NARODNA STARINA

UREDIO Dr JOSIP MATASOVIĆ

3

20РЕР

„NARODNA STARINA“

je nepovremeni časopis za povijest kulture i etnografiju južnih Slovjena. Knjižarska je i kupovna cijena ovomu svesku 50 Din. (za inozemstvo u francima); oglasi prema pogodbi. — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se na adresu: **dr. Jos. Matasović, Zagreb, Poštanski pretinac 309,** novac na račun u pošt. čekovnom uredu u Zagrebu br. 34.420 i kod bosansko-hercegovačkog ureda pošt. štedionice u Sarajevu 8391/3 dotično na upravu: **„Narodna Starina“, Zagreb, Wilsonov trg br. 8.** Cijena ovomu svesku za stalne predbrojnike kod povjerenika 40 Din.

SADRŽAJ 3. SVESKA:

	Strana
Dr. NIKO ŽUPANIĆ: TRAGOM ZA PELAZGIMA (sa 4 slike)	211
Dr. A. SCHNEIDER: JEDNA STARA FRANCUSKA BALADA U HRVATSKOM ZAGORJU (sa 3 slike i notalnom ilustracijom)	228
Dr. P. BULAT: PROSTONARODNA FILOSOFIJA O DUŠI	234
GJURO SZABO: MONSTRANCE I KADIONICE U NAŠIM CRKVAMA (sa 15 slika)	244
Dr. JOSIP NAGY: DIPLOMATIČKA KRITIKA	255
Dr. JOSIP MATASOVIĆ: SLIKARIJE STJEPANA MARJANOVIĆA (sa 6 slika)	259
DNEVNIK DRAGUTINA RAKOVCA. Priopćili E. Laszowski i dr. V. Deželić st. (sa 2 slike)	283
Dr. Josip Mantuani: Djelovanje Ljubljanskoga Muzeja	313
Nikola Zega: Etnografski Muzej u Beogradu	317
Dr. Josip Nagy: Naše arhivalno pitanje do kraja g. 1922.	318
Slade R. Šilović: Staro kazalište u Trogiru	320
E. Laszowski: Paskvil o zagrebačkim gospođama	323
Dr. Josip Matasović: Nekoliko daguerreotypija (sa 6 slika)	326
Dr. Milovan Gavazzi: Iz materijalne kulture (sa 4 slike)	330
Publikacije	334
Bilješke	345
Naputak za povjerenike Etnografskog Muzeja u Zagrebu	347
Privatni promicatelji Etnografskoga Muzeja u Zagrebu	353

Dr. NIKO ŽUPANIĆ: TRAGOM ZA PELAZGIMA*

Historičari, paleolingviste i paleoetnolozi govore o dolasku Helena, Ilira i Tračana na Balkansko poluostrvo i drži se kao pouzdano da ovi narodi nisu autohtoni, već da su se doselili. No preistorijska arheologija i antropologija konstatuje, da je bilo na trupu Balkanskog poluostrva stanovnikâ ne samo u broncano, bakarno i neolitsko, već čak i paleolitsko doba. Nas prvo zanima, ko je bivovao na našem poluostrvu pre dolaska Arijevaca, pre naseljenja Helena, Tračana i Ilira, a u ovom slučaju zanima nas trup Balkanskog poluostrva, koji nazivamo Slovenijom.

Rešavanju ovoga preistorijskoga problema ne može se prići jednostavno, znanjem samo jedne naučne discipline, već na osnovi široke naučne kulture, pomoću više struka: preistorijske arheologije, antropologije, paleolingvistike i najstarije pisane historije.

Povod pisanju ovog članka dala nam je maskirana glavica od pečene zemlje iz Belog brda u selu Vinči u Srbiji.**) U koliko se može govoriti, da je primitivna prehistorijska umetnost kadra vidno izraziti i rasni tip čoveka, to nas visoka i na temenu ispupčena i natrag zvučena vinčanska glava podseća na stare narode bližjeg orijenta.

Pa i nezavisno od toga, u ovoj paleoetnološkoj studiji, pokušaćemo saznati, ko su bili Pelazgi i u glavnim potezima utvrditi njihove tragove na trupu Balkanskog poluostrva (Slovenije).***)

*) Prilog preistorijskoj etnologiji Slovenije (Trupa Balkanskog poluostrva).

**) Detaljni opis izići će u beogradskom »Старинару«.

***) Pre no počnemo predmetom, zabeležićemo skraćenice naslova nekojih važnih radova, koji će biti ovde upotrebljeni: Dgg = A. Dirr, Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache. Wien-Leipzig 1904. — FVO = August Fick, Vorgriechische Ortsnamen. Göttingen 1905. — FHD = Hattiden und Danubier. Göttingen 1909. — Oas = K. Oštir, Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft. Wien-Leipzig 1921. — PPfr = C. Pauli, Die Pelasgerfrage. (Beilage zur »Allgemeinen Zeitung, Jahrgang 1901., Nro. 84. (25. April) str. 1—5. München 1901. — PhIb = G. Philipps, Prüfung des Iberischen Ursprungs einzelner Stammes- und Städtenamen im südlichen Gallien. (Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wissensch. hist. phil. Classe, Jahrgang 1871, Heft I-III, str. 345—411). Wien 1871. — PHJPy = G. Philipps, Die Einwanderung der Iberer in die pyrenäische Halbinsel. (Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wiss. phil. hist. Cl. LXV Bd., str. 519—565). Wien 1870. — GBaBe = G. von Gabelentz, Die Verwandschaft des Baskischen mit den Berbersprachen Nordafrikas. Braunschweig 1894. — HGM = Fritz Hommel, Geschichte des alten Morgenlandes, Leipzig 1904. — WLE = Alois Walde, Lateinisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1910. — Kr = K. Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache. Göttingen 1896. — BA = H. Barić, Albanorumänische Studien I. Teil (zur Kunde der Balkanhalbinsel, 7 — Quellen u. Forschungen) Sarajevo 1919. — BI = N. Županić, Die Bevölkerung illyrischer Länder vom Altertum bis zur Gegenwart. (Rukopisno predavanje u bečkom geogr. Inst. i dom. zad. iz god. 1904). — PWRE = Pauly-Wissowa, Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.

Prehistoriska glavica iz Vinče u Srbiji (sada u Narodnom Muzeju u Beogradu).

Tražeći sličnosti oblika vinčanske glavice kod raznih naroda iz davne prošlosti, mi smo se zaustavili na kraniološkom tipu Hetita u prednjoj Aziji kao tipu najsličnijem. Za primer upoređenja uzimam najpre predstave dviju Hetitćanki, koje je orijentalist G. Hüsing[1]) u svojoj raspravi o etnologiji Irana označio sa 1 i 2 na tabli VI., a koje reprodukcije je već pre toga (1906) objavio Messerschmidt. Reljefna predstava ovih dviju Hetitćanki proističe iz Marlaša u severnoj Siriji. Čelo i teme zaista su pokriveni kod obe osobe neke vrste visokom kapom, no i ovako treba da pretpostavimo natrag i u visinu razvijenu partiju oko vrha glave dakle »štulat« oblik kao i kod vinčanske glavice. Na licu su regio labialis inferior, sa regio mentalis odstupaju u pozadinu u pravcu ka vratu. Organi za žvakanje i uopšte deo lica između donjeg ruba sastava nosnih kostiju i sulcus mentolabialis stupaju u ospređe. Vrlo je karakteristično, što hrbat nosa pada sa položenim čelom gotovo u jednu istu liniju, tako da nas ovo podseća na izvesnim mestima quasi na profil zeca.

Slično rasno obeležje pokazuju neke predstave u egipatskoj umetnosti. Tako na pr. imamo jednog zarobljenog hetitskog knjaza[2]) (Slika II. 1.) sa perčinom iz doba faraona Ramsesa III. kao i jednog drugog

[1] G. Hüsing, Völkerschichten im Iran. Mit 9 Abbildungen in Texte, 1 Tafel und 1 Karte. (Mitt. d. Anthropol. Gesell. in Wien. Bd. XXXVI., Heft 6, str. 199-250), Wien 1916.

[2] G. Hüsing, op. c. Abbdg. VI, fig. 1.

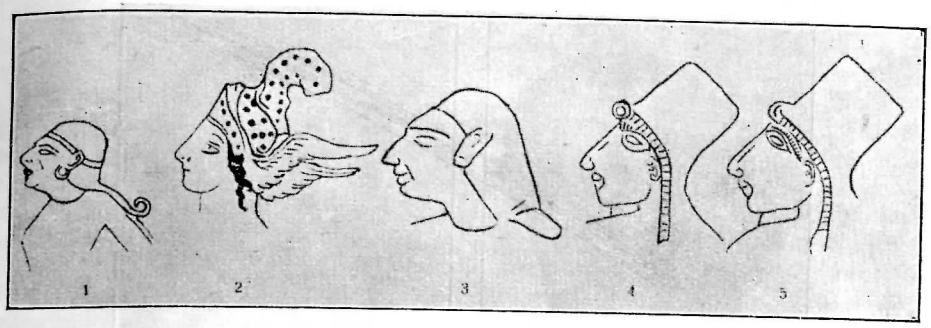

Hetiti.

Hetita[3]) iz vremena oko 1300. pre Hr. (Slika II., fig. 3.). Naposletku da spomenemo još i grčko prikazivanje Perzeja (Slika II., fig. 2.), koja kao jedno od mnogih dokazala podupire — po mišljenju G. Hüssinga — tezu etničke srodnosti između prastarog stanovništva Grčke (i Italije) na jednoj i Hetita na drugoj strani.[4]) Prema tome valja da je u prehistorijsko doba istovetan narod obitavao poluostrva, koja rastavlja Egejsko more i Helespont.

Kameni reljefi otkriveni u Sendjirli u severnoj Siriji pokazuju po mišljenju F. Luschana[5]) (op. c. Plate XXXI) izrazita i tipična hetitska božanstva. Skulptura na steni u Ibrizu pokazuje hetitskog boga i kralja, i to sa crtama jevrejskog tipa (Luschan, op. c. Plate XXXII). Neki pisci, kao na pr. F. Luschan i autor ove studije mišljenja su, da dobar deo Jevreja spada u grupu Hetita u fizijo-etnološkom pogledu. Jevrejski ideal lepote ima i oznake hetitskog tipa, kao što se vidi u »Pesmi nad pesmom«, VII, 4: »Vrat ti je kao kula od slonove kosti; oči su ti kao jezera u Esevonu na vratima batravinskim, nos ti je kao kula Libanska, koja gleda prema Damasku«.[6] Svakako su bili Hetiti jedan «nosat» narod, kao što su još i danas plemena u Prednjoj Aziji, naročito u gornjem slivu Tigrisa i Eufrata. Ovamo spadaju delomice i Kurdi (verovatno potomci starih Karduha) i Jermeni sa »štulastim« glavama, i ako oni govore arijevskim jezikom (Slika III., fig. 1., 2.)[7]) Rasni tip je u glavnom ostao isti kao i u prehistorijsko vreme, ma da se promenio jezik. Najnovija antropološka istraživanja[8] pokazuje naime, da Kurdi stoje u izvesnim odnosima krvnog srodstva sa starim biblijskim Amoritima, Mitancima, prikazanim na tablicama iz Boghaz-köia, sa »Tamehu« egipatskih tekstova, ma da ova dva plemena nisu do identičnosti srodna, već više manje diferencirana. Tome su doprinele nekoliko i migracije Arijevaca. Kao što se danas misli, prvi talasi arijevske elementarne seobe zahvatiše zemlju Hetita, dalje Palestinu i Mesopotamiju negdje u XVIII. i XVII. stoleću pre Hr., ili oko 1500., kao što misli F. Luschan.[9] I ako je bila invazija plavih tuđina visokog rasta

[3] Idem, ibidem.

[4] Idem, op. c. str. 235.

[5] Felix von Luschan, The early inhabitants of Western Asia. (The Huxley Memorial Lecture for 1911). London 1911.

[6] Preveo Gjuro Daničić: »Biblija ili cijelo Sveto pismo«, str. 560 Beograd 1915. Izdanje »Britanskog i Inostranog Biblijskog Društva«.

[7] F. Luschan, op. c. Plate XXV.

[8] Idem, op. c. 21.

[9] Idem, ibidem.

Kurdi.

od značaja u pogledu jezičnom i sociološkom (državotvornom), ipak se čini da ova etnička poplava nije bila u masama, jer su starosedeoci zadržali u glavnom svoj rasni tip, dakako negde više, negde manje promenjen. Kad je oko hiljadu godina docnije (ca. 650. pre Hr.) upadom naroda »H a ï« nov arijevski talas poplavio jermensku visoravan, i uništio državu Biana, stari jezično-etnički substrat uticao je na fiziognomiju novog jezika, a i rasa se održala sa glavnim oznakama do danas.

Najstariju istoriju Hetita koje Asirci nazivahu Hatima (Chatti; egip. Cheta) zavijena je u tamu. Tek XV. stoleće pre Hr. beleži kretanja ovog drevnog naroda Male Azije i njegovim imenom naziva današnja nauka (Messerschmidt, A. Fick) sva srodna plemena od gornjeg Eufrata do Smirne. Na ovom terenu je bilo prošireno i njihovo pismo na raznim mestima. Kao prava uža domovina Hatâ ili Hetita smatra se pak Kapadokija; odavle su prodrli u vreme »Tell Amarna« (t. j. u XV. stoleću) u Siriju, gde su došli u naoružan sukob sa faraonom Ramsesom II. U familiju Hata spadaju između ostalih plemena i čuveni pirati Lukki na jugoistočnom primorju Male Azije, dalje Kumuhi (Comagene), Muski *[Μόσχοι]*, Kaski, Kumani (Comana) i Tabal (Tibarenci) s kojima su Asirci ratovali pod Tiglat-Pilesarom oko god. 1110. pre Hrista. (FVO 1—3.) Do pred kratko vreme — pa još i danas — mislilo se, da su u Starom veku stanovali u Maloj Aziji samo Trako-Frižani i njima srodna plemena arijevskog (indoevropskog) porekla, no zahvaljujući antropologiji i paleolingvistici uspelo je dokazati da Hate treba smatrati kao tamošnje autohtone, kao etničku grupu, koja je različita bila od Arijevaca i od Semita. Arijevci i Hati behu dve krvno i jezično heterogene porodice.

Kao što rekosmo, Hati se pojaviše u istoriji oko 1500. pre Hr. i ratovali su protiv svojih suseda u Armeniji, Kapadokiji, Kilikiji, severnoj Mesopotamiji i severnoj Siriji kroz stoleća tamo do 700. pre Hrista. U drugoj polovini druge tisuće pre Hrista Hati su imali jaku državu i oko god. 1280. kad je njihov vladalac Khatusil[10] sklopio mir s Ramsesom II. hatitska se

[10] Kralj Hata H a t t u š i l imao je prestonicu u Arzawi u Kapadokiji; njegov otac se zvao M u r - š i - l i, a u tome prepoznaje Winkler ime M y r s i l o s, koje je bilo zajedničko Liđanima i Hatima FHD. 16.

imperija prostirala na jugu do reke Orontesa, na zapadu do Egejskog mora, na istoku do Mesopotamije i na severu do Crnog mora.[11]) Ako ne pre, to se mogao tada neposrednim dodirom vršiti kulturni uticaj hetitske Male Azije na Egeju i Balkansko poluostrvo, kad već i pre ne bi to bio slučaj pod pritiskom vavilonskih i asirskih osvajanja u Prednjoj Aziji.[12]) Udarima akadskog kralja Sargona (ca. 2500. pre Hr.) podlegle su naime neke oblasti u primorju preko puta od Kipra, za koji misle da je bio isto tako osvojen od Akadjana. Time je došao Sargon u dodir i sa Hatima (Hetitima), jer se u Babelu tada spominje Ishara, koja je inače poznato božanstvo Hetita. Preko Kipra se proširiše i zemljane figure boginje polnog života (Nani-Ištar od Uruka) na zapad u oblast Egejskog mora. Vjerovatno je da su planinska plemena Hetita ugrožena sa istoka uzmicala prema zapadu, prema Egeji i Balkanskom poluostrvu.

Treba da objasnimo i lingvističko-etnološku stranu i da vidimo, da li ima za prehistorijsko doba u obimu Srbije ili uopšte na Balkanskom poluostrvu tragova hatskog (hetitskog) jezika ili njemu srodnih — »hatidskih« idijoma? Naša pretpostavka na osnovi izvesnih sličnosti između vinčanske glavice i predstave Hata u staroj orijentalnoj umetnosti stoji naime suviše osamljena i sama za sebe bez potpore. Treba antropološkoj tezi potražiti pripadajući etnološko-lingvistički korelat. Oblik vinčanske glavice u koliko opominje na Hate iz prednje Azije mogao je postati i pukim slučajem. Da bismo dakle učvrstili naše tvrđenje, mi ćemo isto podupreti rezultatima jezikoslovnih proučavanja geografskih i osobnih imena na trupu balkanskog poluostrva, a koja potiču svakako iz vremena pre seobe arijevskih Grka na naš jug.

Kao što već naglasismo migraciji naroda u izvesnu zemlju treba da sledi ne samo rasni tip već i jezik i običaji dotičnih iseljenika; ako su došljaci pak prešli u fazu simbioze i društvenog stapanja sa starosediocima, onda nastaje etnički amalgam u kojem su zastupljeni rasni i jezikovni elementi starosedioca i doseljenika. Jedna rasa pobeđuje u ovom, druga u onom pogledu. Ako je dakle naše mišljenje o fizičkoj srodnosti preistorijskog stanovništva u Sloveniji (trupu B. poluostrva) sa Hatima opravdano i tačno, onda treba da postoje na Balkanskom poluostrvu, pa prema tome i u Srbiji jezični ostaci, koji vežu ove oblasti u etnološkom pogledu sa Hatima Prednje Azije.

Pre no što produžimo govor o ovom pitanju korelacije između jezika i rase u prehistorijsko doba, mi ćemo na jednom primeru pokazati, kako je izvesnim rasnim osobinama jednog starog stanovništva odgovarala i odnosna pripadajuća narodnost i jezik. Mi smo naime pre dvanajst godina podvrgli detaljnoj morfološkoj analizi telesne ostatke iz donjih kulturnih naslaga u Troji, iskopane od H. Schliemanna, i našli, da kod prehistorijskih Trojanaca od eneolitskog do mikenskog doba protestuje takoreći svaka kost protiv arijevskog (indoevropskog) porekla.[13]) Mi smo tada odlučno nastupili protiv lingvistike K. Blinda i protiv arheologa H. Schmidta i Lichtenberga koji su hteli da vide u prehistorijskim Trojancima I.—VI. naselja na Hisarliku jedno trako-frižansko pleme.[14]) Isto tako se ne

[11] F. L u s c h a n, op. c. l. c.

[12] Н. Жупанић, Тројанци и Аријевци, Прилози преисторији и палеоетнологији Мале Азије, Егеје и Балканског полуострва. („Глас" LXXXVI. Срц. краљ. Академија, стр. 245—247, Београд 1911.)

[13] Нико Жупанић, Тројанци и Аријевци, стр. 285—290.

[14] I d e m, op. c. str. 287, 288.

možemo složiti s arheologom C. Schuhardtom, [15]) kojemu pred očima lebdi već u prvim trojanskim naseljima izvestan »Herrenvolk aus dem Norden«, no dopuštamo mogućnost prisutnosti Arijevaca u Troadi za doba Homerove Troje (VI. naselje na Hisarliku), i ako dobar deo osteoloških ostataka govori još uvek za nearijevsko poreklo varošana.

Lingvistička istraživanja i upoređivanja nalaze u Troadi sledeća imena, koja pričaju o prisutnosti prehistorijskog naroda Hatâ ili »Hatidâ«: Varoš *Πήδασος* na reci Satnioeis (FVO 113), koje bi se moglo možda objasniti iz baskovskog pedasa „jabuka"; Gornja ravnica reke Skamandra zvala se *Σαμώνιον* od leleške reči *σάμος* „visina" (FVO 116); Apolon se naziva u Troadi *Σμινθεύς* u kultu Lelega i verovatno je, da i sama reč *σμινθος* „miš" potiče iz leleškog idijoma (FVO 116); pod planinom Plakos leži varoš *Θήβη* gdje je nekada vladao *Ἠετίων Κιλίκεσσι ἀνάσσων* (FVO 78); u Homera ima varoš *Λάρισα* u vezi sa Pelazgima, no i kad to ne bi bio slučaj, mogli bi ime ovoga grada proglasiti kao pelazgijsko. jer se *Λάρισα* vazda drži pelazgijskih oblasti, tako da ima n. pr. samo u Tesaliji 4 Larise (FVO 105 i 165); u pesnika Alkaiosa se nalazi *Ἄντανδρος* kao *Λελέγων πόλις* (FVO 116); C. Pauli proglašuje Lelege kao istovetne u jezikovnom pogledu sa Pelazgima u ubraja ovamo i *Καρησσός*, *Ἄσσος*, *Ἴδη*, *Σκάμανδρος* PPfr. 2; u Troadi naseljene Kilikijce, drže Fick i Kretschmer za pleme Hatâ ili što je isto „Maloazijatâ" (FVO 80) a ovamo spada i ime *Πρίαμος* (FVO 106).

I strogi Kretschmer dopušta u Troadi domaće prastanovništvo, koje su tamo zatekli indoevropski doseljenici sa ovim krajevim imenima: *Πειρωσσός* kod Zeleje, *Μερμησσός*, *Τραγασαί* (Kr. 180). Ovamo pripadaju i Gergiti kao i imena nekih naselja napisani na jednom grobnom spomeniku iz doline Granika: *ὁ χῶρος ὁ Μοττιανῶν*, *ὁ χῶρος ὁ Βαιστεανῶν*, *Τριοιξειτῶν*, *Ἰλβειτηνῶν*, *Ὑχαντηνῶν* e. c. Kr. 188. Kod tumačenja imena varoši *Ἴλιος* se pak razilazimo od nekih lingvista a naročito od Kretschmera. Kretschmer naime tvrdi, da je *Ἴλιος* herojski eponim izveden pomoću sufiksa *-ιο-* a upravo to treba da znači obeležje frižaskog jezika; dakle *Ἴλιος* — *Ἴλιου πολις* (Kr. 183). Mi međutim nalazimo, da *Ἴλιος* uopšte nije arijevskog porekla, već da potječe od Hatâ, koji su zajedno sa starim Sumercima i današnjim Baskima pripadali etničkoj grupi „Alarodijevaca". Mi tumačimo *Ἴλιος* iz baskovske reči iri, uri, ili „varoš" i biće da znači „varoš" kateksohen.

Iz navedenih imena jasno se vidi, da stanovnici Troade nisu bili arijevskog porekla, već su pripadali narodnosti Hatâ (Hetita), koji su obitavali Malu Aziju. Bilo je tu i kolonija sa Balkanskog poluostrva, naime Pelazga ili Lelega, koji su bili inače bliski rođaci Hatâ i koje A. Fick ubraja u svoje »Hatide«. Paleolingvistika potvrđuje dakle našu tezu o starim Trojancima, koju smo izneli pre dvanajst godina na osnovi fizijoetnološkog proučavanja telesnih ostataka iz donjih kulturnih plasti na Hisarliku.

I sad, pre nego što ostavimo traganja za rođacima Hatâ na Balkanskom poluostrvu, dobro će biti napomenuti, na koji je način P. Kretschmer utvrdio »Maloazijate«, narod sui generis. Ovaj lingvista ima naime dobru metodu, vrlo je oprezan i kritičan — u koliko ostaje u oblasti svoje struke — i otkako se izrazio za »maloazijske« narode, da nisu bili ni Semiti, ni Arijevci, o tome više niko ne sumnja i nauka to uzima kao pozitivno.

[15] Carl Schuchardt, Alteuropa, str. 212, 214. Strassburg - Berlin 1921.

Prvo je Kretschmer podelio stanovništvo Male Azije u dve velike kategorije: 1. u Arijevce, kojima su pripadali Frižani, 2. ostala plemena, koja su pretstavljala etničku grupu sui generis. Ova plemena bila su međusobno srodna i sačinjavala su narod »Maloazijata«. Zapadnu grupu Maloazijata su činili Karci, Lidijci i Mizijci, istočnu pak Likijci (Trmmili, *Τέρμιλαι*), Izavrjanci, Likaonijanci, Kilikijanci i Kapadočani (Kr. 370). U Malu Aziju upadoše arijevski Frižani i docnije Bitinijanci i rastaviše u obliku klina probitno homogeno stanovništvo.

Pott-u (1853.), a docnije E. Oberhummer-u i C. Pauli-u se pričiniše grčka imena na *-νθ-* (*Σύρινθος*, *Κόρινθος* — etc.) tuđa, negrčkog porekla. P. Kretschmer je hteo da reši ovaj problem i bacio se na posao dokazivanja (Kr. 283—400.), naoružan samo strogim lingvističkim metodama, pak je našao, da ova imena zacelo odgovaraju »maloazijskim« imenima na *-νδ*, jer inače bi se mogla svesti na osnovni oblik »n d h«, kad bi ona bila indoevropskog porekla. Grci su naime tenuis stranih jezika sa *ϑ* izražavali, i pošto su imena na *-νϑ-* negrčkog porekla, to znači *νϑ* isto kao »n t«. Na istoku pak je »nt« prešao u »nd«. U »maloazijskim« jezicima moglo se naime dokazati, da tenuis posle nazala omekša u media, a naročito se to videlo kod mnogobrojnih kilikijskih imena na listi iz Korikijske pećine. Mnoga od tih imena složena su od stabla, koja svršavaju nazalom: *Τάρκων-*, *Ρων-*, n. pr. *Ῥωνδερβημις*. Kad drugi deo složenice stoji sam za sebe onda glasi *Τέρβημις* (lik. *Τρέβημις*). Kao što je već spomenuto, upadoše među ovu autohtonu etničku masu Frižani i njihovi rođaci arijevskog porekla, i to već u trećoj tisući pre Hrista, kao što tvrdi Kretschmer (Kr. 181) na jednome mestu direktno, ili čak još pre, u četvrtoj tisući, kao što tvrdi isti na drugom mestu indirektno. Kretschmer je naime zaveden arheolozima A. Körte-om i H. Schmidtom pristao, da su bili Trojanci jedno frižansko pleme i da su tamo stanovali već u prvim naseljima. Pošto pak se prvo naselje na Hisarliku datira 3000 do 2500 pre Hrista, ili kod nekih drugih, kao što je Forrer 3500 do 3000 pre Hrista, to bi trebali Frižani već u četvrtoj tisući provaliti u Malu Aziju i naseliti se tamo. To pak ne stoji. Ovo pitanje se može rešiti u prvom redu antropologijom u vezi sa arheologijom i paleolingvistikom, a to kod P. Kretschmera nije bio slučaj. Može se ipak prihvatiti hipoteza, da su Jelini zauzeli južni deo Balkanskog poluostrva pre seobe Frižana preko moreuzima u Malu Aziju, jer inače bi bilo prirodno pomisliti na njihov uzmak prema pitomom jugu, pod pritiskom novih naroda sa severa, i ako ova prepostavka ne znači baš neophodnu nužnost.

Neki jezikoslovci, kao na pr. Jensen su pisali, da su »maloazijska« imena na *-σσος* drugog porekla nego što su ona na *-νδα*, no Kretschmer je uspeo dokazati (Kr. 311), da potječu od iste narodne rodbine.

To što je učinio P. Kretschmer na osnovi proučavanja geografijskih i osobnih imena za paleoetnologju Male Azije, to isto, a još u većem obimu učinio je A. Fick za Jeladu i Arhipelag. Sabrao je imena sa negrčkom strukturom, koja su bila istovetna ili slična sa »maloazijatskim« sve oblast po oblast i opredelio ih prema plemenskoj pripadnosti Pelazga, Lelega, Karaca ili Eeokrićana. Pošto je video da su međusobno srodna, slična ili čak najviše identična a da sva zajedno odgovaraju »maloazijskim« imenima, nazvao je autohtone u Jeladi i uopšte na balkanskom poluostrvu »Hatidima« za razliku od Hatâ (Hetida), koji su glavnom identični sa »Maloazijatima« P. Kretsch-

mera. Za razliku od ovog starog stanovišta navodi Fick arijevske došljake, naime ilirsko-tračansku grupu, koja je bivala od Istre do Bospora i od koje su neka plemena prešla oko g. 1000 pre Hr. preko morouzina u Malu Aziju, gdje su potisnula Hate u južno i zapadno primorje i osvojila svet tamo do Jermenske visoravni. (FHD 35.). Zato se po mišljenju A. Ficka nalaziše narodi istih imena sa obe strane Egejskog mora: Tinci i Bitinci, Brigi i Frigi, Mezi i Mizi, Dardanci-Dardanci, Peonci-Peonci. Ovu arijevsku grupu naziva autor »Danubima« (Danubier) za razliku od »Hatida« i Hatâ.

Toliko smo smatrali za potrebno kazati pre nego što produžimo studiju, kako bi bile izvedene stvari više razumljivije. Sada pak da pređemo preko Helesponta i Bospora na trup Balkanskog poluostrva, koji već trinaest stoleća obitavaju u glavnom Sloveni od Trsta do Carigrada, i da vidimo, je li bilo ovđe u preistorijsko doba »Hatida«, kao što očekujemo na osnovi spomenutih antropoloških upoređenja sa predstavom Hata u asirskoj i egipatskoj umetnosti. Prvo ćemo potražiti tragove Hatida u Trakiji, t. j. na istočnom — a posle na zapadnom ili ilirskom delu »Slovenije«[16] (Makedonija, Dardanija, Mezija, Ilirija etc.).

Trakija. Kao što navodi A. Fick (FVO 105, 106), već je C. Pauli (Vorgriechische Inschrift von Lemnos) konstatovao u Trakiji nekoliko imena na *-σσος* i *-νθ* koja se podudaraju sa »maloazijskim«, što i A. Fick sam prima: *Ὀδησσός* na Crnom moru blizu Varne; *Αἰγησσός* južno od dunavske delte (Scythia minor); *Σαλμιδησσός* na crnomorskoj obali južno od prom. Thynias; *Ζιλμισσός*; Paralissus; Patanissa; *Ἀργησσός*, *Πέρινθος*, na Propontidi (FHD 23); *Καλλάτις* na Pontu severno od Odessosa (uporedi *Καλλάτηβος*, varoš u Lidiji); varoš *Δάρισα* spomije Strabo na Crnom moru između Odessus-a i Naulochus-a (FVO 106); *Ἰδακος* u Krithote, dve varoši Lelega na Tračanskom Herzonezu (FVO 112); *Ἄρισβος* (Stephanos B. *Ἀρισβη*), pritoka Hebrusa nosi u svome glasovnom ustrojstvu hetitski karakter i nalazi se u sastavu imena *N-αρισβα-ρῆες* u Kariji (FVO 63, 81, FHD 23); *Βέννα* (jon. *Βείνη*, kret. *Βήνη*) pelazgijsko ime varoši u blizini plemena Kikonaca, Sintijaca i Benaca, koji su bili verovatno nekada Pelagonci a docnije bili preplavljeni od Tračana (FHD 23). — Kao što vidimo ima u Trakiji tragova „Hatida", naročito u oblasti Propontide i Helesponta, koja tvori sa Troadom vezu između Male Azije i „Slovenije" (trupa Balkanskog poluostrva).

Makedonija. Nauka smatra za verovatno, da su u Iliriji i Trakiji pa i na celom Balkanskom poluostrvu pre dolazka Peonaca i Tračana živeli u severnim i severozapadnim predelima Pelagonci — Pelazgi, koji delomice ostaše kod dolaska Arijevaca, većim delom pak uzmakoše u Egejsko primorje. Zato su valjda uspomene na njih mnogobrojnije između Solunskog zaliva i Propontide nego u unutrašnjosti. *Ὄλβηλος* (mlađi oblik *Ὄρβηλος* planina na levoj obali donjeg Nestus-a (uporedi *Ὄλβα* u Pamfiliji, *Ὄλβη* u Kilikiji (FVO 106); *Ὀλόβαργα-Φάργης* na ušću Strimona je pelazgijskog porekla (FHD 21); *Ὀλόκρον* brdo u Makedoniji; *Ὀλύκα* varoš u Makedoniji; u oblasti Krestone: Lete, Terpyllos (FVO 104); na sekundarnom halkidijskom poluostrvu Akte: promon. *Ἄθως* (bez sumnje pelazgijskog porekla), Thyssos (uporedi *Θυεσσός* u Lidiji), *Κλεωναί* (istoimena

[16] Mi smo imali već nekoliko puta priliku upozoriti na potrebu, da se trup Balkanskog poluostrva nazove jednim imenom i predložili smo ime »Slovenija«, ime koje je bilo već u ranom Srednjem veku u uporabi kod kronista i historičara: N. Županić (K. Gersin), Macedonien und das türkische Problem, str. 47. Wien, 1903. — Idem, Le Sang et la race Yougoslaves, str. 6. Paris 1919.

varoš u Fokidi i Argolidi), Olophyxos (istotoimena varoš i na Kritu); Dion, *Πιλωρος* (FVO 104); na sekundarnom poluostrvu Sitoniji: *Μελανδία* (uporedi likijsko ime *Μελανδίασις*); *Ὄλυνθος* na prevlaci između halkidijskog trupa sekundarnog poluostrva Palene (Phlegra) (FHD 23); u krajnom uglu Termejskog zaliva *Σίνδος* (uporedi *Σίνδαι* u Pizidiji, *Σινδία* u Likiji, *Σινδιτα* u Kapadokiji, *Σινδησσός* u Kariji. Između oblasti Kreston je i Migdonije leži jezero *Βόλβη* (uporedi *Βόλβαι* varoš u Kariji) danas Bešik-göl (FVO 151). Podalje od makedonskog primorja u unutrašnjosti zemlje nalazimo: u oblasti Eordeji, Begorritis lacus (Livius XIII, 53, 5) staro ime za Ostrovsko jezero, kao što se misli PWRE (III, 194). Biće da ovo ime vodi poreklo od Hatida; glasoslovno je identičan sa Bigorra (Begorra) glavnoj varoši iberskih Bigerionaca u Akvitaniji. Na obali ovog jezera varoš *Ἄρνισσα* (uporedi *Ἄρνη* u Tesaliji, *Ἄρνα* i *Ἄρνεαί* u Likiji (FVO 151). U Eordeji još i *Σονίδας* (*Ἄμυρος*) (FHD 24, 25).

Kao što vidimo ova eordejska imena se pokazuju sa one strane Egejskog mora u Kariji i Likiji a govore i u korist pripadnosti ka zapadnogrčkim Lelezima (FHD 21); Makedonci proteraše Eordejce iz njihove postojbine. (FHD 24.) — U Pelagoniji i uopšte u slivu Aksiosa treba da su prvobitno bivali hatidski Pelagonci pa se zato i naziva vožd Peonaca Pelegon, »sin Aksiosa«, a to važi i po mišljenju A. Ficka i za Pelazge, koje on drži za ogranak Pelagonaca. (FVO 99.) Kao što je već spomenuto, ove su poplavili i potčinili si Tračani, s kojima su se delomice slili u nov etnički amalgam, delomice pak su uzmakli u makedonsko-tračansko primorje i još dalje. (FVO 98, 99.) U zemlji Pelagonaca nalazimo kraljevsku prestonicu sa pravim hatidskim (pelazgijskim) imenom: *Λέβα*, *Λεβαια* (uporedi *Λεβάδεια* u Beotiji, *Λέβεδος* u Joniji *Λέβην* na Kritu FVO 20, 91); dalje na sjeveru leži u dolini Aksiosa *Γόρτυν* (uporedi na jugu Krita varoš *Γόρτυν*, koja se ranije nazivala *Λάρισα*) (FVO 20, 21); u Pelagoniji je bilo više naselja imenom *Εὐρωπός* ime po poreklu pelazgijsko a spolja grecizirano (FVO 21); Plinius spominje u Gortiniji naselje Myrina i *Ὀλόφυξος*, koje smo već naveli kao pelazgijsko na poluostrvu Akte (FVO 21); severozapadno od Gortina je ležalo mesto *Σύβριτα* a severozapadno odavde stara varoš *Βήνη* (danas selo Veni), gdje se rodio pesnik *Ῥιανός* sa negrčkom končnicom imena (FVO 22, 23). Najvažnija varoš u polagonskom Povardarju je bila *Βυλάζωρα*, čiji drugi sastavni deo se spominje i kao samostalno ime varoši *Ἄζωρος* (FVO 99, 156).

Time što pomoću proučavanja raznih imena, što pomoću paleolingvistike prepostavljamo Hatide za staro doba u Makedoniji, potvrđujemo samo historijski fakat postojanja Pelazga u Makedoniji još u V. stoleću pre Hrista. Herodot naime piše, da su još u njegovo doba govorili pelazgijski Krestonci jedan nejelinski barbarski jezik, koji niko od suseda nije razumeo. No mogli su se razgovarati na pr. sa Pelazgima u Skilaki i Plakiji na Propontidi i Helespontu Herodotos, I., 57: *Ἥντινα δὲ γλῶσσαν ἵεσαν οἱ Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπαι. εἰ δὲ χρέων ἐστι τεκμαιρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι ἐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρσηνῶν Κρηστῶνα πόλιν οἰκεόντων, οἳ ὅμουροί κοτε, ἦσαν τοῖσι νῦν Δωριεῦσι καλεομένοισι. οἴκεον δὲ νηικαῦτα γῆν νὴν νῦν Θεσσαλιῆτιν καλεομένην, καὶ τῶν Πλακίην τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκισαντῶν ἐν Ἑλλησπόντῳ, οἳ σύνοικοι ἐγένοντο Ἀθηναίοισι, καὶ ὅσα ἄλλα Πελασγικὰ ἐόντα πολίσματα τὸ οὔνομα μετέβαλε, εἰ τούτοισι τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ἦσαν οἱ Πελασγοί βάρβαρον γλωσσαν ἱέντες.* Dakako da su Pe-

lazgi pre, u staro doba obitavali mnogo prostraniji teren; bar u Eshilovim „Danaidama" kaže kralj Pelazgos, da su bivali do Strume (FVO 19).

Dardanija, Mezija i ostale ilirske zemlje. Da pre svega navedemo prastaro dardansko ime za Niš — *Ναϊσσός*, mesto rođenja cara Konstantina „Velikog" (*Ναϊσσος πόλις Θρᾴκης, κτισμα καὶ πατρὶς Κωνσταντινου τοῦ βασιλέως* Stephanos), jer nas podseća na karakteristična hatidska imena sa končnicom -*σσος* FHD 33, kao što smo već spomenuli na jednom mestu.[17] *Ἴστρως* Dunav, koji pravi severnu granicu Mezije, srodan je po mišljenju A. Ficka sa *Ἰστρών* na istočnom delu Krita (FVO 30, 163), a po mišljenju K. Oštira i sa lingurskom Isarom i maloazijskom rečicom *Σάρος* Oas. 85. *Ἄμυρος* i *Πήλιον*[18] koji se nalaze u Grčkoj i u Iliriji Fick ne drži za hatidska imena, već prvo za ilirsko (FHD 30), drugo pak za grčko (FVO 171). Inače A. Fick ne nalazi hatidskih topografskih imena u Iliriji, samo kaže za ime kralja Mitilosa *Μύτιλος* (Prol. ka Justinu XXV) oko 250 pre Hr. da je imao pravo „maloazijatsko" ime i da krije u sebi osobno ime Motala (Motlis, Motlöi). On to objašnjava i time što je bio dardanski narod prema Agatharchidu iz Knidosa sastavljen od dva socijalna sloja, dva etnološki heterogena elementa, od jednog potčinjenog i zarobljenog i jednog gospodujućeg. (Ahtenaeus VI, 272): *Δαρδανεῖς φησί δούλους κεκτῆσθαι τὸν μὲν χιλίους, τὸν δὲ καὶ πλείους* (FHD 33). Stariji sloj treba da je pripadao Pelagoncima i iz njega treba da je izašao kralj *Μύτιλος*.[19] Za imena kraljeva *Δόγγαρος*, *Μονούνιος* i *Βάτων* misli A. Fick, da nisu hatidska već ilirska, indoevropljanska FHD 33. Prema našem uverenju ime Bato neće biti u nikojem slučaju već pelazgijsko, odnosno alarodijsko. Već g. 1904. imao je autor priliku da na jednom predavanju u geografskom institutu bečkog univerziteta upozori, da se Bato vezuje toliko puta za ilirske vladaoce i vojskovodje, da može značiti i samo dostojanstvo dotične ličnosti. Bez svake sumnje stoji u srodnosti sa bask. bat „jedan" daklem bato prvi, prvak, vožd, vladalac: Mi sami ćemo dodati još nekoliko imena, koja nalazimo kao hatidska i koja su pripadala preistorijskom stanovništvu Dardanije, Mezije i Ilirije. Već samo ime Mezije i naroda *[Μῦσοι, Μοισοί]* hatidskog je porekla i biće da potiče od lidijske reči *μῦσος* „bukva",[20] te prema tome treba da znači Mizija „zemlju bukava" ili „Bukovinu". No Mezija može da znači i „Šumadija", jer meze, mezy (arč. govor), mez (kabard. g.), mezi (šapsuški govor) dolazi i u kavkaškom idijomu, i znači „šumu", a to je razumljivo, jer Kavkasci spadaju u alarodsku rodbinu. Značenje rečice Ibar na tlu stare Dardanije biće isto kao i reke Ebro u Španiji (antičko: *Ἴβηρ-* Hiberus, Iberus) ili Marice u Trakiji (antičko: *Ἕβρος*),

[17] N. Županić, Etnogeneza Jugoslavena, »Rad« Jugosl. Akad. razr. filol.-hist. knj. 222. str. 158. Zagreb, 1920.

[18] Nuzgredice primećujemo, da je bilo na planini Ossa mesto *Ὁμόλη* koje su Beočani dovodili u vezu sa kultom Zeusa *[Ζεὺς Ὁμολώιος]* ali A. Fick izvodi ovo ime iz jelinskog jezika FVO 157, 171. Mi ga ovdje donosimo jer naliči na planinu [H]omolje u severoistočnoj Srbiji, koje se spominje i u srednjevjekovnim poveljama Kneza Lazara u istom obliku. Хомол+е, (Ђ. Даничић, Рјечник књижевних старина српских, III. стр 419 Београд 1864). Zanimivo je, da se nalazi u oblasti Litvinâ, u Samogitiji, isto krajevno ime Omolje i da teče u blizini tog mesta rečica Kulpa, po imenu sestra naše Kulpe ili Kupe (antički Colapis, *Κόλοψ*).

[19] *Μυτιλος* krije možda u sebi značenje od bask. mutil »mladić« tako, da bi to odgovaralo srpskom imenu »Mladen«. U srednjevekovnoj istoriji Bosne javljaju se knezovi ovog imena iz porodice Šubić, koja je bila u rodbinskim vezama sa Nemanjićima.

[20] Uporedi predšpansko reč mesto »Cèr« bask. a-metz > lig. Mesua collis *Μασσαίλα* Oas 104.

naime „reka" od bask. ibar „dolina" iba(r)i „reka". Glavna reka Dardanije, Morava *[Μάργος]* je kao što tvrdi K. Oštir ilirskog porekla (Oas 84), t. j. njeno ime proizlazi od Hatida, jer spomenuti linguista ne smatra Ilire za arijevski već za „alarodijski" narod.[21]

Zapadnu Moravu je Herodot zapisao pod imenom *Ἄγγρος*, koje predseća na ime reke Anigros u Trifiliji na zapadnom primorju Peloponeza gdje su ostali tragovi preseljenih Dardanaca. (FHD 33.). Po našem mišljenju treba ovo ime dovoditi u vezu sa donjim slojem dardanskog stanovništva, t. j. sa Pelazgima. Već Humboldt je u svojim studijama o iberskom sanovništvu Hispanije naveo baskovsku reč basoa »šuma« HUH 115) i mislim da nećemo pogrešiti, ako Basanius (Basantis), našu Bosnu, tumačimo iz ove baskovske reči. Time hoćemo reći, da su preistorijski stanovnici Bosne, koji su dali ime reci, bili srodni sa Baskima, t. j. da su pripadali »Alarodijcima«, koji su bili rasprostranjeni prema F. Homel-u i K. Oštir-u od Gibraltarske morouzine do reke Eufrata. Oni su dakle zahvatali i A. Fick-ove Hate, »Hatide« (Pelazge, Lelege, Eteokrićane, Karce), Reto-Etruščane. Iberce etc. Bosna je po svoj prilici hatidskog porekla što se imena tiče i znači »Šumsku reku« ili »Šumavu«, dočim bi zemlja Bosna (*χωρίων Βόσωνα* u Konst. Porphyr. De adm. imp. 32) značila »Šumsku zemlju« — »Šumadiju«. Krajevna imena Tergeste, Tergolape, Opitergium potiču iz ilirskog (alord.) idijoma Oas 50. Da navedemo još nekoliko alarodijskih reči i imena u Iliriku: mnoge stare topografske nomenklature, koje su još danas u porabi ljudskog govora, vode svoje poreklo od drevnog alarodijskog korena *k ω r »kamen« »stena« kao na pr. predalb. š-krep (krep) »padina« ilir. (t. j. hatidski) *Καρπάτης ὄρος* »Karpati« = predlab. karpɛ, karmɛ »stena« ilir. Crepsa, Crexi »Cres« (kvarnersko ostrvo). Ovamo spada ilirski (hatidski) Carvanca mons *Καρουΐγκας ὄρος* »Karavanke« između Koruške i Kranjske, dalje venet. karanto »kamen« slovenački > *Korot-j, danas Koroško; dalje predirsko carn »gomila kamenja« = Čarni, Carnium, Carniola Kranj(sko); dalje predlab. gurište »kamenito mesto« ilir. (hatid.) Carusadius mons n. visoko nemački Karst, ital. Carso, slov.* *Karss > Kras. (Oas 56, 57.) U južnoj Iliriji je bila varoš Pelagija kao što se vidi iz etnikona *Πελαγίτας* na novcima. (FHD. 24.) Tragovi Hatida konstatovani u samoj Iliriji u užem smislu reči, nisu baš redki i ako je paleoetnološko proučavanje u ovom pravcu tek počelo. Zato nije isključeno, da ne bi imao pravo Pseudoskymnos, kad spominje Pelagonce na severnom primorju naše Adrije a u blizini Liburnijaca: *ἡ πλησίον χώρα δὲ τούτων κειμένη ὑπὸ τῶν Πελαγόνων καὶ Λεβυρνῶν κατέχεται* (FAD 23).

Kad su naime Pelagono - Pelazgi uzmicali pred prvim arijevskim osvajačima na jug, mogle su se - i bez svake sumnje - zadržale su se ovde onde manje ili poveće skupine starosedilaca. Iskustvo historije naime uči, da osvajanje zemalja po tuđim narodima ne lišava dotične oblasti starosedelacâ do istrebljenja. Ako se pak što takovo dešavalo, to je mogao biti samo izniman slučaj. Kad dakle A. Fick staru tradiciju o dolasku Etruščana sa istoka preko mora tako tumači, da nisu došli iz Lidije ili Tesalije, već sa istočne strane Adrije FVO 104, može mu se na kraju potvrditi. Ovi iseljenici mogli su biti oni Pelagonci, kojih ostatke je spomenuo Pseudoskymnos kao susede Liburnijanaca, u oblasti kojih se nalazi i ostrvo

[21] Iliri su K. Oštiru po jeziku najbliži rođaci Pelazgo-Maloazijata i njihov idijom je sačuvan u predalbanskom i predtračanskom govoru Oas 131.

hatidskog imena Ἄρβα FVO 95, 162, (danas o s t r v o i, v a r o š R a b; uporedi Ἄρβιον ὄρος na Kritu.)

Na kraju ćemo pokušati objasniti etimologiju imena D a r d a n i j a i I l i r i j a.

Već pre dvadeset i dve godine nastojao je vredni sarajevski arheolog Ćiro Truhelka da protumači značenje nekih osobnih i oblasnih imena na terenu Bosne, za koje je mislio da su ilirska. On je tumačio pomoću današnje albanštine, koju smatra kao kćerku ilirskog jezika. Tako kaže na pr. za Dardaniju da potječe od reči d a r d-h a »kruška«, d a r d h a m »seljak koji gaji voćke«.[22] I l l y r (-i-lir) trebalo bi da znači toliko kao slobodan.[23] Međutim ova imena, kao što ćemo videti, nisu arijevska već hatidska. Zacelo se može Dardanija objasniti iz d a r d-h a »kruška«, samo moderna lingvistika ne nalazi ovu reč kao specijalno arbanašku (arijevsku), već kao alarodijsku, koja se nalazi i (m a-d a r i, u-d a r e »kruška«) u baskovskom idijomu. Tako je ime Dardanije hatidskog izvora, kao što su i imena: Ibar, Morava, Niš, Mitilos etc., koja se nalaze na njezinom terenu. Isto tako se ne može ni Ἰλλυριός (Ilir) objasniti iz arijevske albanštine, jer ima ovo ime veze sa predarijevskim stanovništvom Balkanskog poluostrva. Ἰλλυριός je naime u starim legendama predstavljen kao heros eponymos mitskog »zmijskog« naroda Ilirâ, koji su bili susedi Enhelejaca [Ἐγχελεῖς], naroda jeguljâ. (PWRE, IX 1088.). Kad se pak znade, da se u Hetita zvala I l l u(r)-j a n k a neka mitska zmija,[24] to se nadaje zgoda dovesti istu reč u rodbinsku vezu sa zmijskim narodom Ilira i to u toliko pre, što smo već gore konstatovali u Iliriku i uopšte na Balkanskom poluostrvu množinu hatidskih ili čak potpuno hetitskih (maloazijatskih«) imena. Ἰλλυριός se narodio u Iliriji od oca Kadmosa i majke Harmonije, koji se kod smrti promeniše u zmije[25] i odoše u donji svet ka blaženima.

Time smo utvrdili na osnovi današnjeg stanja komparativne paleoligvistik i paleoetnologije poveći broj hatidskih krajevnih i osobnih imena na trupu Balkanskog poluostrva. Ovim tragovima Pelazgo-Pelagonaca, Lelegâ i Karacâ je dokazano, da su nekada u preistorijsko doba, još pre dolaska Helena i Tračana stanovali i u slivu Vardara, Morave, Marice i Save plemena, etnološki blizu Hetitima u Maloj Aziji. Mi nismo iscrpili sve, ni što se odnosi na trup Balkanskog poluostrva, a još manje materijal, koji se tiče raščlanjenog dela našeg poluostrva (Helade), jer to nije zadatak naše studije. Primećujemo samo, da ima danas već na stotinama primerâ iz Helade i Arhipelaga (FVO, FHD) dokazano, da su tamošnji autohtoni bili nearijevskog porekla i najbliži rođaci Hetita ili »Maloazijata«, a sve to samo podupire našu pretpostavku, naime da je bio isti slučaj i sa unutrašnjošću zemlje na severu Egejskog mora.

[22] Ćiro T r u h e l k a, Les restes illyrienes en Bosnie, str. 10 Paris 1900.

[23] I d e m, op. c. str. 5.

[24] Bask. l e-g o r »zemlja« l u h a r — lu (u) r — odtuda * i-l u r »zmija« (kao u slov. zemlja i zmija) hetit. I l l u (r) j a n k a Oas 67.

[25] Pre četiri godine, kad još nije bilo publikovano delo K. Oštira, mi smo pokušali protumačiti ime glavne ilirske reke D r i l o n od tibetske reči d r ü l »zmija«, ali smo naišli kod nekih naučenjaka na otpor, naravski bez protudokaza. (N. Župani ć, Les premiers habitants des pays Yougoslaves. Extrait de la »Revue anthropologique«. 1919, str. 21. Paris 1919). No gore navedeno izlaganje imena jeguljama bogate reke mislim, da samo pojačava naše tumačenje S pravom primećuje W e i c k e r PWRE IX 1088, da primitivna zoologija ubraja jegulje u vrstu zmija i tim manje je očekivati da se u prastarim pričama i legendama vodilo računa o kakvoj naučnoj zoologiji.

Ako je naše tvrđenje o nearijevskom poreklu starih Trojanaca lingvistika potvrdila, kao što smo gore naveli, to možemo kazati i u ovom slučaju, da preistorijska zemljana glavica iz Vinče, dalje crne glavice iz bosanskog Butmira i koštani idoli iz Sultan Sela u Bugarskoj najverovatnije predstavljaju osobe nearijevskog tipa. U slivu Morave, t. j. u Srbiji treba da su živeli pre dolaska Helena i Tračana Pelazgi, koji su ustanovili Niš i dali imena Ibru, Moravi i Bosni. Pelazgi su po svoj prilici obitavali »Sloveniju« (trup B. p.) između Ponta i Adrije i na njih su prvo naišli arijevski Heleni i Tračani, kad su silazeći sa severnih stranâ[26] tražili zemlje na jugu. Bez svake sumnje ih je ovamo privlačila kultura, bogatstvo, milo podneblje i lepota zemlje. Heleni su krenuli na put oko 2000. pre Hr., kao što se misli, a severnu granicu našeg poluostrva mogli su dodirnuti negde u XVIII. ili XVII stoleću pre Hrista, dakle istodobno sa pojavom Arijevaca u slivu Eufrata i Tigrisa.[27] Prešavši savsku-dunavsku liniju, čini se, da su prvo naišli na Pelazge, jer su ovim imenom, uzevši ih kao pars pro toto, zaznamenovali autohtone te p e l a z g i j s k i z n a č i gotovo toliko kao prehelenski, ne samo u etničkom već i u kulturnom pogledu.

Na osnovi pisanih grčkih izvora se može pretpostaviti i izvući zaključak, da su Pelazgi pred Helenima uzmicali na jug u Egejsko primorje i na ostrva, gdje su se održali do dana Herodotovih, do potpune historijske svetlosti, kao na pr. u oblasti Krestone, na poluostrvu Akte, u Plakiji na Propontidi i na Lemnosu. Bez sumnje se Pelazgi skloniše i u manje pristupne predele na trupu Balkanskog poluostrva, naročito u brdovitoj Iliriji, koja je do danas sačuvala i Arbanase. To bi bila paralelna pojava procesa, koji se ovde vršio u vreme dolaska Slovena, kad su stari provincijalci isto tako pribegli ili u utvrđena mesta, ili u egejsko i dalmatinsko primorje ili se pak sklonili u planine (Arbanasi i Vlasi). Planine i ostrva čuvaju naime starinu i ostatke starosedioca, kao što nam svedoče Baski u Pirinejima i Kartvelci u Kavkazu.

Ostaci Pelazga, koji su bili uplivom Helena jezično odnarođeni, behu od velikog uticaja po fizički ustroj Helena a docnije i Srbâ, kao što je već više puta napomenuto. To je onaj »preistorijski anonimni narod u Egeji«, čija se krv transformatorski dejstvovala na spoljašnje preobraženje ksantodolihokefalnih Helena i koji smo tada označili sa X.[28] Taj nepoznati faktor (X) u jednadžbama balkanske etnologije danas je u glavnom izračunat i identičan je sa tamnookim Pelazgima. Krv ovoga naroda je kriva, da su se i Srbi, nekada plavolasi, modrooki, belokožni i dugoglavi fizički promenili u narod »jadranskog tipa« (homo adriaticus) današnjih dana.[29]

Mi naime potpostavljamo, da je bilo predarijevsko stanovništvo našeg poluostrva crvenkasto - kestenjave (rotbraun) boje kože,[30] tamnih očiju i kose, postavši mešavinom protomorfnih mediteranaca (ili neke vrste negroida, a rasna teorije još im nije mogla tačno odrediti mesto) i najmanje

[26] Po svome jeziku Jelini su pripadali »zapadno-evropskoj« skupini Arijevaca (Indoevropljana) i bili su nekada braća Italika, Kelta i Germana, koji treba da su se razvili na terenu između Rena, Dunava i Visle (FVO 155). Posljednji dodir sa plemenima ove skupine su imali Jelini negdje na srednjem Dunavu i odavde se spustiše na jug dolinom Dunava-Morave-Vardara. Kad su sišli u Jeladu, naseliše se Ejski i Ahejci u Tesaliji, dok međutim Dorani zauzeše oblasti na zapadu, a Makedonci na severu Tesalije.

[27] H. Жупанић, Тројанци и Аријевци, l. c. стр. 239.

[28] H. Жупанић, Систем историјске антропологије дачканских народа. („Старинар", H. P. III, стр. 41.) Београд 198.

[29] N. Ž u p a n i ć, Les premiers habitants des pays Yougoslaves, str. 30.

[30] Idem, Тројанци и Аријевци, стр. 281.

još jednog azijatskog melanobrahi-kefalnog elementa. Ovi kratkoglavci, fizički jači, ratoborniji i možda bolje naoružani podčinili su sebi melanodilihokefale na jugu evrazijskog gorskog pojasa, plemena nežnije konstitucije i tamne kompleksije, koja su se verovatno dodirivala sa dravidoidskim stanovnicima prednje Azije.[31] Spoljašnost je mogla kod Pelazga i ostalih Alarodijevaca varirati, jer je bila zavisna od razmere procenata sastavnih krvnih elemenata kod fizijoetnološke kemije rasnog stapanja. Gdje je prevladao melanonrahikefalni elemenat, ondje je bio narod više zbijenog tela, kraće glave, otvorenokestenjave ili žućkaste boje kože.. To je bio po svoj prilici slučaj na visoravnima Prednje Azije (Hetiti), no u obl. Sred. mora je razumljivo, ako je u glavno prevladavala krv donekle negroidnih melanodolihokefalaca više varijacija. Ova razlika se može primetiti još danas, posle više hiljada godina posle dolaska Arijevaca na južnu stranu eurazijskog planinskog pojasa, a bez svake sumnje još više su padale u oči te diference pre toga. Tako je razumljivo, ako profil zemljane glavice iz Vinče podseća u izvesnim obzirima i na negroide, što je prema našoj teoriji o postanku Pelazga razumljivo, sa druge strane pak je za nju karakteristična visina glave, »štulasta« izvučenost partije glave oko vrha kao i mali rastoj između najodaljenije tačke u potiljku i najviše na temenu, što upravo podseća na Hetite.

I u samoj tradiciji i legendama helenskog naroda, koja su često uzimali pesnici kao predmet umetničke obrade, čini se, da ima uspomena, da su Pelazgi bili najstariji narod, da su bili prasedioci na domaćoj zemlji. Time mislim na pesnika Aziosa iz Samosa iz VII. stoleća pre Hrista (kod Pavsan. 8, 1, 4).[32]

Αντίθεον δὲ Πελασγὸν ἐν ὑψικόμοισιν ὄρεσσι
γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη.

Pesnik je svakako hteo kazati da su bili Pelazgi prarod čovečji, a uz to možda i nagovestiti, da su bili tamne kompleksije *[γαῖα μέλαινα]*, što bi se lepo poklapalo sa konstatovanjem negroida u Troadi, na visoravni Iran kao i možebitnim njihovim tragovima u Ljubljanskoj bari, bosanskom Butmiru i Sultan selu u Bugarskoj. Studije fizičke metamorfoze arijevskih naroda na Balkanskom poluostrvu postavljaju pak direktno postulat fiziološke antropologije, da je ovde obitavao u preistorijsko doba narod tamne kompleksije.

[31] 241—243: »Wir haben unsere wesentliche Aufgabe darin gesehen, einmal die älteren Bevölkerungsschichten Irans etwas genauer ins Auge zu fassen, und das Ergebnis ist in kurzen Strichen, dass Iran vermutlich in älterer Zeit bis über den Nordwesten hinaus von d u n k e l h ä u t i g e n Völkern bewohnt war, deren Hautfarbe einen starken Stich ins Olivengrüne hatte, mit langen, ziemlich schlichten, schwarzen Haaren«. Dalje na istom mestu u primetbi: »Noch heute soll in Tiflis der Perser an einem grünlichen Tone der Hautfarbe erkannt werden, und schon Herodotos (II, 104) berichtet, dass die Kolcher schwarze Haut und krauses Haar gehabt hätten; das ist gewiss falsch, aber es mag unter den Kolchern wohl immerhin damals noch Reste der Urbevölkerung gegeben haben. Ob noch irgend ein Missverständniss im Spiel war, können wir heute nicht entscheiden, doch höre ich, dass noch heute unter den Mingreliern oft eine sehr dunkle Haut anzutreffen sei. Es wäre eine lohnende Aufgabe für die Anthropologie, die überall verstreuten Angaben über Reste dunkelhäutiger Rassen in Vorderasien einmal zu sammeln und zu prüfen und dann in den einschlägigen Gegenden die heutige Bevölkerung zu untersuchen, womöglich mit Aufnahme ihrer mundartlichen Besonderheiten. Die Annahme, dass in solchen Fällen nur Einfuhr von Negersklaven vorliege, reicht schon längst nicht mehr aus zur Erklärung des bisherigen Tatbestandes«.

[32] FVO 99.

Kad su se hatidski Pelazgi pojavili na tlu Balkanskog poluostrva i kako su postali? To je sakriveno u tamu preistorije. Bez sumnje su oni bili već formiran narod u oči dolaska Helena na jug. Mogli su postati na taj način, što su se melanobrahikefali sa istoka pomešali sa melanodolinokefalnim stanovnicima na našem poluostrvu samom, ili su pak došli kao gotov etnički amalgam među protomorfne mediterance sa maloazijskih visoravni. Ako smemo verovati tome, što tvrdi oštroumni Francuz D'Arbois de Jubainville, onda bi računanli sa drugom eventualnošću. On naime piše, da su Hetiti već oko 2500. pre Hr. osvojili Malu Aziju, Siriju i istočnu Evropu. Oko g. 2000. pre Hr. imali su državu, koja se prostirala između Taurusa, Eufrata i Sredozemnog mora; to da su se protiv nji zaratili Iranci (Arijevci) i Hetiti počeše seliti na sve strane, u Egipat, Malu Aziju i na Balkansko poluostrvu.[33] Ovi doseljenici na našem poluostrvu behu Pelazgo-Tirenci, koje je, kao što već spomenusmo, još Herodot video i poznao u V. stoleću pre Hr. Tome istom narodu pripisuju lingviste i napis na nadgrobnom kamenu, koji su g. 1888. otkrili dva francuska naučenjaka (Cousin i Durrbach) u selu Kaminia na ostrvu Lemnosu (FVO 103—104). Na površini istog kamena ocrtan je lik jednog vojnika, koji po svojim antropološkim osobinama može isto tako poslužiti kao i navedena krajevska imena za dokaz hatidskog istoka i Vinče na zapadu. Plitki arhajski relief predstavlja naime čoveka sa plaštem i kopljem te ima »negrčku« spoljašnost kao što je i sam napis tuđi.[34] Telo izgleda zbijeno, glava ćelava (ili obrijana). Profil teško da podseća na semitski tip, jer mu linija nosnog hrbta teče ravno. A. Fick pak vidi u osobi predstavljenog na lemnijskom reljefu jedan potpuno »urartijski« ili »alarodijski« tip, koji je imao i izvesnu semitsku crtu (FHD 24). Tako antropološki momenat na lemnijskom nadgrobnom kamenu govori u korist preistorijske etnološke veze između Hetita i Pelazga na Balkanskom poluostrvu.

Na kraju treba da prečistimo još različne nazive Hetita i Alorodijevaca i njihovih brojnih plemena, kojima razni naučenjaci daše razna imena, što ide na štetu preglednosti u studijama i jasnosti predstave o paleoetnološkim prilikama na Balkanskom poluostrvu i u Maloj Aziji.

Kao što smo već spomenuli, orijentalist F. Hommel razume pod A l a r o d i m a predarijevske narode u Maloj Aziji, severnoj Siriji, Armeniji, Elamu kao i Hetite sa današnjim Gruzincima; u Europi pak ubraja ovamo Etruščane i Baske (HCM 35). Njega slede uglavnom antropolog F. v. Luschan i lingvista K. Oštir, samo što ovaj poslednji još proširuje obim pojma »Alarodijaca« u toliko, što ubraja ovamo osim onih plemena, koja je Hommel naveo, još i ova: Gorce u Kaukazu (Gruzince, Abhazce, Čerkeze, Lezgince), I l i r e, dalje predarijevske stanovnike Helade (»vorgriechisch«), Trakije (»vorthrakisch«), Venete, Rete, Iberce, Ligurce etc. (uopšte »Staroeuropljane«), dalje Egipćane, Libijce, Berberce, Kušite (t. j. Hamite), u prvom redu dakle stare narode oko bazena Sredozemnog mora. C. Pauli razume pod Pelazgima predgrčko stanovništvo na Balkanu i Etruščane zajedno. A. Fick pak imenuje predarijevske stanovnike Balkanskog poluostrva (Pelazge, Lelege, Karce, Eteokrićane) »Hatidima« za razliku od Hatâ ili Hetita, njihovih najbližih rođaka u Maloj Aziji.

[33] H. D A r b o i s d e J u b a i n v i l l e, Les premiers habitants de l'Europe. Tome I str. 119. Paris 1889.

[34] G e o r g K a r o, Die tyrsenische Stele von Lemnos. Mitt. d. kais. deutschen archeol. Institutes, Athenische Abt., Bd. XXXIII, Heft 1—2, str. 65—74. Atina 1908. — E r n s t N a c h m a n n s o n. Die vorgriechischen Inschriften von Lemnos, 1. c., p. 54, 55.

Mi smo mišljenja, da treba u ovu množinu i mnogostranost paleoetnoloških nomenklatura uneti malo više jednostavnosti a i više sistematičnosti, o čemu pak poduže raspravljati dakako nije ovdje mesto. Mi samo primećujemo, da bi bilo možda zgodnije ovu mediteransku etničku grupu sui generis imenovati »Karcima« nego Alarodima. Ovi Alarodi su naime bili neznatno i neistorijsko, zabačeno pleme na gornjem Araksesu,, dok su Karci međutim bili poznati i u minojsko doba na Kreti i u grčkoj protoistoriji i docnije još u danima istorijske svetlosti. Nastanjeni u Egeji, oni su bili u sredini gore spomenute etnološke grupe i zgodna veza između Europe i Azije. Osim toga, mi treba da se postavimo na temelje poznatog i da tako koračamo k manje poznatom ili nepoznatom. Svuda, gdje se »Karci« (Alarodijci) naseliše, ostaviše tragove reči *kωr̂ »kamen« »stena« u raznim varijacijama i kombinacijama, a reči ove bile su etnološki srodne. Karci, čini se, da su bili kateksohen »Gorci« (kao što danas Rusi nazivaju autohtone stanovnike Kavkaza, ili »kraševci«, kao što Slovenci nazivaju svoje saplemenike brdovitih i krševitih oblasti između Ljubljanice i Tršćanskog zaliva. Na Karce podsećaju n. pr. kod nas imena: Kras (Karst), Karnija (istočna Venecija) Koruško (Kärnten) e. c. Možda ne grešimo, ako kažemo, da je ime Karacâ očuvano do dana današnjeg u imenu jednog ostatka Alarodijevacâ u Kavkazu, kod K a r t v e l a c a (Gruzina). K a r - t a - v e l i znači po svoj prilici »oblast Karâ«; ta se naime upotrebljava kao genetivni sufiks plurala, dok međutim služi v e l i kao izraz za »oblast« ili »zemlju«.

Imenovanje prearijevskih autohtona sa Balkanskom poluostrvu »Hatidima«, kao što im pripisuje A. Fick, čini nam se suviše izveštačeno ili teoretsko, a isto tako i imena »Pred-Tračani«, Predgrci« e. c. Mi mislimo, da bi bilo zgodnije nazvati predarijevske stanovnike Balkanskog poluostrva kratko P e l a z g i m a, a iz razloga koje smo već naveli. Tako bi bili po našem shvatanju »Pelazgi« jedna porodica etnološkog bratstva K a r a c â, dok bi međutim trebalo smatrati Lelege, Eteokrićane, Pelazge, Karce (oba posljednja u užem smislu reči) kao članove iste pelazgijske porodice.

Na kraju ove studije konstatujemo, da je pitanje etničke pripadnosti starih Ilira stupilo u novu fazu, otkako ih je K. Oštir proglasio za pripadnike alarodijske skupine, a u isto doba njegov je kolega po struci, H. Barić, izrazio slično mišljenje. Na jednom mestu piše naime, da su mu Ilirci onaj nepoznati etnološki, recimo Y, koji je načinio jezik pridošlih Tračana jezičnim substratom (Vorsprache) današnje arbanaštine (BA 19) ili pak da su mu Arbanasi »ilirizovano« tračansko narečje (BA 125). Bliska budućnost, nadajmo se, razbistriće još više i zanimivo pitanje narodnosne pripadnosti starih Ilira.[35]

[35] U jednom od svojih poslednjih radova (»Guturalni problemi u Зборнику филолошких и лингвистичих студија, str. 187, Beograd 1921.) piše H. Barić doslovno: Hipoteza g. Meyera da je albanski nova faza ilirskoga osniva se, u stvari, jedino na tome što Arbanasi živu u nekadašnjoj *Ἰλλυρίς*. Jer leksikalne paralele među albanskim i ostacima jezika Messapijaca i Veneta, koje putnički pisci ubrajaju među Ilire, mogle bi se shvatiti kao dokaz pripadnosti alb. ka ilirskome jedino onda, kad bi u albanskom bile utvrđene ilirske jezične karakteristike. Međutim, i te leksikalne paralele, kao i jednaka toponomastika s obe strane Jadrana, biće pre ilirski relikti, jer zajedničkih fonetskih crta među alb. ilir. nema. — Međutim je van svake sumnje da je i ilirski, kao proetnički substrat, imao nekoga udela u obrazovanju alb., i to naročito njegovog rečnika.

R é s u m é. — Il y a quelques anneés de'jà, qu' une autorité du premier ordre s' était élevée contre l'existence historique des Pélasges en Héllade et ailleurs. C' était l' historien Eduard Meyer. Ce n' est que dans la derniére édition de son Histoire de l' Antiquité qu'il a permis la possibilitité de leur existence. Le docteur Županić (lisez: Joupanitch), auteur de l'article ci-dessus, compte parmi les adhérents de la théorie pélasgienne, et, déjá en 1911, dans son travail sur les »Troyens et les Indo-uropéens« (publié dans la revue »Glas srpske kraljevske akademije«: Echo de l' académie royale serbe LXXXVI), il essayait de prouver, qu'à l'époque prémycénienne Troie, l'Archipel et et la péninsule balkanique étaient habités par des tribus qui n' étaient ni de nationalité ni de sang indo-européens. Il prouvait cela a l' aide de l' anthropologie et de l' archéologie préhistorique. Et, en réalité, les linguistes (p. e. P. Kretschmer, K. Pauli etc.) ont constaté de même, quèn Troie et sur la péninsule balkanique, il y a beaucoup de noms de rivières, de montagnes, d'habitations de personnes qui ne sont pas indoeuropéens, qui datent probablement de l'"époque prémycénienne, et qui correspondent aux caractéristiques de race non- indo-européens des habitants prehélleniques. Les linguistes K. Oštir et F. Hommel comptent les Ibères (les Basques), les Etrusques, des Pélasges et des Hétites dans la famille des Alarodes, qui n' ont des lieus de famille ni avec les Indo Européens ni avec les Mongols ni avec les Sémites. Le docteur Županić considére les Pélasges comme les habitants préhéleniques de la péninsule balkanique et comme un mélange éthinique entre les Méditéanéens primitifs (mélanodolicocéphales) et des mélanobrachicéphales asiatiques. Les Basques d'aujourd' hui et les montagnards du Cocase leurs sont apparentés.

Dr. A. SCHNEIDER: JEDNA STARA FRANCUSKA BALADA U HRVATSKOM ZAGORJU

Gabrielle d'Estrées bijaše četvrta među sedmerim kćerima Antoine d'Estrées-a i njegove žene Françoise Babon rođene de La Bourdaisière. U porodici njene matere baštinila bi galanteriju kći od majke. Françoise je sâma, prevalivši već četrdesetu, jednog lijepog dana ostavila i muža i kćeri te postala ljubavnicom markiza d'Allegre, guvernera issoirskog. U ranu zimu 1590. udari Henrik IV. svoj tabor u Pikardiji, blizu Coeuvres-a, dvora Antoine d'Estrées-a. Antoine-a nije bilo kod kuće, jer su ga tek nedavno ligaši bili zarobili. Tako su njegove kćeri Diane i Gabrielle morale dočekati i primiti svoga kralja. Ljepota, dražest i neusiljenost Gabriellina osvoje smjesta podatno srce kraljevo. Malo zatim šaputalo se posvud, da je Gabrielle ljubavnica kraljeva. Međutim se njen otac bio oslobodio. Muž odlučan, nastojao je da uguši taj skandal te, povrativši se u Coeuvres, nađe kćeri muža, Nicolasa d'Amervala. Blage ćudi ne opre se Gabrielle želji očevoj. Iako Nicolas d'Amerval, Seigneur de Liencourt, nije bio muž nimalo simpatičan, bila bi se Gabrielle bez sumnje smirila sa svojom sudbinom poput mnogih drugih njenih prijateljica, koje su ušle u sličan konvencijonalan brak. Ali ubogi Nicolas padne jednom zgodom s konja te osakaćen nije više bio podoban za brak. Gabrielle se sad podade onoj snažnoj priklonosti, koju je osjećala prema kralju. U prosincu 1592. ostavi muža i pođe kralju, ne ostavljajući ga više. 1593., u junu, rodi mu sina. Kad je kralj nato počeo nešto sumnjati u svoje očinstvo, zatraži ona, da duhovne oblasti proglase njen brak ništetnim radi nepodobnosti gospodina de Liencourta. Saslušani svjedoci i drugi nužni dokazi potvrde ispravnost i opravdanost navoda Gabriellinih, a djetetu, nevinom uzroku čitavog ovog neugodnog procesa, budne dopušteno »à porter les armes de France brisées de la barre de batardisse.« Sklonost kraljeva prema lijepoj Gabrielli, isprva možda tek trenutačan, u njega čest i običajan, hir, prometnu se doskora u pravu i istinsku ljubav. Odsada pa sve do njene smrti obasipa je kralj znakovima svoje sklonosti,

dariva je raskošnim imanjima i dobrima, podjeljuje joj niz najzvučnijih dvorskih titula, sve u namjeri, da je približi stepenicama svoga prijestola, obećavši joj, da će je i na nj uzvisiti, kad papa razriješi njegov brak s Margaretom Valois. To je bilo o početku 1599., u Fontainebleau-u. Gabrielle ode u Paris, jer je to njezin ispovjednik zahtijevao. Bilo je to o Uskrsu. Gabrielle se nećkala. Kralj je s cijelim dvorom odprati do Meluna i povjeri je tu svome vjernom La Varennes-u. Usto još naloži Montbazonu, kapetanu svoje garde, da je posvuda slijedi i da je ne pusti s vida. Bilo je to u ponedjeljak, 3 travnja, prvoga dana velikog tjedna. Gabrielle siđe kod Arsenala i, ne znajući ni sama kako, nađe se najednom u kući nekoga Zameta, pouzdanika kraljeva, blizu Bastille, u Rue de la Cerisaie. Ispovjedi se a u srijedu se imala pričestiti. Izvrsno je ručala, zadovoljna, što je ispunila svoju dužnost. Zamet je nastojao, da joj pruži sve poslastice, za koje je znao da joj idu u slast. Iza doručka izađe iz kuće i sjedne u nosiljku, ali odjednom osjeti neku nevoljkost. Vrati se kući i pođe u baštu. Tu padne natle i izgubi svijest. Bolovi i grčevi, koji njome obladaju, bijahu česti i strašni. U naponu svoje divne ljepote, obuzeta neobuzdanom željom za životom, borila se ona dva dana sa smrću. I umre. Kralj se u znak žalosti odjene u crno ruho protiv običaja kraljevâ, koji se u žalosti odijevahu u ljubičasto. Nosio ga je tri puna mjeseca. O istrazi uzroka Gabrielline smrti nije bilo govora. Kralj je živio u Fontainebleau-u dalje svojim običajnim životom. Na veliko veselje dvorskih laskavaca reče kralj jednom

zgodom: »Messieurs, montons à cheval, j'ai envie de manger cet été des melons de Blois«. I tim riječima bje epizoda lijepe Gabrielle završena.

Malo dana poslije zagonetne smrti markizine pjevala se po ulicama pariskim ova balada:

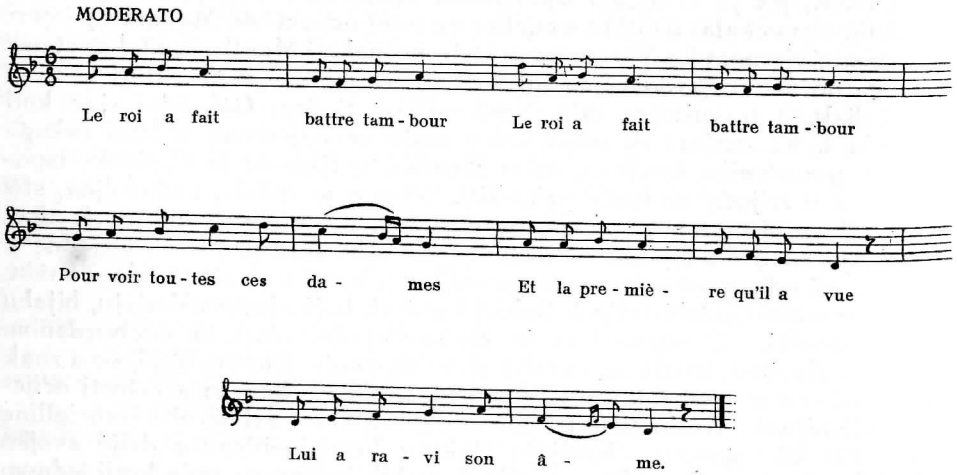

2. »— Marquis, dis moi la connais — tu?
Qui est cett' jolie dame? —«
Et le marquis l'i a répondu:
»Sire roi, c'est ma femme.«

3. »— Marquis, tu es plus hereux que moi,
D'avoir femme si belle!
Si tu voulais me l'accorder,
Je me chargerais d'elle. —«

4. »Sir', si vous n'étiez pas le roi
J'en tirerais vengeance;
Mais puisque vous êtes le roi
A votre obéissance.«

5. »— Marquis, ne te fâche donc pas,
T'auras ta récompense,
Je te ferais dans mes armées
Beau maréchal de France. —«

6. »Habille-toi bien proprement,
Coiffure à la dentelle,
Habille-toi bien proprement,
Comme une demoiselle.«

7. »Adieu m'ami, adieu mon coeur,
Adieu mon espérance,
Puisqu'il te faut servir le roi
Séparons-nous d' ensemble!«

8. La reine a fait faire un bouquet
De belles fleurs de lyse,
Et la senteur de ce bouquet
A fait mourir marquise.

U svojoj zbirci »Južno-slovjenske narodne popievke«, knjiga I., Zagreb 1878., zabilježio je F. Š. Kuhač na strani 169. pod brojem 209. slijedeću popijevku iz Varaždinskih Toplica s natpisom »Želja za dragom«:

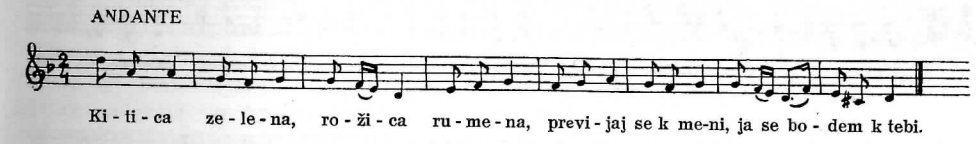

Potpuni tekst popijevke glasi prema Kuhačevom zapisu ovako:

Kitica zelena, rožica rumena,
Previjaj se k meni, ja se bodem k tebi.
Murica, Dravica, globoka vodica.
Nemrem te leteti, ne znam te plavati,
Listek bi ti pisal, al ga ne znaš čteti,
Drugi bi ga čteli, našo ljubav znali.

Osim toga zapisao je Kuhač uz tu popijevku još i tekst triju pjesama, »Dragoj dragoga vlovili«, »Dragi v Belovaru« i »Turci dragoga vubili«, za koje kaže, da se pjevaju na isti napjev, štaviše, da ih je čuo pjevati »kao da bi sve četiri pjesme samo jedna pjesma bila«. — Nas ovdje najviše zanima tekst druge pjesme, »Dragoj dragoga vlovili«, koji prema Kuhačevu zapisu (a štampao ga je i M. K. Valjevac u svojoj zbirci »Narodne pjesme i pripoviedke«, Varaždin 1858.) glasi:

Došle so novine s Francuzske zemljice,
Da so mi Francuzi dragoga vlovili,
Da so ga vlovili sobom odvodili.
Išla bi ja tamo, da bi znala kamo,
Nesla bi Francuzom belo golobico,
Belo golobico Francuzom za mito,
Da bi mi Francuzi dragoga pustili,
Da bi ga pustili domom odvoditi,
Domom odvoditi, domaj vuživati.

Poredimo li melos naprijed navedene stare francuske balade s melosom popijevke, koju je zabilježio Kuhač, uočit ćemo smjesta njihovu tijesnu vezu. Ali prije nego li analiziramo njihovu građu, bit će nužno spomenuti, da melos francuske balade nije nastao tek 1599., one, dakle, godine, kad je spjevan tekst balade »Le roi a fait battre tambour«, već da je taj melos kudikamo stariji. J. Tiersot zabilježio je, naime, u svojoj »Histoire de la chanson populaire de France«, Paris 1889., jednu staru normandijsku verziju pjesme o kralju Renaudu († 1227.), koja glasi:

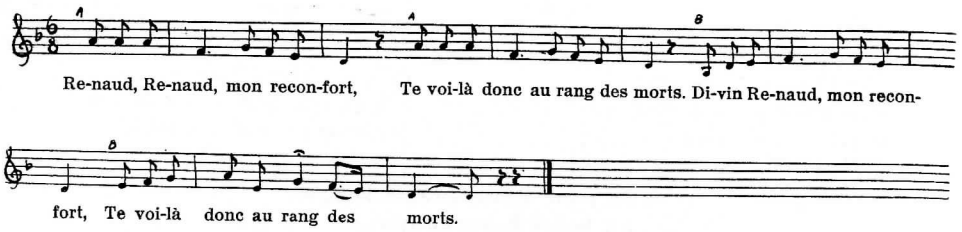

Najposlije je i George Doncieux u djelu »Le romancéro populaire de la France«, Paris 1904., na str. 87. zabilježio još i drugu jednu varijantu (iz Rouena) o Renaudu, koje se melos bitno podudara s melosom pomenute Tiersotove verzije:

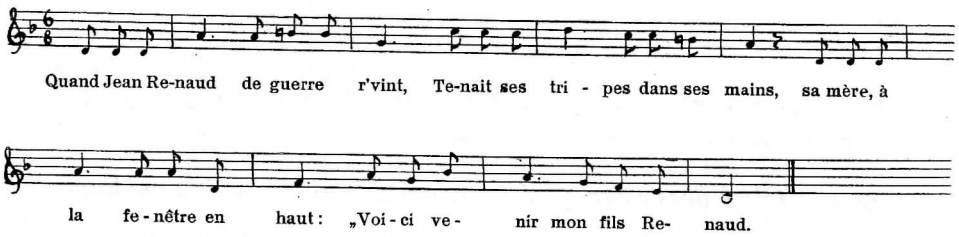

Doncieux stavlja ovu varijantu u XV. vijek, pa je na osnovu toga jasno, da je melos balade »Le roi a fait battre tambour« izvorno bio melos balade o Renaudu, melos, dakle, veoma star.

Analiziramo li gore navedene melose dobit ćemo ove oblike:

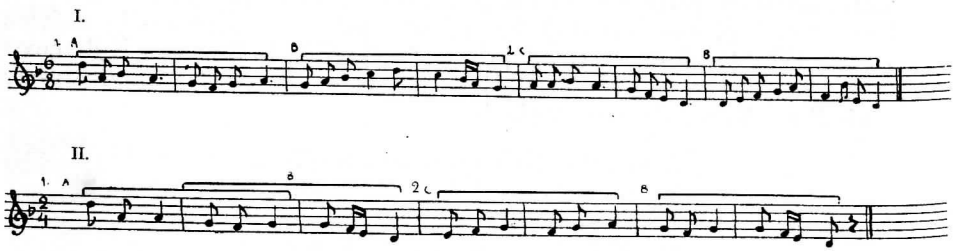

Oblik I. je dvodjelan ABCB, a jednako oblik II.: ABCB. Asimetrije oblika II., u kojem se motiv A i B ispreplićU tako, da 1. dio broji samo tri takta, nestat će, ako umetnemo u taj dio drugi takt iz I. 2 C tako, da dobijemo frazu III., koja sasvim odgovara I. 1:

III.

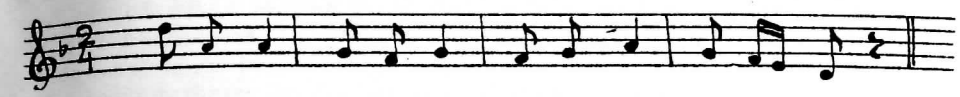

Mjera je u oba slučaja dvodjelna, a oblici se odvajaju jedan od drugoga samo u ritmu:

Harmonijski razlikuju se oba melosa u kadencama. U I. 1. nema kadence u T, već su dvije takove kadence u 2. dijelu. Hrvatski napjev (II.) ima više simetrije, u 1. svom dijelu S i T a u drugom dijelu D i T.

Iz svega toga slijedi, da je melos naše zagorske pjesme »Želja za dragom« po svom postanju francuski i da je po svoj prilici donesen u Zagorje potkraj XVIII. ili o početku XIX. vijeka (a moguće i ranije), kad su kulturne veze naših plemića s Francuskom bile dosta žive, a vjerojatno je, da je ušao u narod iz krugova plemićkih. Ne govori li grof Adam Oršić u svojim memoarima izrijekom o »francuskim kuharima«, koji su bili namješteni po dvorovima naših zagorskih plemića? Nije, dalje, isključena mogućnost, da su francuski melos importirali hrvatski vojnici, koji su služili u vojsci Napoleonovoj. Znamo, naprimjer, da je jedna pukovnija hrvatskih husara bila dugo vremena u garnizoni u Lyonu, dok je opet Zagreb (po pripovijedanju Oršićevu) između 1809.—1813. često vidio francuske zarobljenike, koje su porazmjestili po pokrajini. A, najposlije, nije ni četirigodišnja francuska okupacija prekosavske Hrvatske mogla proći a da ne ostavi dubljih dojmova i tragova u socijalnom životu, koji se, jamačno, kasnije nisu očitovali samo na prije okupiranom terenu, već su, štaviše, presizali granicu, Savu, i utjecali na susjedne krajeve. Da se uspomena na francusko podrijetlo naše pjesme sačuvala i u samom narodu, svjedoči bjelodano i tekst prve varijante njezine, u kojoj se ne manje nego pet puta spominju Francuska i Francuzi.

Résumé. — L'auteur, professeur de l'histoire de l'art à l'université de Zagreb et directeur du cabinet d'estampes de la bibliothèque universitaire, compare la chanson populaire du Zagorié »Želja za dragom« (Soupirs d' amant) avec la vieille ballade française »Le roi a fait battre tambour«, et il prouve à l'aide d'une analyse approfondie, que la mélodie de la chanson croate est de l' origine française et qu'elle a été importée dans le Zagorié à la fin du XVIIIe ou au commencement du XIXe siècle, quand des liens de civilisation unissaient assez fortement la noblesse croate à la France. Il n'est pas, du reste, impossible non plus, que cette mélodie française la été importée par les soldats croates qui servaient dans l'armée de Napoléon.

Dr. PETAR BULAT: PROSTONARODNA FILOSOFIJA O DUŠI

Kad je čovek u svojem razvoju dospeo u stadij refleksije nad onim delom svoje prirode što ga mi nazivamo duševnim životom, mogao je da ustanovi sledeće: vršilac duševnih funkcija na javi sačinjavao je za njega nešto nerazdruživo od tela, a u snu mu se pričinjalo da se taj vršilac može i da rastavi od tela i da samostalno deluje. I odatle u nauci o prostonarodnoj religijskoj psihologiji razlikovanje t. zv. »d u š e v e z a n e«, t. j. telesne i »d u š e s l o b o d n e« — psihe. Koja je od te dve predstave o duši starija, ne može se sa sigurnošću reći, jer kolikogod je prema našemu današnjemu shvatanju verovatnije da je predstava o »vezanoj duši« genetički prva, do koje se dolazi jednostavnom konstatacijom da je svako osećanje i mišljenje vezano za izvesna živa telesa i njihove česti, toliko opet moramo da imamo na pameti i vodimo računa o tome, da je san i sve ono što se za san veže igralo u životu primitivnoga čoveka vanredno veliku i presudnu ulogu, što nam uostalom potvrđuje psihologija i život današnjega primitivnoga čoveka.

Pored sve razlike između predstave o jednoj i drugoj duši, u tome kanda imaju dodirnu tačku, što se jedna i druga rezultira iz delatnosti nekoga materijalno zamišljenoga tela. (Wundt, Rel. u. Myth. 8.) Tako zvana »t e l e s n a d u š a« je nužno vezana za čovečje telo odnosno za stanovite njegove delove, u prvom redu za one delove, što vrše važnije organske funkcije, kao o k o, b u b r e z i, p h a l l u s, s r c e, s l e z e n a, k r v, k o s a i dr. Nesamo pojedini organi nego i telesni ekskreti mogu da budu sedište telesne duše, kao p l j u v a č k a, đ u b r e i u r i n.

O č i su sedište duše, koja može da deluje vani a da ne napusti telo, t. j. odnosni telesni organ. Povod verovanju da duša sedi u očima daje najviše zenica, koja kao da ima izgled vratašca, kroz koja bi mogla duša napolje, odakle je verovatno nastao i običaj da se mrtvacu zaklapaju oči, da ne bi duša izašla i onda u obliku kakva demona plašila ljude. Verovanje da duša živi u očima i preko njih deluje očituje se na pr. u mišljenju nekih kanibalskih plemena, da pri gozbama i žrtvama uz ostale delove tela i oko uživa i gosti se. To isto se još očevidnije razabire iz vrlo raširenog verovanja u svih naroda staroga i novoga vremena o »zlu pogledu«, »rđavu oku« i iz bezbroja običaja i vračanja protiv očinjeg uroka, o čemu je iscrpnije s osobitim obzirom na naš jugoslovenski folklor pisao dr. J. Matasović u svojoj posebno oštampanoj radnji »Čini od uroka« (Vinkovci 1918.).

B u b r e z i dolaze kao sedište duše radi toga što leže posred organizma i naročito zato što su u bližoj neposrednoj vezi sa spolnim organima. Otuda običaj u nekih australskih plemena da nose bubreg kao amulet, a sličan su nazor o bubrezima kao sedištu duše imali i stari Semiti, što nam potvrđuju na pr. psalmi 7. 10 i 73. 21. Bubrezi su unutarnji a p h a l l u s izvanjski nosilac duše. Phallus se kao takav očituje naročito

u kultu vegetacijskih božanstvâ, kad se kod različnih svečanosti i obreda nosi njegov lik, a svećenici ili vernici pri tom izvode obscene kretnje i plesove s aluzijom na glavnu funkciju vegetacijskih božanstvâ, ili, još bolje, izazivajući vegetacijske bogove, da što obilnije oplode poljski prirod i tako pribave ljudima hranu. (Wundt, op. c. 92).

Još je naravnije da se za nosioca duše uzima s r c e, sa čijim je kucanjem tako tesno vezan pojam života uopće prema rečima pesme: »Dok mu srce u grudima bije«. Na osnovu toga su Karibi, držeći srce za sedište glavne čovečje duše, koja je određena za drugi život, reč i o u a n n i upotrebljavali za pojmove: »život«, »duša« i »srce«. Tonganci su opet mislili da se duša nalazi rasprostranjena po čitavome telu a naročito u srcu. Kad su nekoga Evropljanina urođenici uveravali, kako neki njihov zemljak, što je bio umro pred nekoliko meseci, još uvek živi, jedan, da mu to protumači, pristupi k njemu, primi ga za ruku, stisne i reče: »Ovo će umreti, ali život što je u tebi neće nikad umreti!« i pri tom pokaza drugom rukom na njegovo srce. (Tylor, Anfänge der Cultur I, 424.). Basuti o mrtvome čoveku kažu, da mu je išetalo srce, a o čeljadetu što se oporavlja, da mu se srce vraća analogno našim izričajima: »Vratila mu se duša«. »Duša mu je došla u kotlace« i sl. Kod jednog religioznog ispita držanog 1528. g. među urođenicima Nikaragua zabeležena su, pored ostalih, ova pitanja i odgovori: »Kad umrete izlazi vam Nešto iz usta, što je jednako nekoj osobi, a zove se j u l i o (aztekski y u l i = »živeti«). To biće ide na mesto gde su muž i žena. Ono je kao neka osoba, ali ne umire, a telo ostaje ovde«. Pitanje: »Oni što uzlaze, da li oni zadrže isto telo, isto lice i ista uda kao ovde dole?« Odgovor: »Ne, to je samo s r c e«. Pitanje: »A kad im se srce istrgne (t. j. kad, recimo, zarobljenik bude žrtvovan), što se događa onda?« Odgovor: »To n i j e zapravo s r c e, nego u njima ono što im daje život i što ostavlja telo kad oni umru«. Kod jednog drugog saslušanja odgovor je glasio: »To n i j e njihovo s r c e što uzlazi, nego što čini da oni žive, t. j. d a h koji izlazi iz njihovih usta i zove se j u l i o«. l. c. 426.

S l e z e n a je kao sedište duše bila držana već u starih naroda i otuda njezina velika cena kod prinošenja žrtava bogovima. Zato su i stari rimski haruspices u prvome redu svoju proročku veštinu pokazivali gatanjem iz slezene. (O tome opširnije v. Wissowa, Religion u. Kultus der Römer 352 i d.; Preller- Jordan, Röm. Mythol. I², 128 i d.) Da je slezena u tom pogledu verovatno igrala neku ulogu i u veri naših poganskih praotaca, možemo da zaključujemo na pr. iz običaja, da u nekim našim krajevima i danas narod gata iz slezene: »Ka' ubiju prasca, unda mu gledaju u s l i z e n u: ako mu je slizena naprid (prema glavi) širja, biće zima na početku gora; ako je slizena natrag širja, biće zima ljuća pri svršetku. Zato se i reče: »Ako zima ne ugrize zubin, ošiniće repon« (anim.!). Zb N Ž XXIII, 208.). Neka divlja kanibalska plemena drže da čovek jedući slezenu svoga dušmanina prisvaja njegovu snagu.

O k r v i kao sedištu duše postojalo je i postoji verovanje u svih naroda sa primitivnom kulturom, i to na osnovi jednostavne činjenice da čovek sa gubitkom krvi (bilo u boju ili inače) gubi i život. Čovek koji pije krv svoga neprijatelja dobiva u se njegovu snagu, odatle u pričanjima i junačkim pesmama različitih naroda a i u našim narodnim pesmama nije to nepoznato, da junak pije ili bar čezne za tim da se napije krvi svoga dušmanina. Ovamo se odnosi i mesto u

Homera (Od. 11. 145 i d.), gde Odisej pripovedajući o svojem putu u Ad kaže, kako senke u Adu pijući krv dolaze časomično k svesti. Na krv kao nosioca duše smera i ritualno izmenično mešanje krvi kod sklapanja pobratimstva u našega naroda. A i Herodot (3. 8) pripoveda o susedima starih Egipćana, kako su pri sklapanju ugovora posrednici točili sebi krv iz palca i uz prizivanje i zaklinjanje bogovima mazali njom po svetim stenama. Međusobnu vezu i zavisnost duše i krvi ispovedaju, pored drugih primitivaca, Karenjani i Papuanci, a taj nazor dolazi do izražaja i u arapskoj i židovskoj filosofiji. (Cfr. Bastian, Psychologie 15—23.) I u našemu je narodnomu verovanju gdešto krv sve, pa se pored nje i ne priznaje, da bi u čoveku mogla biti kakva druga duša. (Zb N Ž XIX, 151.).

Što se tiče k o s e kao nosioca duše, postoji skoro u svih naroda verovanje, da skinuti kosu znači izgubiti snagu, čemu imamo klasičan primer u Samsonovu slučaju (Knj. sud. 16. 19). Na takvom se naziranju osnivaju i prekarne reči Ahilove Pontu da, kad bi bio znao za gorki svoj udes, nikada mu ne bi bio zavetovao svoje kose, a njezin ures žrtvuje jedino uspomeni svoga prijatelja Patrokla. Il. 19. 140 i d. Tako isto Ahejci nose mrtvo telo Patroklovo posuvši se odrezanim vlasima njegovih prijatelja. 23. 135 i d. I o starim Slovenima znamo da su rezali deci kose kao žrtvu Rođenicama. (Niederle, Vira a nab. 68.). Naš narod u Bosni običaje i danas da reže kosu u znak velike tuge za dragim pokojnikom stavljajuć mu je na grob, što nosi pečat kao neke žrtve u počast njegovoj uspomeni. (V. Vuletić-Vukasović, Bilješke o kulturi južnijeh Slavena, osobito Srbalja, str. 223.).

Poput kose i krvi smatraju se, kako smo spomenuli, nosiocem duše i čovečji ekskreti. To nam potvrđuje podavanje velike važnosti tim predmetima prigodom vračanja i prostonarodnog lečenja raznih bolesti pomoću njih. U r i n, đ u b r e i p l j u v a č k a smatrani su za sastavni deo čoveka i iz njega izlaze poput krvi kad mu se otoči, pa primitivni čovek drži da i u njima mora da ostaje nešto od čovečje duše. Uzimljuć u se tuđe ekskrete drži se, kao i kod krvi, da preko njih prelaze i svojstva onoga od koga potiču. Otuda dosta raširen običaj u našega, a i u drugih naroda, da na pr. seoske devojke u želji da im se povrati i nanovo oživi ljubav u njihovih ohladnelih verenika, daju im na lukav i prikriven način u napitku primešane svoje krvi (naročito od menstruacije) a i drugih ekskreta, o čemu tako često govore naše »Lekaruše«. Ovamo spada i običaj u Papuanaca na Novoj Gvineji, gde mladić na prelazu u muževnu dobu pije urin plemenskoga poglavice ili ga njim poškrope, da bi od njega primio i njegove duševne osebine. (Wundt op. c. 97.).

P l j u v a č k a je u dvostrukoj vezi sa predstavama o duši: s jedne je strane nosilac duše poput krvi, budući da je iz sebe izlučuje organizam*), a s druge strane ona je u neposrednom bliskom odnosu sa disanjem — dahom, s kojim se d u š a, kao što joj ime svedoči, istovetuje, a to se uostalom potvrđuje i jednom prostonarodnom definicijom duše iz hrvatskog Zagorja, koja glasi: »Duša je samo dah, pa kad čovjek posljednji put dahne, izdahnuo je i dušu«. (Zb N Ž. XIX, 151.) Pljuvačku kao magično sredstvo protiv raznih bolesti prikazuje nam bogato narodno verovanje o njoj izraženo u pomenutim našim »Lekarušama«. Ona vredi kao

*) Nekoja istočno-afrička plemena sklapaju ugovore mešanjem pljuvačke od strane onih koji ugovaraju kao što smo videli, da se to u nas kod sklapanja pobratimstva obavlja krvlju.

obrambeno i zaštitno sredstvo protiv strašnih i pogibeljnih prirodnih pojava osobito oluje i olujnog oblaka.

U verovanju o ekskretima kao sedištu duše leži svakako i zametak gatalačke narodne medicine, koja hoće da se čovečja duša a po tom i telo izlučivanjem tih ekskreta čisti i leči od zločestih sila, što su se u raznim prilikama preko ekskreta uvukle u čoveka. Na takvom doumljivanju počiva i Paracelsusova medicina i teorija o demonima bolesti, koji ulaze u organizam i od kojih se čovek leči izlučivanjem kojekakvih nevaljalih i štetnih sokova. Iz toga se naravnim putem razvija verovanje o prenošenju bolesti samim dotaknućem izlučenih ekskreta ili, što je ređe, o prenošenju sreće sa onoga, od koga su potekli ekskreti. Ujedno se pomenutim verovanjem o duši otvara dalje široko polje vračanju i prelazi se samo od sebe s toga područja u područje o čarobnjaštvu i gatanju svake ruke; asocijacijom se onda od ekskreta ide na n o k t e, pa na sve što je bliže telu izvanjskim načinom, kao ostatke hrane, haljine, nakite, oružje i dr. (Cfr. Wundt op. c. 100—101.).

Zanimljivije je što prosti narod priča i veruje o d u š i n e v e z a n o j — s l o b o d n o j. Do predstave o toj nevezanoj duši došao je čovek verovatno najpre putem sna i to povodom onih prikaza, što su mu se javljale bilo za vreme spavanja, bilo u polusvesnom stanju u bolesti ili u velikom zanosu i sl. On se je trudio da protumači tu pojavu i našao joj je rešenje tako, da je u onim prikazama otkrio t. zv. slobodnu čovečju dušu, t. j. dušu koja može da se rastavi od tela i od njega neovisno živi i deluje. Otuda i verovanje u našega naroda o pojavi sna »da to ni niš drugo, neg da duša zide s čoveka pak hodi po svetu, a v čoveku je samo krv, koja ga drži, da živi«. (Zb N Ž. XIX, 151.) Pomišljajući na sadržinu i oblik rastavljene duše nije narod mogao da se otrese telesne predodžbe o njoj, jer mu se je takovom faktički u prikazama i pričinjala. Da koliko toliko protumači mogućnost njezine realnosti, ne mogavši je uvrstiti u red običnih telesa, utekao se sebi pristupačnim predstavama suptilnije materije, kao daha, vetra, senke i sl., kao nekoga medija, preko kojega duša izlazi iz tela i onda poprima razne druge oblike. Prema takvom shvatanju primitivnoga čoveka duša bi se, kaže Tylor, mogla definirati otprilike ovako: » To je tanana čovečja prilika bez tela, po svojoj naravi vrsta pare, opna ili senka, uzrok života i mišljenja u individuumu u kojem boravi; ona poseduje osobnu svest i volju svoga pređašnjega sadašnjega telesnog nosioca; može da ostavi telo daleko za sobom i da leti žurno sa jednoga mesta na drugo; obično je neopipna i nevidljiva a ipak odaje psihičku moć i prikazuje se osobito ljudima na javi ili za vreme spavanja kao neka od tela, kojem je inače slična, rastavljena utvara (phantasma); napokon, ona može da uđe u telo drugih ljudi, životinja pa i raznih inih predmeta, koje zaposedne i na koje može da vrši uticaj«. (Anfänge der Cultur I, 422.) Nešto kraću ali u glavnom istu definiciju duše dao je neki naš seljak u vlaseničkom kotaru u Bosni rečima: »Duša stanuje u čovjeku, ona je tanja od svake dlake, ima nožice ko mrav, u vidu je magle ili pare«. (Glasnik zem. muz. XX, 135.).

S obzirom na n e v e z a n u d u š u mi ćemo navesti ovde nešto u prvom redu iz našeg općeslovenskog narodnog verovanja, što se više manje slaže i sa prostonarodnim verovanjem drugih koliko indoevropskih, toliko neindoevropskih naroda, i to najpre o duši z a ž i v o t a, a onda o duši i njezinu životu p r e k o g r o b a.

O prostonarodnom predstavljanju nevezane duše za života možemo da najverniju sliku dobijemo naročito iz narodnog pričanja i verovanja o morama, vešticama i donekle vukodlacima, budući da oni reprezentuju bića koja nastaju i javljaju se putem neke metempsihoze ili, bolje, akcijom nevezane duše još za čoveka živa.

Naša Mora, gdešto Tmora, Morina zove se rus. Mora, Mara, Marucha, Kikomora, Šišimora, češ. Můra (žen.), Murák, Morous (muš.), dial. Morena, Kikomora, luž.srp. Murava, Mórava, Myrava, Vurlava, polj. Mora, Mara, Zmora (žen.), Morus (muš.). Albanci je zovu Morę, Grci: Mora, Nemci: Mahr odn. Mar, Mare, Mara, Francuzi (prema nem.) cauchemar i t. d. Etimologija ove reči nije definitivno protumačena. (O tome v. Berneker E W. II, 76—77.) Prema narodnom pričanju i predstavljanju mora postaje od muškog ili ženskog čeljadeta, i to tako: dok mora-čeljade spava, iz njega izlazi duša, koja u različnoj spodobi ide naokolo i mori, t. j. pritište ljude u snu. Mora se obično pojavljuje i deluje obnoć. Telo iz kojega iziđe padne u teški san i čini se kao da je mrtvo. Poprima obično oblik većinom t. zv. demonskih životinja, kao: zmije, beloga miša, bele mačke, psa, krtice, kokoši, ptice, lepira, muhe, a kadšto se ukazuje i u spodobi nekih neživih predmeta, kao: klasa, treske, plamečka, senke, mešine, kotrljajućega se kola, bele čekinje i dr. Machal, Slov. báj. 176—177. Za potvrdu neka služi nekoliko primera iz našega jugoslovenskoga folklora: »Tmora je svedno ko pile, ko kokoš... Ima krila ma eto ko pile. Ona zabode u insana (čovjeka) onaj kljunić, pa mu krv se. To, veli, budi čojk, cura, jažena, pa se obnoć pretvori u tu tmoru«. (Kola Zb N Ž. III, 254.) »Mora« veli narod da je cura, koja ide po noći pa siše krv, osobito u momaka, djevojaka i djece. Ona se može u svašta pretvoriti: u muhu, buhu i t. d.«. (Glasnik zem. muz. XX, 452.) »Morina se pretvori u kokoš, tičurinu. Prikazuje se samo obnoć, a prî nego sunce izađe, nje nestane« (Poljica u Dalm. Zb N Ž. X, 263.) Ilić u svojim »Narodnim slavonskim običajima« (str. 298) o morama donosi: »Obično je mněnje, da se stare bake noću u lepira, muhu ali koju drugu živinicu pretvore i tako se u sobu uvuku....« U Grudi u južnoj Dalmaciji pripoveda narod da je bio čovek, koji je sumnjao da mu je žena mora i kazivao, kako je video da joj se jedne večeri duh rastavio od tela i izašao u obliku mačke a vratio se u obliku muhe. Na povratku duh je njezin obletao okolo usta i nije mogao u telo sve dok on nije sa ženinih usta skinuo križić, koji je bio stavio posle nego je opazio da je duša bila već iz nje izašla Zb N Ž. VI, 314.). Sličan primer iz Krajine donosi Tomo Dragičević (Glasnik zem. muz. XX, 457) sa razlikom, da je duša ženina, mesto muhe, imala spodobu »sinjave ptičice«. Na Krku i u Kastvu veruje narod da se mora prometne u tresku. Kad vatra do nje dopre (a to se događa kad upale vatru da je ulove), porazbaca oganj i pepeo, pa uteče s dimom kroz dimnjak. I tamo se priča da se mora zna da pretvori i u mačku (Zb N Ž. I, 235.).

Mori je srodna vештica. Naš narod skoro identifikuje jednu s drugom veleći: »Kad se djevojka-morica uda i vjenča, postane vještica« (Zb N Ž. XIII, 307.). Ili: »Mora je ženska, dok je divojka, a kad se uda, biće višćica« (XXIII, 189.). Slovenci joj kažu: vêščа, vêsna, Bugari: vještica, vještirica, Čehoslovaci: vědma, vedomkyně, Poljaci: wieszcza, wiedma, Rusi: věd'ma, věščica, věščunja, dial. vid'ma. Ako je muškarac zove se: sh. vještac, slov. veščec, čsl. vedomec, rus. věd'mak, vědun, věščun, a sva ta imena počivaju na stsl. glagolu věděti = znati, dakle »cna, onaj što zna«. Otuda i naša narodna izreka o čoveku koji je okretan i svemu se lako doseti: »Zna kao vještac« (Zb N Ž. I, 232.). Ili: »To ti je pravi višćac!« (u južnoj Dalmaciji). Poput mora i vештice imaju moć da se prometnu u razne životinje, kao: psa, mačku, pticu, žabu zapuhačui dr.; pa u nežive stvari, kao: klupko pređe, svećicu, plamečak, vetar. Mogu da lete po zraku brzinom vetra, a u tu svrhu mažu se posebnom mašću. Kadšto sednu na čoveka kad spava i, namazavši mu dlane i tabane, na njemu jaše kao na konju. Pored čoveka znaju da osedlaju i zajaše konja, kravu, mačku (obično crnoga mačka), crnoga petla i druge životinje, a i neke predmete, kao: metlu, lopatu, grabljei dr. Prosti narod o vештicama baje da one mogu «kroz ključanicu od brave ući i izaći, da se najviše pretvaraju u letuće stvari, kao u tice svake vrste, u crne kokoši i u tuke« (Zb N Ž. XXI, 306.). »Za' duv jednoga višćuna pritvori se u mušicu, u tičurinu, u svaku gadelinu« (X, 228.). »Vještica se zove žena koja ima u sebi nekakav đavolski duh, koji u snu iz nje iziđe i stvori se u lepira, u kokoš ili u ćurku pa leti po kućama i jede ljude, a osobito malu djecu« (Vuk, Živ. i ob. nar. srp. 211.). »Kad u večer lepirica igra, to je vještica« — kažu u Grudi (Zb N Ž. VI, 314.). Tako isto veruje naš narod u Srbiji, da se »vештica najradije pretvara u leptira, pa noću leti kroz selo. Zato se narod i boji noćnih leptirova« (Srp. Etn. Zb. XIX, 299.). U zagorskoj se Dalmaciji pripoveda da veštica pre no će da poleti, uzme nekakav prut, udari njime po ognjištu, iz kojega iziđe lonac pun masti. Namaže se tom mašću, uzjaši na crnoga ovna, koji se odmah do nje stvori, i odlazeći govori: »Ni o drvo, ni o kamen, već u Pulju pod orah!« U Kotarima kažu da lete na otok Mulat, u Hrvatskoj na Klek. Lete na ročište gde ih se sakupi veliko mnoštvo, pa onda većaju, komu će izjesti srce, gde će zametnuti krupu i sl. Koga veštica ošine svojim prutom, izvadi mu srce na njemu. Pred olujnim oblakom lete gole ili u obliku kakvih ptičurina ili krilatih zmija (Zb N Ž. I, 232; VI, 152; X, 232, 234.). U Vrbniku na Krku veruje narod da veštica ostaje kod kuće a samo njezin duh luta naokolo. (I, 233.) U Lukovu Dolu, kod Severina, u hrvatskom Zagorju, a i drugde, kad ugledaju žabu krastaču, kažu da je to »coprnica« (nem. Zauberin, veštica) pa je tamane bez milosrđa. Ako se uvuče u kuću, sigurno će kiša (Zb N Ž. I, 24; 149; XVI, 49; XIX, 121; XXIII, 50; Glasnik zem. muz. XX, 454). U Rakovcu (kastavsko selo) vide ih na brežuljku Pelinku kako »lete amo tamo kano svjećice« (Zb N Ž. I, 233). U Dalmaciji: »Digo' se more po noći vidit, di priliće pri zemlji nika svitlost kô glavnjica oli zublja. I ono su štringentine (tal. strega sa pejor. sh. augm. — etina prema vještičetina, babetina i dr.) što priliću s mista na misto, ol se vraćaju doma, ol idu kudgod na sastanak« (XXIII, 194). Kad veštica obnoć leti, »sija kao vatra« (Vuk, Živ. i ob. nar. srp. 212); iz nje »lete varnice kao iz glavnje«; vide se »'di priliću ka' plamen ognja...«; ili: »... tu al tam po noći kak male luči po polu« (Zb N Ž. VI, 153; X, 232; XIX, 121). I u jednoj lotiškoj pripovetki stoji, kako se jednom veštica nekomu ukazala najpre kao plamečak, a zatim se pretvorila u olujni vetar, a kad joj se pribli-

žio čovek sa štapom na kojem je bilo urezano devet križića, pojavi se pred njim velika crna kobila (Nár. Věst. čsl. VII, sv. 9—10, str. 231). Kajkakvci vele da »coprnica« čuje što se ljudi razgovaraju u tri župe (Zb N Ž. I, 233). Dalje: »Veli se da imaju oblast do onega, gdo ima obrve skup zrašćene i koj se vu takvu vuru rodil. I do onega imaju oblast, koji hodi pod kapčinu vode pušćat. One imaju okolo sebe za pomoć šišmiše, madžarone (daždenjake) i kače«. »Coprnica« može učiniti, »da bliže k mraku nijedna krava ne bu dala mleka« ... »Na mlade i kvaterne noći i staro Jurjevo zestajedu se na križajni i tam ogen kuriju« (XIX, 121). U Bukovici u Dalmaciji kažu da se veštice o sv. Đurđu pokazuju gole, a o pokladama u svetlosti, »pa u te dane kad se nađu djeca u kolijevci, meću uza nji krstiće od tipsova drveta i jagoda od bršljana«. Ili stavljaju poviše uzglavlja »o klinu kamen šupalj od sebe, a ne da ga je ko vrtijo«. Ima i posebnih molitvica u obliku pesme za odbranu od veštica, koje treba izmoliti triput pre nego se pođe na počinak, na pr.: »Sveti Toma vozi zlatna kola, — da popeče vile i vještice, — i ostale sve nastornice. — Ona njemu govoraše: — Sveti Tome, koi voziš zlatna kola, — Tako ti tvoga imena — ne zatari našeg sjemena! — Đe se god bude o tebi govoriti, — Nećemo onđe mi dooditi.« Ili: »Vještica mora, lezi doma, — Bog te kleo, sveti Ivan peo! — Ne mogla mi ništa učiniti, — Dok ne prebrojiš po polju travke, — Po gori vršje, po vršju lišće, — Po pasu (psu) runju i po magarcu strunju 'Zb N Ž. XXII, 311. Slično v. u Glasniku zem. muz. XX, 453; 456).

Da duša nekojih ljudi može da uzme obličje vuka, to je verovanje zajedničko, nesamo svim slovenskim narodima, nego i svima Indoevropljanima uopće. Takav se čovek u nas zove vukodlak, dial. kudlak, Slovenci ga zovu: volkodlak, vukodlak, vulkodlak, vrkodlak, Bugari: vrъkolak, vlъkolak, fъrkuljak, Rusi: volkulak, dial. volkolak, vovkulab, volkun, voukulak, vavkulak, Česi: vlkodlak, Poljaci: wilkołak, wilkołek, Lužički Srbi: wjelkoraz. Od južnih su Slovena primili to ime Albanci u obliku: vurkolak, Rumunji: vrkolak, Grci: vrakolakas, vulkolaka i Turci: vurkolak. Vukodlaka zovu Nemci: Werwolf, Englezi: werewolf, Francuzi: loupgaron i t. d. Prema općeslovenskom narodnom verovanju vukodlak je čovek, koji se za života može da prometne u vuka ili delomično poprimi vučje obličje, u Jugoslovena je pak vukodlak više povampireni čovek odnosno njegov duh posle smrti. Već u staroruskoj pesmi »o vojni Igorovoj« sretamo vesti o verovanju u vukodlake. O knezu se naime Vseslavu u toj pesmi kaže da bi on obnoć u spodobi vuka išao iz Kijeva u Tmutorakan i pre petala se vraćao natrag u Kijev. I o Bojanu, mlađemu sinu bugarskoga cara Simeuna, pripoveda se da se mogao prometnuti u vuka. Za naše krajeve u starije doba imamo sa otoka Pašmana vesti o vukodlacima još iz godine 1403. Narod baje da vukodlakom postaje onaj ko se rodi sa nogama napred, ili sa gotovim zubma; ili dete, što se rodi iz koitusa žene sa povampirenim njenim pokojnim mužem ili vukom. U vuka se mogu da prometnu ljudi rođeni pod izvesnim zvezdama, ili koje ureku vešci i veštice. U Slavoniji veruje narod da se vukodlaci razlikuju od drugih ljudi time, što imaju »željezne zube« (Ilić, op. c. 294). Vukodlak, pored vučje spodobe, može da uzme i obličje mačke, psa, magareta, belog konja, crnog vola, kvočke, krmače, guske, bureta, plasta (Zb N Ž. XII, 50;

VII, 123); »...ka' paščelaje, ka' ovca bleji, nosi obično pokrov priko ramena...« (X, 246). Dakle, u glavnom ista pojava što smo je sreli u mori i vještici: čovečji duh ostavlja svoje pravo telo i pojavljuje se u raznim drugim, takođe telesnim oblicima.

Pored takvoga zamišljanja slobodne-nevezane duše u vidu mora, veštica i vukodlaka ima u prostoga naroda i drugih predstava o njoj, koje, iako sredne, ipak se od navedenih donekle razlikuju, kao što nam potvrđuje na pr. pričanje i verovanje u Poljaka o čeljadi sa dve duše, od kojih jedna u snu izlazi iz čoveka, leta okolo po drveću, a ako se na koga spusti, davi ga pijući mu krv (Wisa XIV, cit. Zb N Ž. VII, 406), i u nas o t. zv. »sjenovitim ljudima«, t. j. čeljadi koja zapadnu u težak san i u snu njihova duša ostavlja telo, prelazi u stabla i tamo boravi. Ima jedna češka pripovetka o ženi, koja da je imala muža i dete i živela sa vrbom. Obdan bi stala u kući a obnoć išla u vrbu. Muž bi je gledao obnoć na krevetu gde spava kao mrtva. Ne znajući šta bi to značilo, upita vračaru za savet i ova mu rastumači sve što je i kako je. On, srdit, pograbi sekiru i poseče vrbu, ali ujedno umre i njegova žena i tako dete ostane bez majke. No, šta se događa! Majčina ljubav spram sirotnog deteta bila je tolika, da je živela i dalje. Bešika, što ju je otac dao načiniti od posečene vrbe, uspavljivala je dete. Kad je siroče poodraslo, odrezalo je mladicu, što je udarila iz panja posečene vrbe, napravilo sviralicu, kroz koju se mati s njime razgovarala. (Sobotka, Rostlinstvo v nár. podání slovanském. 131; Bož. Němcová, Bachorky a pov. nár. XIV. 1—18.) Specijalno je jugoslovensko verovanje, da se u svakome čoveku nalazi duh zv. »vjedogonja«, koji zna prošlost i budućnost. Dok čovek spava, duh izlazi iz njega, pazi njegov imetak i brani ga od napadaja drugih stranih »vjedogonja«. Oni se znadu između sebe posvaditi i potući i čovek, čiji »vjedogonja« u borbi podlegne, ne probudi se više.

Verovanje i predstava o nevezanoj duši posle smrti u glavnom je jednaka predstavi o slobodnoj duši za života. Svi se slovenski narodi u tome slažu, da duša posle smrti izlazi iz tela ili u obliku neke ptice, kao: golubice, patke, slavuja, lastavice, kukavice, orla, gavrana, sove ili u obliku lepira, muhe, zmije, belog miša, veverice zeca, ili kao plamečak i dr. Máchal, Slov. báj. 20 Svět. knih.). Zato se pri umiranju obično otvori prozor u sobi, gde se nalazi bolesnik, da bi duša mogla izaći van, pa se malo nakon izdahnuća odmah zatvori, da ne bi mogla više natrag. Takvo nam naziranje o duši posle smrti, posebno u našega naroda, potvrđuju složno mnogobrojni opisi sabirača naših narodnih običaja prigodom smrti, između kojih mi ovde za primer navodimo samo nekoje: U Slavoniji: »Kad umre (t. j. bolesnik), odmah otvore prozor, da duša izađe, i odmah se svi prozori pozatvaraju, pa sad, ako se je duša opet natrag u sobu vratila, mora čekati, dok ga u groblje ponesu, jer duša izlazi samo na prozore, gdje ih ima, a gdje nema prozora, mora i na vrata«. (Zb N Ž. III., 30, 40.) Kad nose mrca na ukop, otvore prozore, »da duša sleti na križ, pa da otprati svoje tilo do groblja«. (VII, 113.) U kućaru, u kojem je neko umro, našao se slučajno gost, pa ne otvorio prozora i ujutru ga našli mrtva a glava mu sva izgrizena. »Na njem sidi tica sovurina, kljun joj krvav i noge krvave. Kad ukućani unutra, ta neupokojena duša izleti iz kućara«. (VII, 114.) »Kad mrtvac u kući leži, pazi se, hoće li koji lepirić proletjeti. Čim ga vide, vele: »Eno mu duša!« (III,31.) »Ako spaze

g o l u b a da poleti ukraj kuće (dok je mrtvac u kući), misle, da je to d u š a pokojnikova«. (Ib.) U Hercegovini: Uveče posle ukopa »nekoliko ljudi dobro pazi oko groba hoće li kakva l j e p i r i c a izletjeti tom prigodom iz groba. Tu je naložena vatra, pa ako izleti, kako kažu, l j e p i r i c a kroz vatru, brže ti trče za njom, pa je uhvate i na vatru nalože. Kad se tako uradilo, onda je stvar legla, biva vampiru je zabranjeno dalje haranje«. (Let. Mat. Srp. 197, str 156.) U Srbiji: »Kojem čoveku umre nekršteno dete, onda se tom detetu d u š a pretvori u neku t i c u, pa luta ispod oblaka, a nebo neće nikako da primi te duše. To su s v i r c i«. (Zb N Ž., V, 287.) U hrvatskom Primorju: »Ako je pokojnik pošteno živio, ostavi ga d u š a u slici g o l u b a, a može ju samo onaj vidjeti, koji nije grješan«. (I, 208.)

Interesantno je takođe što sve narod baje o n a č i n u ž i v o t a i m e s t u, gde duša boravi posle smrti. Obično se misli, da se duša najviše zadržava na mestu, gde je živela i radila za života, a prvih četrdeset dana proboravi u blizini mesta, gde se je s telom rastavila. Prema nekim verzijama boravi ona sad u š u m i, v o d i, m o r u, sad u v i š i m z r a č n i m s f e r a m a, pa u o b l a c i m a, na z v e z d a m a, s u n c u i m e s e c u. Obično se drukčija sudbina pripisuje dušama dobrih a drukčija dušama zlih ljudi, što ne mora da je uvek usledilo pod uticajem hrišćanskog naziranja o nagradi i kazni u drugom životu, nego može vrlo dobro da počiva i na osnovima naravno-religijskog etičkog naziranja. Tako na pr. naš narod u hrvatskom Zagorju kaže, da g r e š n e d u š e idu po svetu »kakti k a č e tak d u g o, dok ih gdo se izbavi«. (Zb N Ž., XXIII, 264.) Prikazuju se u spodobi b e l i h g u s a k a, po kojima se vide c r n a p e r a, što znače g r e h e, pa se kupaju u vodi i tako čiste od greha. (XXIII, 265.) Duše se preminulih na ovom svetu bave obično poslom, kojim su se bavile i ovamo (XVI, 158.) U nekim je krajevima Srbije običaj, da se o »Jesenjim Zadušnicama« otvaraju grobovi i drže neko vreme otvoreni. Tih dana izlaze pokojnici iz grobova i šetaju po mestima, kuda su šetali i za života. »Mnogi i rade one poslove, koje su i za života radili. Seljaci veruju, da tih dana dolaze i u selo i da se sretaju sa svojima, samo ih ljudi ne vide«. (Srp. Etn. Zb. XIX, 60—61.) Pokojnici nesamo da se posle smrti prihvaćaju posla, koji su za života rado obavljali, nego oni i jedu ona jela, što su ih za života rado jeli. Zato se na stolu u sobi, gde je umr'o pokojnik, pored vina i hleba, ostavlja obično još i one hrane, koju je on najradije jeo, ili odnesu tog jela pa ostave na grobu, verujući, da će ga njegova duša tu naći. (Srp. Etn. Zb. XIX, 61, 93—94; Milićević, Živ. Srba seljaka 338; Zb N Ž., III, 42—43; XVIII, 84, 129; Let. Mat. Srp. 197, str. 151.) Rusi u černigovskoj guberniji običavaju takođe da stavljaju hrane u grob pokojniku za popudbinu. (Zb. N Ž. XIII, 318 (cit.) Ako je pokojnik na pr. za života bio strastven pušač, stavi se uza nj u les njegova lula i kesa sa duhanom, a ako je slučajno bio šepav i išao na štakama, stave do njega štake, držeći da će ih trebati i u drugome životu. 'Zb N Ž. I, 139.) Prosti narod kao da zamišlja drugi svet, u koji duša posle smrti dođe, tamnim, zato često stavljaju u les uz pokojnika svećice, »da ne pođe duša pokojnikova na drugi svijet u tmini«. (I, 207; Let. Mat. Srp. 197, str. 151.) Mrtvi na onome svetu znadu, kako je nama ovamo, pa tako i mati zna, »kako joj se diete ponaša, ali samo ne može znati, kada je gladno«. (Zb N Ž., I, 209.) Naš narod u Hercegovini kaže, da na onom svetu niko nikoga ne poznaje, pa ni otac sina, ni kći majku i t. d., sem što mogu poznati prvo dete i ovo njih, ali druge ne. »Tamo sve motlja i vrije«. (VI, 136.) U nekim mestima hrvatskog Zagorja veruje se, da

duša po smrti seli u koje drugo telo i tamo živi i bude pametnija nego pre. (XIX, 151.)

Takva i slična verovanja o duši mogli bismo nizati nadugo, što niti se ovde može niti je potrebno da se radi. Već iz toga, što smo gore ukratko naveli, mi možemo da stvorimo sud i izvedemo zaključak s obzirom na našu temu, a taj je: da sve pomenuto i drugo slično prostonarodno pričanje i verovanje o duši i njezinu životu nije ništa drugo, nego kao neko slepačko tapkanje u predvorju jednoga zatvorenoga hrama i zaludno traganje za njegovim glavnim vratima, odakle bi mogao čovečji duh da trgne zastor, koji njegovu oku krije jedan od najvećih misterija, to jest — njega samoga. Nego, kolikogod se takvo traganje valjada nekomu i činilo naivno, pa i smešno, istina je opet i to, da u svojoj suštini ta filosofija duše primitivnoga čoveka u glavnom ne stoji mnogo na nižemu od filosofije duše svih onih, kako ih mi nazivamo, prosvećenih i jačih duhova, počevši tamo od vremena drevne civilizovane Helade sa božanskim Platonom na čelu, pa preko čitavih legija mislilaca i filosofa srednjega i novoga veka lepo do naših vremena. Naprotiv, ne ćemo, mislim, mnogo pogrešiti, ako ustvrdimo, da se je onaj primitivni filosof u toliko više od onih drugih, može biti, približio istini, što se on uopće nije mogao ni znao da odviše udalji od M a t e r e P r i r o d e, u čijem krilu, pored bezbroja drugih velikih tajna, počiva jamačno i v e l i k i m i s t e r i j same č o v e č j e d u š e.

R é s u m é. — Sous le titre »la Philosophie populaire de l'âme, l'auteur de cet article discute le problème de »l'âme liée« et de »l'âme libre« dans la psychologie religieuse de l'homme primitif. Par »l'âme liée« on entend plutôt »l'âme corporelle«, l'âme liée aux organes importants du corps et aux parties les plus importantes telles que l'oeil, les reins, le phallus, le coeur, la rate, le sang etc., et par »l'âme libre« on entend cette faculté qui se montre et qui agit en homme dans les songes pendant le sommeil, dans l'état de demi conscience, dans les maladies, les extases . . . De cette dernière idée sur l'âme, une riche croyance populaire s'est dévoloppée: la croyance aux »morés« (cauchemars) sorcières, loups-garous, comme êtres, en lesquels l'homme se change successivement dans sa vie, et differentes fables sur la vie d' au-delà. A la fin de son article l' auteur arrive à la conclusion, que toute cette croyance du peuple représente sa philosophie de l'âme, qui s'est, peut-être, plus approchée de la verité que la philosophie prétendue savante, et que c' est même à cause de ce que le philosophe primitif est resté plus fidèle et plus proche de la Mère Nature, dans le sein de laquelle outre le grand nombre d'autres mystères se cache sans doute aussi le grand mystère de l'âme humaine.

GJURO SZABO: MONSTRANCE I KADIONICE U NAŠIM CRKVAMA

Govoreći o kaležima u našim seoskim crkvama, pokazao sam, kako je svako vrijeme znalo stvoriti i lijepe i značajne komade, koji su svoju vrijednost zadržali kroz stoljeća, dapače je i povećali. Istina, i tu se zapažao neki konzervatizam, koji je upotrebljavao oblike minulih epoha do u kasne dane drugih epoha. Sve do drugoga decenija XIX. stoljeća dobivao je naime svaki komad pečat svoga vremena. XIX. stoljeće izgubilo je pak vezu s prošlošću, neko umrtvenje je nastupilo, pa je umjesto osjećanja, koje se prije nalazilo i u jednostavnih majstora došla silna pustoš. Nije ni čudo! Prije bi nabava i izradba kakova važnijega komada bilo djelo cijele općine; svi bi se zanimali, svi na svoj način surađivali, svi bi željno dovršenje iščekivali. To je bila stvar sviju, a majstor mandatar sviju. Kasnije je toga svega nestalo: i kalež i monstrancu naručilo bi se, kao da se radi o kakvoj krpi, a kad bi došla, došla bi — pa nikome ništa!

Pomalo je počelo XIX. stoljeće osjećati, da mu nešto važno nedostaje, pak se pomišljalo, da se manjak originalnosti dade naknaditi studijem. I doista: studiralo se sve i sva, ali sve ostade jalovo, sve papirnato, es fehlte, što no riječ, das geistige Band! Pa onda razumijemo, kako je ova nabubana umjetnost izgledala u praksi sve do pod kraj XIX. stoljeća, kad se uvidjelo, da se umjetnost mora umjeti, a ne naučiti. Umjetnik mora samo stvarati, a učenjakova je zadaća ispitivanje i iznalaženje onih zakona, koji se u djelima umjetnikovima nesvjesno fiksirali i otkrili.

Monstrancija (ostensorium) razmjerno se je kasno počela upotrebljavati. Ta nije je ni trebalo, dok se hostija spremala samo u manjim neuglednim posudama (pyxis), a nije se nikako izlagala. Tek onda, kad je papa Ivan XXII. (1314.—1334.) naredio tijelovsku proslavu na spomen posljednje večere, pa se hostija u procesiji nosila i izlagala, nastade potreba za osobito ukrašenom napravom, pa se tako razvila monstrancija, koja se barem u početku prislanjala uz oblike relikvijara.

To je bilo u vrijeme gotike, i zato nema pravih monstrancija iz ranijega doba, a kasna gotika pokazala je svu svoju dekorativnu snagu pri ukrasivanju monstrancija. I nije čudo, da se baš obilje starih i lijepih primjeraka sačuvalo; ti su se objekti kao unika svake crkve kud i kamo pomnije čuvali. Prema svojoj važnosti imala je veća crkva i više monstrancija. Napose valja istaknuti, kako su se otmjeni rodovi trsili, da svojim crkvama podare što ljepše monstrance. U popisu lepoglavskih crkvenih starina, što su na žalost za nas za uvijek izginule, a koje je Ivaniš Korvin poklonio, kad je slavio zadušnice za svoga oca kralja Matiju Korvina, navodi se i veoma skupocjena monstranca, i nije nemoguće, da je to ona monstranca, koja se čuva u riznici stolne crkve zagrebačke, a opisao ju je dr. Izidor Kršnjavi u »Viestniku hrv. arkeol. društva«, God. I., br. 1, str. 16. (Zagreb 1879.). Vanredno je lijep primjer gotske monstrance, navodno zadužbina roda Frankapana, monstranca u H r e l j i n u u Primorju, djelo iz kraja XV. stoljeća. Na šesterostranom, gravirama urešenom podnožju izrađen je šesterostrani nodus, a odavde se podnožak širi, da bude podoban podnijeti vijencem urešeni stakleni cilindar, u kojem je smještena lunula za konsekriranu hostiju. Ovaj je stakleni cilindar za hostiju skroz nepraktičan, ali se valja sjetiti, da je monstranca natijesno po svom postanju vezana s relikvijarom, gdje je za pohranu svetih moći (dijelovi ruke, noge i t. d.) bio cilindar veoma podesan. Sa strane cilindra stoje po dva stupa, gotskim fijalama završena, dolje gotskim ornamentom pripojena, a između tih stupića stoji

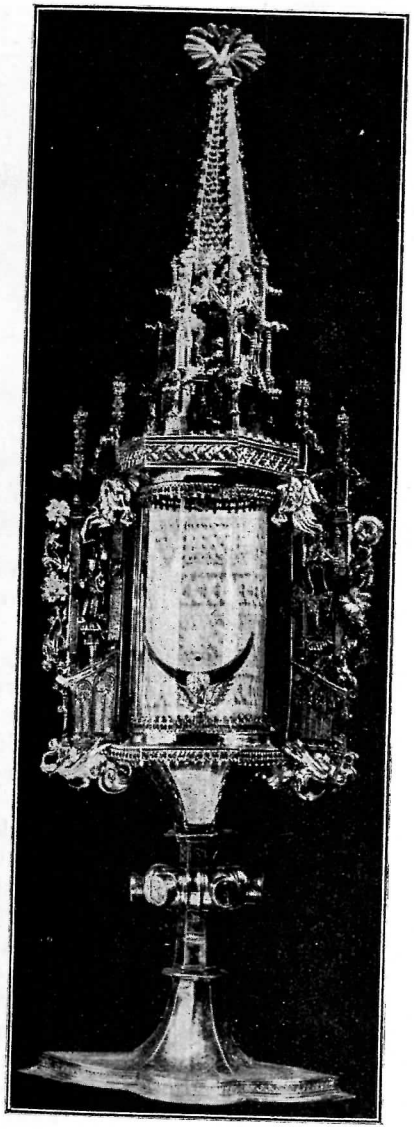

Monstranca crkve u Hreljinu, djelo XV. stoljeća.

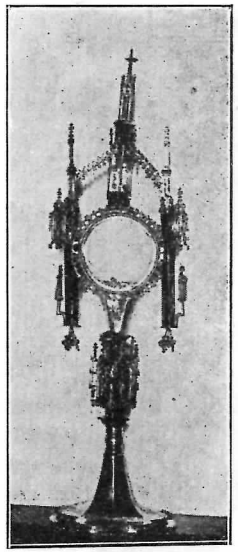

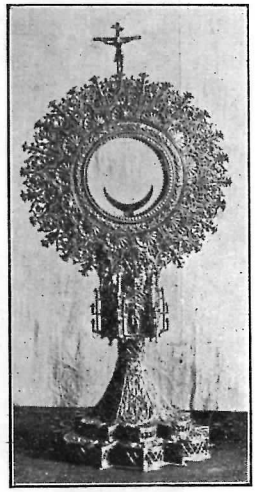

Kasnogotska monstranca iz stolne crkve u Novom (Primorje). — Monstranca iz crkve u Bribiru.

po jedan svetački lik. Bogato, kasnogotski stilizovano lišće ovija se oko tih stupića. Na gornjem kraju cilindra postavljen je krović: šest prozorčića flankira šest angjelića, a u tako učinjenom prostoru stoji kipić sv. Jurja, koji ubija zmaja. Šiljati, šesterostrani gotski krov sa krabama završuje ovo vanredno skladno, a opet veoma bogato izrađeno remek-djelo zlatarske umjetnosti.

U Primorju sam naišao na dosta znatan broj gotskih monstranca. Većinom su to jednostavnije radnje, kao na pr. monstranca u Novom, gdje je već nestalo staklenoga cilindra, pa je zamijenjen sa staklenim plosnatim okruglim ormarićem, koji formi hostije bolje odgovara. Osobito je umjetno izrađen nodus, urešen filijalama i gotskim kružištem (Masswerk), te kipićima svetaca. Sasvim je srodan komad u Ledenicama u Primorju; oba su rada iz kraja gotske epohe, a odlikuju se ponešto možda i prevelikom elegancijom, tako, te je stabilitet monstrancija znatno smanjen.

Upliv venecijanske gotike izražava se očito u monstranci crkve u Bribiru. Na veoma bogatom, s probojcem urešenom podnošku, diže se nodus, što ga čine šest, gotskim kružištem urešenih prozorčića. Na ovom je usađen vijenac od prebogato složenih gotskih i orijentalnih ornamenata, sredinu vijenca zaprema stakleni ormarić sa lunulom, a krucifiks završuje ovo lijepo djelo zlatarske vještine.

Ni u našim stranama ovkraj Save nijesu gotske monstrance rijetke, a gotovo sve potječu iz veoma kasnoga doba, kada je gotika već domirala, pa se samo svojim ornamentima održala kroz par daljih decenija. Ali u svemu se opaža, da je njeno vrijeme već prošlo. Osobito se to vidi u onim komadima, kod kojih je konstruktivnost sasvim uzmakla pred ornamentom, pa je nastala katkad i nezgrapnost. Ogledajmo nekoliko komada.

Župna je crkva u Desiniću pod Vel. Taborom bila gotska građevina, koju je moderna (t. zv.) restauracija upravo iznakazila. Njena je monstranca djelo — po svoj prilici domaćeg — majstora iz godine 1639. Pod-

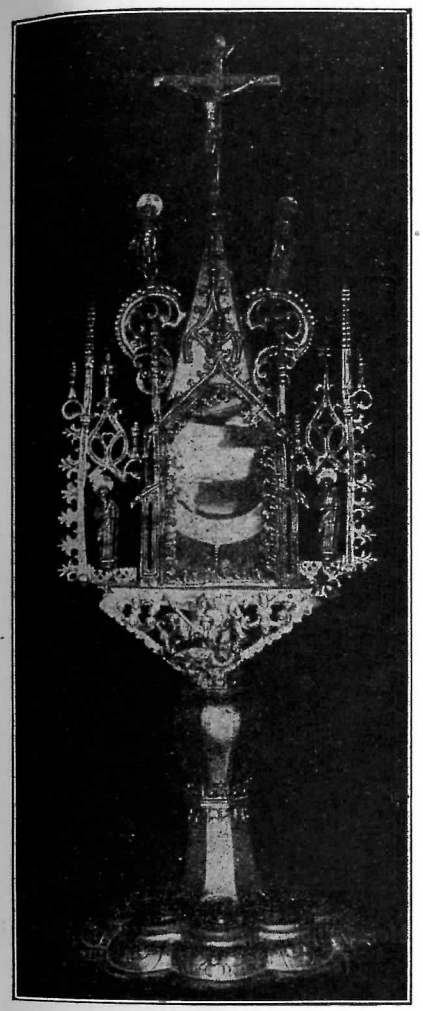

Monstranca župne crkve u Desiniću (Zagorje) iz godine 1639.

Monstranca župne crkve u Maču iz godine 1660.

nožak je težak, deseterostran, nodus se jedva ističe, a na trokutu, na kojem je usađen ormarić za hostiju, prikazan je patron crkve sv. Juraj. Ormarić završen krovićem, na kojem je krucifiks, postrance između fijala i kružišta po jedan svetac, a pored krovića na značajnim, već gotovo baroknim ornamentima, stoji opet po jedan svetac. Na monstranciji je zapis: T. R. P. TF. D. P. 1639., ali ga do danas nije uspjelo odgonetnuti; svakako su tu inicijali neznanoga donatora.

Po vremenu je ovoj monstranciji najbliža monstranca iz Maču u Hrv. Zagorju. Podnožak osmerostran, probojcem urešen, nodus — sploštena jabuka, ormarić za lunulu četverostran, a njemu postrance u dva gotski uokvirena prostora kipići svetica. U prozorčiću nad ormarićem kipić madone, a tek kao natuknut krović, završen križem. Vizitator je došao te

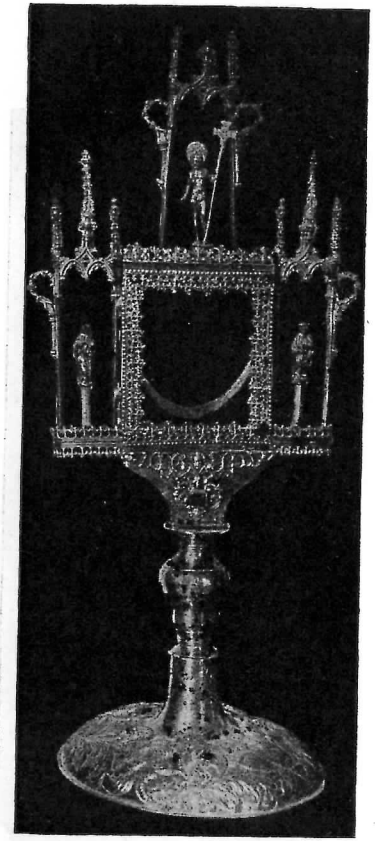

Monstranca župne crkve u Loboru nastala oko godine 1680.

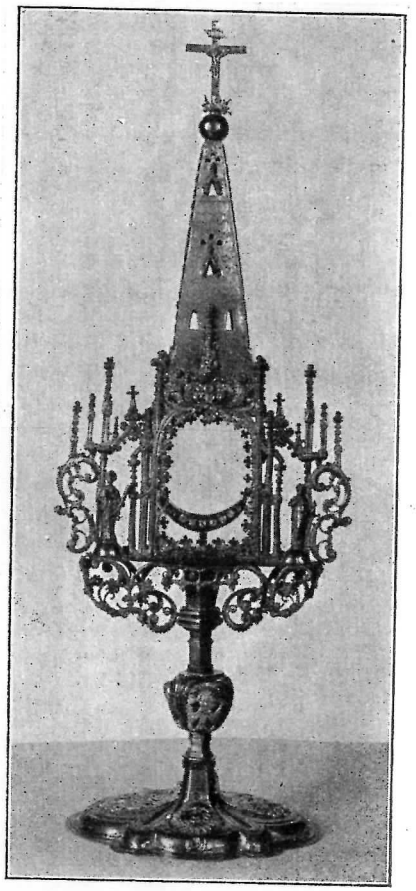

Monstranca župne crkve u Bedekovčini (Zagorje) iz XVII. stoljeća.

godine, da pregleda crkvu; monstranca još nije bila gotova, ali su je oni željno iščekivali. Ovu neobično skladno izrađenu umjetninu, koju nijesu ni kasniji privjesci iznakazili, darovao je ondašnji Plemić Humski, kako svjedoči zapis: G: D: IOAN. HVMZKI. HOC: OPVS AD LAVDEM DNI ET B : M : V : EIUSDEM : ECCLESIAE IN MACHE. FIERI - CVRAVIT. ANNO DNI † 1 † 6 † 6 † 0.

Iz nešto kasnijega je vremena monstrancija župne crkve u L o b o r u, nastala je možda oko godine 1680. Čini se, da je podnožak dodan od drugoga kojega komada, taj je sasvim barokan s čakanovanim cvjetnim ornamentima. Gornji je dio srodan onom u monstranci iz Mača, tek je nekako razvučen, neskladan i prazan.

Zanimljiva je monstranca u B e d e k o v č i n i, koja je prije pripadala drugoj crkvi. Na podnošku i nodusu prikovani su ornamenti, a to pokazuje, da je tu pred nama rad iz vremena oko god. 1680.—1690. I forma nodusa i gracilnost podnoška to potvrđuje. Na taj je podnožak nasađen ormarić s lunulom; kipići sv. Petra i Pavla stoje postrance među gotskim fijalama

Monstranca samostanske crkve u Varaždinu. Djelo kasne gotike i baroka.

Monstranca samostanske crkve u Krapini iz kraja XVII. stoljeća.

a nad ormarićem diže se gotovo nezgrapno visoki krov. Sasvim su već renesansni ornamentalni dijelovi, koji u četiri komada vežu podnožak s krovom, a podsjećaju znatno na t. zv. Algenmuster u ornamentima onoga doba. Na prelazu od ormarića prema krovu nalazimo gotsku fijalu, koja se diže između dviju košarica s cvijećem (Füllhorn), motiv čisto barokni. Ovakove ornamentalne dijelove, kakvi su tu u donjem dijelu, našli smo u gotičkoj monstranci iz Desinića, kao postamente dvaju svetaca uz krović, koji se tu onako jako niti ne ističe. Mnogo je više čista od primjesa kasnijega doba veoma velika monstranca u M a r u š e v c u, koja gornjim dijelom naliči monstranci u Loboru. Svakako spada monstranca fratarske crkve u V a r a ž d i n u među najogromnije egzemplare svoje vrste. Pisalo se o njoj kao da potječe iz veoma davnih vremena. To ne stoji. Podnožak je

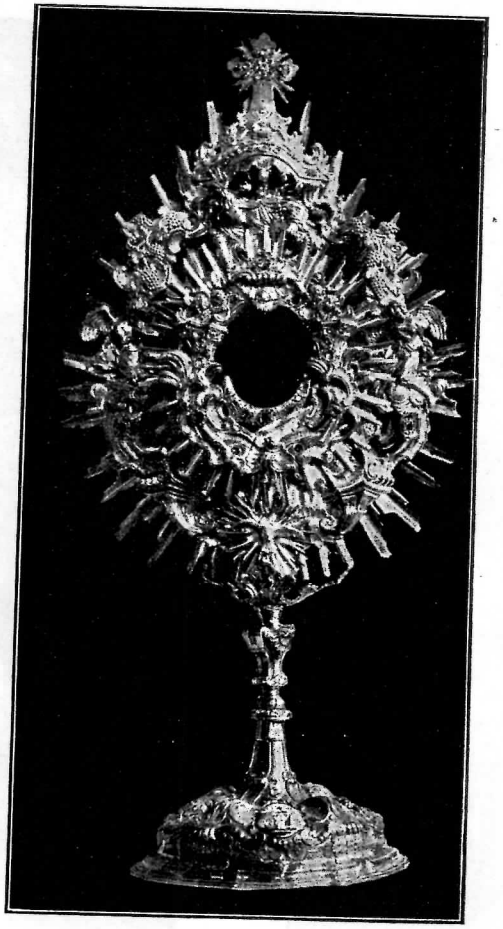

Monstranca nove župne crkve u Belcu iz godine 1755.

posve barokni, nodus gotski sa kasnogotskim ornamentima, lunula je u staklenom cilindru, pokraj kojeg su sa svake strane arhitektonski gotski ornamenti, koji se nastavljaju prema kroviću, završenim s krucifiksom. Sve je to uokvireno baroknim ornamentima, koji se dadu na sreću i skinuti, jer je ovako ornamentovana monstranca prava neukusnost.

Renesansne su monstrance sasvim drugojačije. Okrugli ili ovalni ormarić opasan je vijencom pozlaćenih zraka i pričvršćen na podnožak, kako smo ga srodna našli u kaležu istoga vremena. I takovih ima dosta znatan broj u našim crkvama, a osobito je lijep primjer takove monstrance u fratarskoj crkvi u Krapini. Na elegantnom podnošku sa prikovanim ornamentima — to pokazuje na vrijeme postajanja oko g. 1680. — izrađen je vijenac zlatnih traka s ormarićem i lunulom. Madonin kipić čini zaglavak, andjeoska glavica veže vijenac s podnoškom, a druga čini prelaz do kipića Madone.

Nemir baroknoga doba pokazuje se na svakom djelu onoga doba. Želja zu bujnošću, za bogatstvom i prostora i boja i oblika vanredno

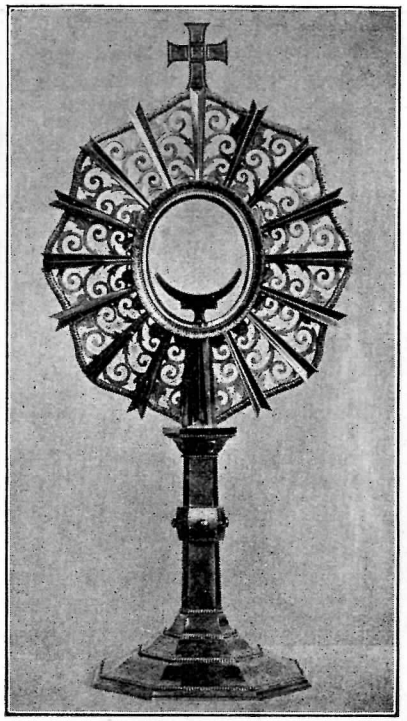

Monstranca, djelo najnovijega vremena.

je značajna za to minulo doba. Konstruktivno ne podaje ništa nova. Ornamenat je dominantan; on se priljubljuje u svaki dijelak baroknih tvorevina. Tako je i s monstrancom. Priopćujem ovdje najznačajniju. Ima ih inače bezbroj u svim našim crkvama sve do najnovijega vremena. Dakako, onoga sjaja, osebujnoga sklada i otmjenosti uza sve bogatstvo nema nijedna monstranca iz kasnijih dana. Većinom su to poslije neukusne, pretrpane radnje, prigotovljene za otupjelu masu, koja voli mnogo koječesa, a ne zna se zadovoljiti s manjim i ukusnijim. Nova župna crkva u Belcu u Zagorju posjeduje takovu divot monstrancu iz godine 1755., remekdjelo zlatarstva onoga vremena. Opis nam iz onoga doba veli, da je za tu monstrancu potrošeno 150$^{3}/_{5}$ loti srebra, da je urešena sa 56 rubina, 10 smaragda, 15 ametista, 4 hijacinta, dvije geme i 12 granata. Te su dragulje darovali župan varaždinski Nikola Bedeković i zagrebački kanonik Nikola Terihaj, za koga kaže vizitator, da je dobar čovjek, ali da troši mnogo na »nepotrebne stvari«. Mnogo se tih »nepotrebnih stvari« N. Terihaja sačuvalo: kaleža, oltara i t. d. Na podnošku, koje se nešto suviše vitko diže do slaboga nodusa ima i emajlovanih slika, među njima i slika sv. Nikole. Duh sveti usađen je nad nodusom, zlatne se zrake gotovo sakrivaju pod masom ornamenata, angjeli i angjeoske glavice flankiraju ovalni ormarić sa lunulom, a gore sjedi pod baldahinom lik boga oca. Križ završuje gore monstrancu. Srebro su za taj komad darovale dvije gospodje, ali napis spominje samo N. Terihaja: AMORI = DIVINO & BMAE = VIR : MAriAE = IN NOVA. ECCA. BELLECENSI. TAUMAtur GAE = R † IMI = D. NICO: TEri-

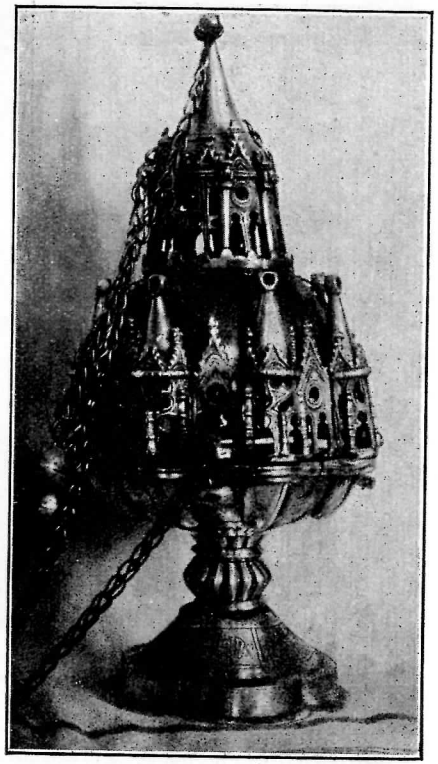

Kadionica samostanske crkve u Iloku, djelo kasne gotike.

HAY, ABBATIS S. NICOLAI = DE SAGHY = CAtH: ECCAE = ZAGr: CAN & ArCH : DVBICZENSIS PIEtAS. 1755.

Moderno je doba prešlo preko bezbrojnih imitacija i pokušalo, da stvori nove monstrance u novim oblicima. Gotovo su sve konstruktivno ovisne o renesansno-baroknim tvorevinama, tek su jednostavnije, ornamenat ne kida konstruktivnosti, već joj se podređuje. Ali to je sve lijepo, tek manjka ono sveto uzbuđenje kod tih radova: prije je uz vještinu bilo i duboko religiozno osjećanje i u majstora, pa se to usadilo i u njegovo djelo. U današnje je vrijeme toga nestalo. Ma da imademo i vrlo dobrih modernih tvorevina, opet posižu za starim oblicima, misleći, da se u njima sakriva onaj izgubljeni osjećaj. Ali tu je opet samo forma, a nema onoga dubokog duha religioznosti, koji je udario pečat radovima starih majstora, od kojih su gdjekoji i sami bili redovnici i svještenici. Prelazim na opis kadionica.

Kako se kadionice vrlo mnogo upotrebljuju, nije čudo, da su stariji egzemplari dosta rijetki, a od ovih starih se primjeraka sačuvali gotovo samo oni, koji su se tek u svečane dane upotrebljavali. Iz gotskoga doba nalazi se tu i tamo po koji komad u još upotrebljivom stanju. Među takova turibula spada u prvom redu kadionica samostanske crkve u Iloku. Na nešto zdepastom podnošku s nodusom usađena je donja polukrugla kadionica, urešena naizmjence gotskim tornjićima i prozorčićima, u kružištu se pokazuju t. zv. Fischblasenmotivi, znak vrlo kasne gotike.

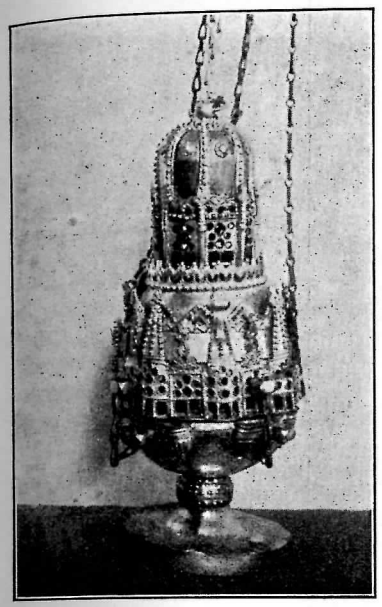

Kadionica samostanske crkve u Šarengradu (Srijem).

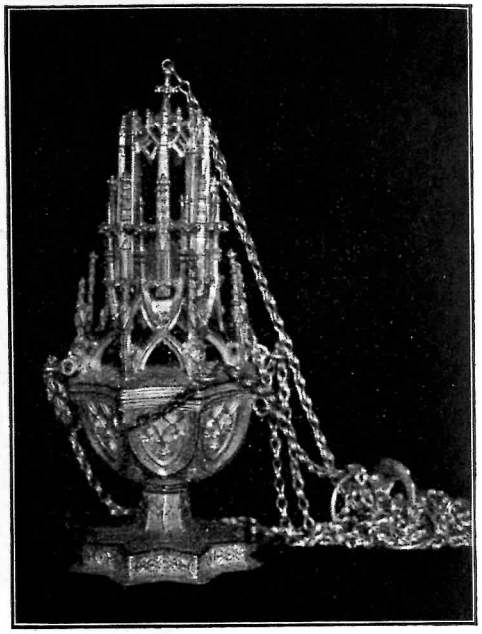

Kadionica župne crkve u Ivanićgradu iz godine 1656.

Jednako je urešen i tornjić na gornjoj polukugli, koji svršava s čunjastim krovićem. Nije jasno, kako i kada je ovo djelo iz masivnog srebra dospjelo u Ilok; možda je to bila kadionica samostana u Olovu, odkuda su fratri odbjegli u Ilok. Na podnošku je upisano, većinom majuskulom, FRATER ./ GREGORIVS MASNOVICH /, a čini se, da je kod opravaka jedan dio napisa i otpao. Svakako je tu označeno ime donatora, a taj je Masnović bio godine 1596. i godine 1614. provincijal Bosnae Argentinae (Srebrene). Po tom će i ovaj komad spadati u doba podkraj XVI. stoljeća. U cijelosti je ovo djelo veoma skladno, pa ima nekako arhaički karakter, što ga podaje donekle i sama masivnost kadionice.

U nedalekom Šarengradu nalazi se kadionica iste vrste, ali iz daleko kasnijega doba. Majstor je znao još za gotske oblike, ali ih nije više razumio, već ih na svoju okrenuo, a nije se klonio ni čisto baroknih ornamenata, pa je sve u svemu stvorio lijepo djelo, kojem se može prigovarati samo to, da se ornamenat previše ističe.

Pravo djelo kasne gotike jest kadionica u župnoj crkvi u Ivaniću. Podnožak zvjezdolik, donja kalota šesterostrana, urešena gotskim kružištem, a gornji je dio sav sakriven u sklopu gotskih rebara i fijala, tako, da cijela kadionica daje dojam rastrganosti. Napis na njoj podaje oznaku vremena postanja: THURIBVLVM IVANICENSIS E 1656 M B.

Renesansa i barok učinili su svoje kadionice nešto više trbušaste, a urešavali bi ih na svoj način svojim ornamentima. Lijepe primjere crkvenoga posuđa, pa napose i kadionica, koje su u jedno vrijeme nastale, čuvaju crkve na Trškom Vrhu kod Krapine i u Belcu. XIX. stoljeće nije

Kadionica crkve na Trškom Vrhu kod Krapine iz XVIII. stoljeća.

stvorilo nikakovih svojih tvorevina, već se zadovoljilo i tu kopiranjem, tek u najnovije doba pokušava se i tu naći oblika, koji bi odgovarali i praktičnosti i zahtjevima ljepote.

Nekoliko starijih kadionica čuva se u Hrvatskom Narodnom Muzeju, u odjelu za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Jedna je građena po uzoru gotskih monstranca, nekoje su barokne, a jedna je djelo iz prve polovice XIX. stoljeća, učinjena iz mjedi tako, da se i gornji dio prošupljio ornamentalno poredanim laticama cvijetova i geometrijskih figura.

Résumé: — Dans cet article l'auteur montre, comme il l'a fait déjà au Ier vol. de cette revue, dans son article sur le developpement du calice, qu' en Croatie-Slavonie, pour les monstrances et les encensoirs, on employait toujours des formes contemporaines. Naturellement la forme s'est souvent conservée longtemps aprés sa période d' épanouissement, et c'est dans ces périodes de transition, que sont crées souvent des oeuvres qui témoignent du plus grand goût. Au nord et au nord-est, mais surtout a l'est la Croatie montre des influences de l' Europe septentrionale, tandis que du côté du litoral croate l'influence italienne est aussi trés forte.

Dr. JOSIP NAGY: DIPLOMATIČKA KRITIKA*

I diplomatika se kao i paleografija, kako je poznato, stavljaju na prvo mjesto tako zvanih historičkih pomoćnih znanosti. Ovo nije jedino priznanje ali svakako najobičnije. Njihova je zadnja svrha da na svoj način obrađuju historijske izvore, svrha diplomatike da obrađuje diplomatske izvore. Ali imade momenata kada one u neku ruku i prestaju da budu samo na službu historije pa iznose na javu i neke svoje posebne probleme da ih ispituju, ili one same, ili pomoću drugih disciplina. Za paleografiju nastaje ovakav jedan momenat onda, kada prestaje da čita rukopise, kodekse, listine, da im opredjeljuje mjesto i doba postajanja, da iz rukopisa odstranjuje grješke, koje su se uvukle tradicijom itd. pa kada, prateći historijski razvoj pisma, otkriva veze, koje postajahu između pojedinih kulturnih centara, veze na koje su stari pisani spomenici zaboravili. Ovo isto vrijedi i za diplomatiku. I kod nje prije ili poslije nastupi momenat, kad ne ostaje samo kod pojedinih listina a ni kod većeg njihovog broja, kod njihovog izvora, kancelarija, već traži veze između samih listina, onoga, što je u njima sadržano i što se za njima krije, te općenite narodne kulture, pa i dalje preko listina traži veze između pojedinih kulturnih centara na nekom stalnom području i u neko stalno doba.

Ali prije nego što diplomatika pređe na ovaj zadnji stadij svog rada, ona treba da bude na čistu sa zadacima, koje je čekaju na svom polju i u užem krugu historijskih pomoćnih nauka. I u ovom je užem krugu diplomatika jedna znanost, samostalna znanost sa svojim samostalnim ciljevima. Kao što svim drugim znanostima tako je i diplomatici moderna kritika dala život, otvorila nove puteve i nove vidike, stvorila nove metode rada, nove postupke kod otkrivanja činjenica prošlih vremena i nove načine, kako da se tvrdnje o historičkim faktima dokažu ili pobiju dokazima pravne naravi, listinama. Kad diplomatika dopre do svog pravog mjesta ona će kritičnom metodom proučavati diplome, listine, akte, razne ugovore, sudbene spise, registre, kartulare itd. Ona ima gotovo područje svog rada a to je tako široko i tako raznovrsno, kao što su d i p l o m a t i č k i i z v o r i z a i s t o r i j u uopće. Diplomatika će dakle na jednoj strani obrađivati diplomatske izvore da posluži istoriji, biti dakle pomoćna istorijska disciplina, na drugoj će pak ići i preko ovoga što treba istoriji i postati samostalna znanost, i dati novih rezultata, kojima će se moći koristiti ne samo istorija nego i druge znanosti kao pravna povijest, literatura, filologija a nada sve kulturna historija. Da navedemo jedan primjer. Kad diplomatika pomoću jedne ili više listina utvrdi ili pobije jednu historijsku tvrdnju

*) U ovom članku, kao i u onima, koji će slijediti o našoj diplomatici uopće pokupljeno je nekoliko općenitih razmatranja iz mojih dviju studija, iz jedne iz g. 1911.: »Quelques recherches su les documents diplomatiques yougoslaves et leurs rapport avec la culture nationale« i iz jedne kasnije o našim listinama.

onda je ona pomoćna historijska znanost, kad pak pokaže za jednu listinu, koja je svojim konteksom već poslužila istoriji, kako je postala, u kojoj kancelariji, u kojem obliku, da li u svečanom ili jednostavnom, zašto u svečanom ili zašto u jednostavnom, zašto je napisana ovim pismom a ne drugim, zašto ima baš ove inicijale a ne druge, ovaj pečat, ovaj oblik pergamene itd. onda se ona ne ograničuje samo na to da služi kao pomagalo istoriji, nego daje nešto specijalno svoga.

Diplomatika ima svoju istoriju u nekim momentima i prilično burnu. Bilo je i prije a ima i danas mnogo ljudi, koji se u svoje svrhe služe listinama, ali vrlo malo, koji ih promatraju sa diplomatičkog gledišta. Ovo gledište može da bude ili ovakovo ili onakovo, ali nipošto ne smije da bude u s k o. Odatle i proizlazi da moderni radnik na polju diplomatike ne voli da radi sam a voli da radi u društvu, u organizovanom društvu. Kod velikih diplomatičkih djela, ne kod udžbenika, ali kod zbirka i detaljnih analiza, i onda kad ove nose ime jednog radnika, učestvuje veći broj. Veći ali nikad prevelik. Diplomatika ne će nikad biti tako široka nauka kao što je n. pr. istorija ili literatura, ona će uvijek biti svojina malog broja mirnih i čednih radnika, koji sastavljaju neku cjelinu. Ona je dandanas izgubila i mnogo od one borbenosti kojoj ima da zahvali svoje postojanje. Daniel Papebroch je diplomatski eksponent francuskih Isusovaca, Jean Mabillon Maurinaca. Kao što imade isusovačkih i maurinskih diplomatičkih krugova, tako ima kasnije arhivalnih i sveučilišnih. Ne smije se zaboraviti da u moderno doba na prvo mjesto dolaze arhivalni diplomatički krugovi, a na drugo sveučilišni. Ovi drugi dobivaju svoju hranu od prvih. Gdje nema organizovanih arhiva, u prvom redu državnih, nema ni dobrih paleografsko-diplomatskih instituta. Za istoriju mogu da posluže i arhivi sa srednjom organizacijom, za diplomatsku samo oni s dobrom.

Kad imamo dobro organizovanih arhiva onda možemo da na jednu stranu postavimo listine, koje su potpuno ispravne, autentične listine i da iz njih izvedemo ona pravila koja nam trebaju za konstatovanje ove autentičnosti. Na drugu ćemo stranu postaviti sumnjive listine, pa kad pomoću dobivenih kriterija možemo za jednu da ustanovimo, da nije više sumnjiva, nego ispravna, onda možemo da je iz ove druge skupine prenesemo u prvu. Sad imamo opet novih kriterija za prosuđivanje autentičnosti. Ako su istoriji prije služili samo oni dokumenti, koji su vajkada slovili kao autentični, sad joj služe i oni, čija je autentičnost kasnije dokazana. Tako mogu da postanu dobrim pomagalom istorije mnogi dokumenti, koji prije nijesu imali pretenzije da to budu. Dokazivanje autentičnosti dokumenata, odijeliti ispravne dokumente od falsifikovanih, ispunjavalo je za dugo vremena posao ljudi, koji su se bavili listinama. Ovi su ljudi dali prva pravila diplomatičke kritike i prvi udarili diplomatici naučnu bazu.

Naravno samo kod toga se nije moglo ostati. Drugi je korak doveo do t e k s t a, i to najprije do h i s t o r i j s k o g, a onda do d i p l o m a t i č k o g t e k s t a. U listini su dakle dva teksta. Historički je tekst obično samo ono mjesto ili ona mjesta u kontekstu, koja mogu da služe u svrhu ustanovljenja ili pobijanja historičkih tvrdnja. Diplomatski je tekst cijeli tekst listine, dakle i protokol i kontekst i eshatokol. Ovo se pokazuje kao jedna vrlo jednostavna stvar, ali ipak nije tako. Nije još nestalo nazora da diplomatski tekst jedne listine sačinjavaju protokol i eshatokol, ali

raširenije je mišljenje da tamo spada i kontekst. Zaista, mnogo se lakše, kad se govori o diplomatičkom tekstu, može ograničiti na protokol i eshatokol nego li uzeti i kontekst. Ako uzmemo i ovaj, onda za naučan rad trebaju i historički i pravni kriteriji, pa samo ovakovim radom može diplomatika da postane potpuna samostalna nauka. Za proučavanje teksta treba i filološke kritike. Tekst svake listine fiksiran je tačno i potpuno samo onda, kad se ustanovi, je li pred nama originalan tekst ili prepisan, ima li u njemu grješaka i koje su, ima li izostavaka i interpolacija i to u cijeloj listini, dakle i u protokolu, i u kontekstu i u eshatokolu.

Kritika teksta ne ispunjava cio rad diplomatike. Iza kritike teksta dolazi d i p l o m a t i č k a i n t e r p r e t a c i j a. Diplomatička interpretacija mora da otkrije onaj potez istine, kojom se odlikuju listine, a kojom se često ne odlikuju hroničari, pisci starijih historičkih djela itd. Autentična listina po svojoj sadržini ne može da bude neistinita. Ono što mi od nje danas tražimo, to ona prvobitno n i j e htjela da dade. Ali u listinama ima mnogo toga što krije tu istinu. Diplomatička interpretacija ima da odijeli ovu istinitu jezgru od mnogoga formalnog balasta, a to će učiniti onda, kada nađe kriterije za prosuđivanje i stvarnih i nestvarnih dijelova. Za historiju vrijedi tvrdnja jednog hroničara isto toliko, koliko i podaci u listinama za diplomatiku. Za historiju i diplomatiku skupa podaci su listina od veće cijene nego navodi hroničara. Ondje, gdje nema ličnih crta mora da bude više istine, nego ondje, gdje ih ima. Diplomatička intepretacija dokumenata dovodi do najvećega stepena stvarnosti i istinitosti. Kad ona pomoću ostalih disciplina nađe pravu istinsku jezgru u dokumentima i kada se njezina otkrića podudaraju sa historičarskim navodima, onda je stvorena baza za potpuno kritički istorički rad. Da historički dokumenti dođu na svoje pravo mjesto, treba im dvostruke kritike, kritike teksta i diplomatičke kritike. Ovakovo postupanje može da otkrije i protumači pa da onda učini upotrebljivim i ono, što se krije u listinama, kao i ono, što se krije iza njih. Može da iz listina crpi vijesti za historijske svrhe, a može i da uspostavi vezu između listina i kulturnih prilika uopće. Može da dade pravnoj istoriji sve ono, što ona od listine traži, a može (a to je uglavno) i da učini diplomatiku samostalnom disciplinom.

Kritika teksta i diplomatička kritika ne stoje same o sebi. One su u vezi s hronologijom, one dakle hoće da vide kako se računaju datumi u različnim vremenima i u različnim krajevima. One su u vezi s filologijom, dakle s historijom jezika, ili jednoga ili više njih. Ona je u vezi s nomenklaturom, s imenima ličnim kao i s imenima zemalja i mjesta. One su u vezi s pravom, sa zakonskim i običajnim pravom u pojedinim krajevima i mjestima. One naročito ne napuštaju sve ono, što pokazuje kako postaju dokumenti, kako se verifikuju itd.

Diplomatika se ne ograničuje na pojedine krajeve i pojedina razdoblja, ali specijalne diplomatičke studije ostaju ograničene i prostorom i vremenom. U nekim stalnim granicama prostora i vremena ne puštaju s vida ništa, što može da pomogne potpunom poimanju i prosuđivanju listina. Nego diplomatika obično počima svoja razmatranja najstarijim dokumentima i ne zahvata daleko u novije doba. XVI. stoljeće je doba kad listine nemaju više za istoriju ono značenje, koje imadu prije njega. Mi kod posmatranja naših listina treba da se poslužimo svim onim momentima, koje nalazimo u listinama drugih krajeva. Za nas je svejedno došao neki upliv sa istoka ili zapada, sa romanske ili germanske strane. Naša

diplomatika može da otkrije te različne uplive, pa ako vidimo, da se oni na našem području ukrštavaju više nego li na kojem drugom, onda ćemo vidjeti, da je to ukrštavanje jedna naša svojina. Na takav ćemo način doći do naše specijalne diplomatike. Traženje tuđih upliva samo je sredstvo, izgrađivanje naše diplomatike naš konačni cilj.

Résumé. — Cet article est une sorte d' introduction à une série d' études, que l'auteur, secrétaire der archives royaux d'Etat et professeur à l' Academie d' export de Zagreb promet sur les documents diplomatiques yougoslaves. C'est à ce but qu'il trace les lignes genérales de la critique diplomatique moderne, qui n'a pas été jusqu' à présent utilisée pour former des aperçus generaux sur les dits documents. En envisageant toutes les parties constitutives des chartes ensemble, on y trouve des influences de divers côtés. C' est que les rapports entre les chartes yougoslaves et celles des pays occidentaux et orientaux forment de traits caracteristiques de ces documents.

Dr. J. MATASOVIĆ: SLIKARIJE STJEPANA MARJANOVIĆA

Doba, koje je u Evropi a naročito u Francuskoj svršilo 1789., vuklo se u nas još do 1848. I sasvim je nekako »stilski«, da se enciklopedistički val prosvjetaškog i humanističkog, estetičarskog i universalističkog XVIII. stoljeća zatalasao širokim zamahom na ove naše okrajke evropske kulture upravo u predilirske godine.

Ilirstvo je nastalo poligenezom, i to ne samo u užem krugu zagrebačkom, nego je predispozicije bilo i na mnogo slabijim žarištima i u mnogo neznatnijim olinama po svima našim pokrajinama. Sporije djelovanje evropskih kulturnih procesa kao da je nagomilavalo sijaset pretičaka ličnih energija sve do Gajeva eksploziva, pak onda u tutanj prohujalo na mnogo sporednih ventila, i bez svrhovita zajedničkog cilja, osim samoga baš neumornog, bilo kakovog »rada« sa neumitnom, a opet toliko imaginarnom »slogom«. Upravo slavonska graničarska područja mirovahu već gotovo podrug stoljeća od turske najezde. Niti napoleonska ekspanzija nije ih tangirala, a terezijansko-josefinske doktrine svejednako su vegetirale. Pak onda pooštreni antiliberalni duh Sv. Alijanse, poprečno odmaranje umorne Evrope i nada sve smisleno organizovani i skrupulozno »u redu« sprovođeni »reakcionarni« život Vojne Granice: kao jedno idilično ladanje u vrijeme omare za zreloga ljeta, koje će prekidati na mahove po gdje koje već potrebne oluje...

Oko tridesetih godina XIX. stoljeća banovi (u Granici jedva po imenu poznati) Ignjat Gyulay i Franjo Vlašić nuz biskupe Alagovića i Haulika. Telegrafskom brzinom udomaćuju se nekoje pojave. Cvat »Biedermeiera«. Preporađanje Gajevih Ilira. Silovito prodiranje magjarskoga jezika, dispute i deputacije, elektrizovanje narodne svijesti u vidu državne afirmacije proti Magjarima. Kajkavski plemenitaši i slavonski nemeši. Litorale hungaricum s talijanskim jezikom. Purgarski njemački gradovi (»Luna«). Ogranci banske Hrvatske pod vojničkom vlašću, generalati, tvrđe i štopska mjesta: Karlstadt, Brood, Esseck, Vinkovtze, Semlin, Peterwardein (preuzv. i presv. g. FML vlastelin Marko Čolić, Commandierender). In pago Diacovár sedes apostolica episcopi Dni Kukovich (presvětli i prečasni). Pojedinačke ambicije... Ali iz običajnih dijalektskih pjesama prigodnica i kalendara u narodnom jeziku podiže ga to na piedestal novoga veličanstva u onaj mah, kada se javiše rečene tuđe aspiracije.

I zatim saborski krikovi: Jura municipalia, parba o naslove »regna socia« i »partes adnexae«. Jedna sitnica koja simboliše situaciju sa strane kulturnih faktora: Protureformacijski petrefakt katoličke netrpeljivosti protiv protestanata izišao je sve nehotice kao snažan argumenat za samosvojnost hrvatske države, a u to su vrijeme baš klerici Stoos i Kundek u igri slučaja postali najbolji afirmatori njezini. I doista, kada nestade straha, psihoze sviju mrtvila, vele silno svanjivaše toliko simbolisana zora narodnosti u

žestokom onom postulatu pygmalionski oživjelog no prometejski nastrojenog »Kipa domovine«, koji je korio: »Vse i svoj jezik zabit Horvati hote, ter drugi narod postati«, na što je zamnijela utjeha crnoškolčeva po želji starinsko-horvacke kraljice: ar se zdižu mladi, posluju marlivo ter podžižu v stareh, kaj bilo vgaslivo . . .

I u samoj slavonskoj Granici glas krvi telepatijski je podražavao Štoosu i Kundeku. Brođanin Stipan Marjanović našao se ponukan oglasiti svoju »Opomenu věrnoga domorodca na sanenu domovinu svoju«, kao što je govorio i Derkosov »Genius Patriae super dormientibus suis filiis«:

Samo ti, još, Slavonio,
U dubokom snu ležiš,
I kako sam upazio,
Podići se neteżiš! — (?)

Što? — zar tužna, nejmaš više
U tvom krilu milinah? —
Ili ti i sad neodiše
Miris tvojih starinah?

Gdě ste sada, gdě pěsnici,
Gdě, za Boga miloga?
Gdě ste stari pěvalici
Roda moga slavnoga?

Prestan dakle slavno sěme
Roda moga, spavati,
Pa nastoji, jer je vrěme,
Iz sna tvog već ustati?

Bijaše eto došlo to vrijeme, koje je poreklo skepsu jednog našeg sitnog josefinca, Marka Lukića, »ranarno-čovičjeg i marvinskog likarstva likara« in una persona. Već 1784. jadao se naime ovaj Lukić pridragim domorodcima Slavoncima: »Krainasmo — Vratasmo od Kraljevinâ Carstva; — danom i noćjom pod oružjem bdiemo, plugom se znoimo, odhranjenjem dice naše brinemo se, da poslje nas imena naša u njima živiju . . . U našim Jeziku Knjige pisati kasno biti ćemo cielo jakostni, j e r b o n i t v r e m e n a t o m u, n i t t r o š k e i m a m o: — i j o š n i k o j a d r u g a o t a j n a (k o j u m i p r i p r o s t i l j u d i i m e n o v a t i n e z n a d e m o) z a p r i k a i t e ž i n a u t o m s m e t a, i n a m i p u t p r i p r e č u j e . . .«

Ilirca Marjanovićevog kova nije smetao obruč carevine u graničarstvu i u nijemštini, onaj grubi fakt, koji se nekako morao uskladiti s lirskim slavizmom iliraca. Ne samo da je lojalnost »Ferdinandu Dobromu« bila uvijek kod svih obligatna, dakako i iz očevidnog oportuniteta prema cenzuri iza oda Bogu stvoritelju, nego se u »Razgovoru Pisnika i Vile ilirkinje« (Vid. »Danica Ilirska« II. 9. 1836.) ista Vila nagodbenjački opravdavala, da su propovijedi »slavske«, i crkvene pjesme »naške«, trgovina dobra i smije se »naškim jezikom« provoditi«, a to je isto i kod oranja i kopanja(!), da, i zapovijedi se dijele narodu u tom jeziku po općinama. A što ima stranaca, mladi pjesnik trebao je da ovo upamti:

Što tuđine hrane naša polja,
Scenim, da sam od svih drugih bolja;
Čim ih višje ima Iliria,
Tim, Pěsniče, bivam ponosnia:
Bogu hvalim, što sam uzorena,
I od svuda tako nakitjena;
Da ne samo hranit mogu sine,
Nego jošte i š njima tudjine.

Al naš su ponos carski upravljači širom carevine, rođeni od slavske krvi ilirske, u nas su Samsoni, Davidi, Judite i Makabejci, u nas Leonide, Aristidi, Scevole i Hanibali. Naš je ponos i starac Milovan; ta bečko »vandanje« Razgovora njegovoga (1836.) predbrojaše sam engleski i pruski kralj! Slavianska naša domovina sve može da podnese.

I osječki kapelan je isto stao da ćuti. Veliku erudiciju i lirsko raspoloženje iza njemačke lektire započeo je iskorišćivati u prevodne svrhe. Ispoljio se kao domorodac! Nuz brevijar i »kooperiranje« s domaćim parokom imao je vremena do mile volje.

Ne mareći za tuđe »kuće visoke i sobe široke«, mijenjajući obitavališta po djakovačkoj biskupiji do pedesetih godina, on se ilirski doista izradio i naradio. Fundamenat mu je bio u patrijarhalnosti brodskoj, u kultiviranim običajima društva kućnoga i crkve. U školama je izvještio moralisanje, zadobio težnju humanističkog ideala. Sam se napunio učenošću i znanjem u neprestanom čitanju. U državnom životu vojnička je uprava upućivala na preodređeni mir i na raspoređeno pojedinačko zanimanje, a ono malo baš njegova (Marjanovićeva) kostrušenja i davorijašku njegovu ratobornost valja uravnotežiti s temperamentom fiziologijski jake ličnosti, koja je bila toliko graničarski normalna, da je revoltu ipak shvaćala u okviru zakona.

Istina, osjetilo se (kroz nekoliko prizmi) crvene trake poljačkog mesijanizma i vidjelo u neposrednoj blizini primjer dvojakog srpskog napretka (borbenog u Srbiji i kulturnog u Vojvodini). Pa to je i oživjelo sve klice mnogo podesnijeg položaja u Hrvata, no što su ga imali tadašnji Poljaci i Srbi. I Körner nuz Fichtea mnogo je doprinio, ali shvaćanje bijaše u mnogu, mnogu ruku ilirsku naivno pjesnivačko. Zgrada (koja trebaše biti centar velikoilirskog još neproračunanog i neopredijeljenog gazdinstva) bila je zapuštena i neopravljana. I samo tipično romantičarsko nastrojenje jednog sloja Evrope moglo je u ljudi van užeg zagrebačkog centra i osim samih kolovođa u pristalica izazvati formulu za rješenje, da je »Iliria« kraljevna kao u nekom zaraštenom, ukletom dvorcu, kojoj treba mnogo plemenitih kraljevića-pjesnika, samo novih Orfeja, i uskrsnuće je sprovedeno. Zato ono prepjevavanje ideala i sa njemačkih originala, koji su bili i trebali biti samo shema našem novom sadržaju. Skupljanje narodnih pjesama, bilježenje običaja, vjera u kontinuitet s danima — »rimske prošlosti«, uzdizanje »plemenitoga« nuz trajno kultiviranje svoga »ja«, potrebnoga za toliki eklekticizam, to je bio dnevni red domorodaca. Sredstvo je ipak bilo u glavnom jedno i najprostije za priliku, gdje je trebalo, kao u ilirstvu, bezumnoga, prostosrdačnog, božanski iskrenog zanosa. Sredstvo bijaše pjesma. Zato i u opomeni toj sanenoj domovini i jeste prva poanta iz pjesme u pjesmu, a te pjesme mjerilom su i svakom drugom ogledavanju u području umjetničkom. Pa i u diletantskom Marjanovićevom slikarskom slučaju ima u izboru profanih sujeta jedna izvjesna relacija, koja na to očito upućuje.

»S pjesmom za dom!«, štono riječ, u vidu takovog napretka, u osvješćivanju, nuz narodne pjesme, poznate iz Topalovićevih, Ilićevih i Brlićevih pjesmarica puzila je deviza od stranice na stranicu »guščopernih tekovinah«. Možda se i kod primicija ovoga rodoljubnog klerika Marjanovića zapjevala i po koja, sada već davno zaboravljena pjesma. Tada je još, i u Granici, kao i u Paoriji, bilo podosta praslovjenskih arhaizama, u pjesmi i u stilu kućica, dok drvena pročelja (n. pr. u Lazama i u Jankovcima) s veleslovjenskim zabatima umiru, tako reći, od usamljenosti i suđene crvotočine. I o njih se s tratine danas ne odbija više jeka onda još živoga slovjenskoga mythosa:

Sunašce se lugom krije,
Sunašce se lugom krije,
Ladole mile, oj, lade, oj!
To ne bilo žarko sunce,
Ladole mile, oj . . . lade . . . oj!

Tada se po tzv. Slavoniji i Srijemu pjevalo žetelački tonom prastarih melodija, vijence se plelo Vesni, i ne sluteći joj ime i paganski karakter. A kod berbe krušaka orilo se: rajole oj, senedoj, šaljegom begom, beljore begom — tajdana, tajdana . . . Svaki je »glasoudarac s pirnoklosnih polja« dirao još uvijek rasnu dušu »trudoljubivih ljepotica, prostosrdnih i hitroumnih«.

Feačke idile nijesu opetovano bile rijetkost u mreži naših drumova. Ali i vijesnici novih moda nijesu nikada u zemlji slovinskoj bili zlurado primani. I ovo anonimno »brodsko dite« zaufalo se da krstari žarom propovijednika i da zamijeni guslare i svoje navraća pod širu firmu Zagreba.

Za geslo primi devizu, kao mnogi ilirski pregalac:

»Otvorit se staza može
Kroz najtvrđe klisure,
Kad se samo braća slože,
I u poslu požure«.

»Sloga« sviju, i Mir! mekušast ideal. Ali kod mnogih je ta deviza ishodila iz one mnogostrane zapletenosti, koja je u neku ruku bila u nacijonalno modernom smislu neko »nadoknađivanje« i otimanje tuđincu na svim linijama. U to doba još se stvarao jezik, činila iznašašća za kulturne termine za ono »3 milijuna 446 hiljada Sloveno-Hrvatah u Illyrii Velikoj«. Svakom gotovo članku i pjesmici morao se dodavati i komentar i Richoslovnik za razumijevanje »bojobroda, pilotopasca (Kriegsschiff, Bloquade), prutjosnopja, zimogroza, jamoobkola« etc. Dvostruki utjecaj i trostruki (talijanski krug, da se turski ne broji) morali su biti eliminirani, svuda isprva dodaci štiocu:

bastiniti, erben, haereditare,
blagodariti, dankbar lohnen, gratificare,
blagopoluchje, Glückseligkeit, beata abundantia
blagoviti, reich, dives, etc.

To je, dabogme, i odatle dolazilo, što je ovaj naraštaj, odgojen u krugu tuđih civilizacija, težio zapravo za »prevodom« tuđine, za uzdizanjem svoga roda do takvoga nivoa »izobraženosti«, a tu je bio samo put pravom materinske riječi, slavianski verbum. Jer dobre su dvije trećine »ilirstva« prevod, javan ili potajni. Pa zato ono i nije bilo ratoborno u pune dvije trećine u širem krugu (van «restauracija« i nekojih političara), nego neko izglađivanje među složnim narodima jednoga Boga i među dobrim podanicima jednoga dobroga vladara. Opća struja romantičarske sloge metternichovskog režima dala je ilirstvu u tom bratinskom kolu naroda koncesiju »naškog jezika« kao ravnopravnog dječjeg idioma za kućne potrebe. Van »dvorišta prejasne kuće« progledavali su tek rijetke nedisciplinovane jogunice, koji su mimo naravnog prava na vlastiti jezik književnosti osjećali i nejasni kontinuitet s onim Carstvu doista neprijateljskim susjedima rasparčane Slavije u stvaranju. Pa toliki kulturni ugar silno je privlačio razmjerno malobrojne radenike na njivi ilirskoj, a sam Marjanović je onaj, koji je samo pomalo odbjegavao na čas u imaginarni logor boga Marta-Davora, monologizirajući u ime graničarskog dječaka (na osnovi lektire njemačkih Befreiungskämpfe): »Ruka mi je već sěgurna — Nisam više cerv«, a kasnije putio roditelje dječje:

Upuštajte u njihova
Serdca, što god znadete
Děla naših pradědova
Običaje hadete!

Sve je to ipak bilo na oči jedne protuslovne činjenice u području stvarnosti, pa je samo na epidemijski zamah bio preokrenut položaj u misli.

Ilirski je pokret dakle bio nešto zamamljivo za svakog energičnog djelaoca. U onom slijedu tamburaša slavonskih, uz prosipanje pjesama, kojim kao da se htjelo obnoviti doba cara Maurikija i utvrditi navod Teofilakta Simokate, i Stjepan je Marjanović među prvima bio kao »Ilir iz Slavonie«. Nuz plejadu domoljubnih popova, i staroga o. fra Kaju Agjića iz vukovarskog samostana i dičnog Matiju Topalovića (Rodoljuba Zdenčanina) i Luku Ilića Oriovčanina (Slavoljuba Slavončevića, pobratima knjižara Župana, čudnog rapsoda i još čudnijeg povjesničara), evo i sugrađanin glasovitih brodskih Brlića maskirao se jedamput kao Savo Radislav Domorodčević drugi puta kao Slavodrug Miloglasović, i sl. Koliko romantičarskog simbolizma, kada se lijevalo i kovalo stihove a conto narodne svijesti, često samo sa čevapovićevskom motivacijom »mi za članke ne marimo, znajte« i jer su »Slavjani kao narod pevoljubni«! Pa i onda, kada se prevodno pjevalo »polag Höltya«, izbjegavalo se teže misli, jer je i sam novi patrijotizam, potaknut uglavnom poslije magjarskog izazova borbom za narodni jezik bio tako reći još dugo »vanjske naravi«.

Socijalni, upravo socijalistički problemi tadašnje političke Evrope bili su u c. kr. zavjetrinama nepoznati. Socijalni poredak nakon poslijenapoleonske pauperizacije izbrisao je već prilično i samu uspomenu na kmetske ustanke XVIII. stoljeća, a pogotovo se od toga izlučio malograđanski sloj nove inteligentne klase, jer joj je obračunavanje aristokracije i seljaka bilo prilično tuđe. U tzv. ilirskom pokretu vidjeti je unutar krajnjeg okvira nekoliko uporednih pruga, koje su polazile s različnih ishodišta jednom cilju. Inteligentna srednja klasa, odgajana u latinštini, a podržavana u sferi njemačke nakalamljene kulture, i u samoj žurnalistici »hranila se« prije Gaja tek zemljotresima, odlikovanjima, meteorologijom, vatrama i povodnjima, vijestima s carskog dvora ili o kakovom ogavnom otrovanju, pomalo o Toskani, Brazilu, Turskoj i Kraljevini obih Sicilija. O atentatima i ustavima ni zbora. Gotovo ništa o filhelenizmu i o »podjarmljenim narodima« . . . . Knjiga joj bila prosvjetaška, i (»humano«) prosvjetaštvo je, kao samonikla pojava, sazorila u Hrvatskoj tek pol stoljeća poslije terezijanskog i josefinskog doba, koje je svoj »progres« diktovalo »odozgo« i zato bilo slabo doprlo do srži naroda. Novo vrijeme povuklo je sada ovdje ondje i zanemareno »udovoljavanje ukusa« prijašnjih kod nas specijalistima dosta vakantnih epoha.

I u Marjanovića se vidi dakle čisto jedan akomodirano enciklopedistički, sveznadarski, humanistički sistem cijele njegove ličnosti, rasparčane na silesiju »dužnosti« domorodskih:

Zvanjem svećenik, dugogodišnji kapelan[1]
On je pjesnik, nabožni i erotski[2]

[1] Šafařik ga je zamijenio sa savremenim fratrom istoga imena (Geschichte der südslav. Lit. II. 98. 101.), i ta se zamjena vukla sve do najnovijih publikacija i istraživanja (n. pr. Kurzbachov Lexikon i Cuvaj, Građa za povijest školstva . . . Zagreb 1910. II. 321., gdje se miješaju popove godine sa fratrovim knjigama). Konačnu je rekao dr. fra Julijan Jelenić: Bobu bob, a popu pop (»Nastavni Vjesnik« XXVII. 261. Zagreb 1919.) i dr. Vlado Petz: Razjašnjenje (ibidem p. 360.)

[2] Vid. pjesme u »Danici« i »Vitie« u 3 knjige u Petčuhu 1839. Tiskom biskupske tiskarne. Isp. dr. Đuro Šurmin, Hrvatski preporod II. Zagreb 1904. Isti: Povjest knji-

On je dramatski spisatelj[3]
On je historičar i sabirač etnografski[4]
On je kartograf[5]
On je glazbenik i komponista, pjevač i društvenjak[6]
On je slikar.
A napokon on je i rezbar i urar i — zagonetač[7]

U »Pozdravu s onog svieta našemu Slavoncu« apostrofirao je Ilija Okrugić i Stjepana Marjanovića:*)

Oj Sjepane vrli Brodjanine!
Slavonije majke dični sine!
Oj! pjesniče razni umjetniče
Joj! za tobom srce mi nariče

i dodaje bilješku: »Naš Stjepan Marjanović bijaše osim pjesnika također vješt slikar, miloglasan pjevač, vješt u glasbi na razni nastroji, vješt rezbar, urar — i to sve samouk. Slike njegove vidit se mogu na žrtvenicih u Zemunu i Slankamenu gdje je župnikom bio. Naslika takodjer na pamet V u č i ć a, Jelačića bana, obojicu u naravnoj veličini. I mnoge druge manje stvari, što je sve valjda kod njegova roda sačuvano kao mila uspomena«.

Tim svojim mnogostrukim pasijama, a napose slikarskim amateurstvom kao da je htio uzdržati staru pavlinsku tradiciju, koju uništi jozefinizam, i daljnji kulturni klasni prioritet, što ga je kroz stoljeća podržavalo katoličko svećenstvo u Hrvata. Kakove su piktorske proveniencije bile one »tabulae«, koje se napominju u dvorcima posljednjih Zrinskih, nije poznato, kao što su anonimni i svi majstori u historijskoj galeriji naših velikaških portreta. Pa i svi oni »maljari«, svrstavani u arhivalijama purgarskih magistrata banske Hrvatske među obrtnike, i jesu bili najviše majstori za prak-

ževnosti hrvatske i srbske (Zagreb, Kugli). — Dr. Vlado P e t z: Stjepan Marjanović, pjesnik ilirski. Prilog k povijesti hrvatske preporodne književnosti. (»Nastavni Vjesnik« XXVI. 590 Zagreb 1918.)

[3] »Pravda«, ili S k e r b P o g l a v a r a h za dobro podložnikah svojih. Polužalostni igrokaz u III. činih... Pečuh 1839.

— Nikola Šubić, knez Zrinjski ili Pad Sigetski, žalostni igrokaz u V. činih; polag němačkoga pisatelja »Božidara Körnera«, Stěpanom Marjanovićem, Brodjaninom, na ilirski jezik preveden, i na svět dan. Pečuh 1840.

— Razbojnici na gori Kulminskoj ili: Moć Věre, Polužalostni igrokaz u V. činih; od němačkoga spisatelja »Kunoa« sastavljen... Pečuh 1840.

— Dobri dětčak, ili: Brižljiva Mati. Polag němačkoga pisatelja Engela »Der Edelknabe«. Pečuh 1840.

[4] Marjanović kupi narodno blago, čuva tradiciju, pomaže Luku Ilića za njegove Slavonske starožitnosti, piše »S ě r b s k a P r i k l j u č e n i j a«, zatim monumentalnu kompilaciju »B ě o g r a d i n j e g o v a s t r a d a n j a (polag najnovijih i najistinitijih izvorah) občenstvu slavo ilirskom za nevinu zabavu«. Ovo je uvezani rukopis in folio (168 str.) i svojina obitelji Brlića u Brodu na S. Originalnu monografiju staroga Beograda iz početka četrdesetih godina XIX. stoljeća publiciraću u 5. sv. »Narodne Starine«.

[5] Priređuje i popravlja »K r a j o b r a z o d K n e ž e v i n e S ě r b s k e« polag prof. Possarta, riše za svoja S. Priključenija s i t u a c i o n i p l a n juriša Serbaljah na Šabac 26. lipnja 1806 i dr.

[6] Svirao je napose rado violinu, dok bi »dobri Pan«, njegov vijerni pas izvodio svoje »vježbe«.

[7] Zgankama se, uostalom, bavio i Fran Krsto Frankapan, »Zganyke«, Homonyme, Streck-Charade »razvezivao« je i Ludwig Gay, a kultivirao ih je i prof. Jos. Romuald Kvaternik u »Luni«, njima je naginjao kasnije i Preradović i toliki drugi, pa je tu omiljelu rubriku časopisa i žurnalistike onoga doba volio po duhu vremena i Stj. Marjanović. Gaju on piše (1836.) i upozorava ga s prekorom: »Svake skoro tu tudjeg jezika novine prinašaju takodjer s novinama za zabavu i z a o š t r o u m n o s t k r ě p o s t i i zagonetke, samo naše ne!... (»Građa za povijest hrvatske književnosti« knj. 6. 123.

*) »Slavonac« I. 3. Požega 1863.

tične dekorativne potrebe. Što je bilo profanih umjetnina u punom smislu riječi, sve je doista bilo importirani proizvod tuđine ili pak učenik tuđine.

Marjanović se pokraj rijetko poznatih privatnih amateura, kao što je n. pr. bio i unijatski opat Marko Badovinac (1771.—1851.), ogledao kao pasijonirani crtač u najvećem jeku t. zv. bidermajerskog stilskog razdoblja. I ako ga »Danica« nije u tom smislu zapazila kao originalan fenomen poput »Karas-dečka«, on je ipak pomno radio u vrijeme, kada su u Zagrebu djelovali Waldmüller, Ferstner i Stroy a kasnije »maljar Thugut«, pa u Srba najznatnije Danijel i Pavle prezimenom Petrović.

Ovo crtačko nastojanje Marjanovićevo imađaše svoj korijen i u općem školskom sistemu po svim državama habsburško-lorenskim još od XVIII. stoljeća. Osnivale se od tada posebne risarske škole, ali nipošto zbog nekakvog unapređenja likovnih umjetnosti samih, već poradi — trgovine! »... isteh škol cilj, da kunšti i meštrie na vekšu zveršenost dopeljaju se; odkud ruke delanja boljša odovud pako sledujuća tergovina povekša se; vu istih z a i d n i č meštriah i k u n š t i h d o b e r g u s t u š r a z š i r i s e«... (Isp. Gj. Stj. Deželić, Risarska škola u Hrvata u XVIII. stoljeću. »Napredak«, Zagreb 1902.). I u Osijeku se u vrijeme Marjanovićeva gimnazijskog školovanja nalazio pohvaljeni učitelj crtanja Anton Müntzberger (die Esseker Zeichnungen aber ohne Unterschied sehr rein, und fleissig ausgefertigt, und ausgearbeitet... Isp. Cuvaj, Građa za povijest školstva... II. 305. Zagreb, 1910.). Veoma je zanimljiva i značajna ideologija tadašnje »crtačke kulture«, diktirana iz Budima doduše već za kapelanovanja Marjanovićeva, ali je ona rezultanta predašnjih nastojanja. Iz tih maksima štošta će se rastumačiti i sa Marjanovićevim slikama. »Die zur Ausführung (fünf Eigenschaften) eines jeden kunstvollständigen Stückes sind nothwendig:

1. Sollen solche sehr scharf, rein, zart und fein, dann wohlgenährt und vollständig in den verschiedenen Lineamenten der Contour-Arbeit, auch deutlich ausgezogen.
2. Sehr rein in der gehörigen Stärke, Weichheit, und im schmelzenden sanften Uebergange des Tones nach der Natur des Gegenstandes getuscht, illuminirt und colorirt.
3. Nach der strengsten Schattenlehre ausdrucksvoll beleuchtet und schattirt.
4. In der Gegenstandes Vorstellung in allem Detail deutlich, und fasslich dargestellt, und benamset, dann
5. So viel möglich im classischen gebildeten Zeitgeiste angemessen von besserm Geschmacke sein.

... Die allgemeine Norm des Natürlichen, des Vernünftigen, und des Schönen, vereinpaaret in der Zweckmässigkeit ist der Canon der aesthetischen Vollkommenheit, diese allgemeine Norm, der Harmonie bei einer für irgend einen Endzweck, und eine Gebrauchnahme, zu zeichnenden Darstellung zu entdecken; i s t a l l e s w a s d i e Ä s t h e t i k a l s G e s c m a c k s - L e h r e z u r K u n s t v o l l s t ä n d i g k e i t l e i s t e n k a n n.

Eine gezeichnete Darstellung, welche vollständig symetrisch proportionirt ist, dem vorausgesetzten Endzwecke, und der beabsichtigten Gebrauchnahme vernünftig, und dauerhaft entspricht, auch ausführbar ist, und durch ihren guten Geschmack entzückt, i s t c l a s s i s c h.

Wenn man durch angebrachte Kennzeichen, Sinnbilder, Verzierungen, den wahren Sinn der Bestimmung, und der Bedeutung einer gezeichneten Darstellung verräth, und kundmacht, so ist der Gegenstand in diesem Fache mit Charakteristik behandelt. H i e r a u s e r h e l l e t a u f w e l c h e A r t, Ä s t h e t i k, C l a s s i k, u n d C h a r a k t e r i s t i k d i e K u n s t v o l l s t ä n d i g k e i t e i n e r g e z e i c h n e t e n D a r s t e l l u n g z u e r g ä n z e n v e r m a g...

... wenn dann auf eine solche Art geübter Schüler aus dieser Elementar-Schule, ausgerüstet, im höchsten Grade des diessartigen Unterrichtes zur noch höheren Ausbildung in der academischen Kunst zu schreiten gedenket, wird es demselben e i n e L e i c h t i g k e i t s e i n, s i c h d e r E r h a b e n h e i t d e r Z e i c h n u n g s-

Kunst empor zu schwingen, und mit Ästhetik, Classik und Charakteristik betheilten Prachtstücke zu liefern, wodurch er dan in den Stand gesetzt wird, einst von selbst ein Classischer Erfinder, Entwerfer, und ein unfehlbarer Beurtheiler der Kunstvollständigkeit einer Original - Lehrmusterzeichnung zu werden: so ein glückliches Tallent wird zu letzt in seinen erhabenen ruhmvollen Leistungen der Kunst unerschöpflich, der Menschheit und dem Vaterlande sehr nützlich...«

No koliko god je eto u tim godinama u školskoj birokraciji vrijedio ideal klasicizma, sam život zapadne i srednje mjerodavne Evrope odisao je bujnom romantikom. A zapravo klasicizam je u tekstu već tadašnjih školskih normi bio tada samo puka riječ, tek jedna oznaka za solidnu tehniku, dok se sujeti, a pogotovo u Marjanovićevo vrijeme puni romantizma sa prikusom socijalno »popravljačkih« tendencija.

Što se škola tiče u tom smislu, to je već bdio Festungscommandant kao vrhovni mjesni nadziratelj i o »carskom danu« (12. februarija), da i o povremenim paradama uzme uvida u finese školskog napredovanja i pohvali posjednike odlikaškog »Sprachzeichena«, da se razabere u papigaškim okupacijama »boljih klupa« i po statistici »boljih odgovora«, koji su promicali u te klupe, kao lošiji »na klupe«, a eventualno gdjekad pribiva i zlokobnoj primjeni »Sprachzettela«, kad se na one nemarnjake, koji su zaboravili važnost njemačkog jezika, aplicirala stanovita množina brezovih i ljeskovih šiba (zum Gehorsam, Fleiss und guten Sitten unter dem allermildesten Scepter Sr. k. k. Majestät). U tim školama, gdje se tako morao i kod »Nothlehrera«, možda izravno sa šilboka dozvanog, svak izučiti u krasnopisu, kultiviralo se i crtanje. A Marjanović je i u brodskom oberšulu učio zacijelo kod »Matheseos Purae, et adplicatae, Architecturae Civilis, et Graphidis« profesora. Nema sumnje, da je bio od naravi nadaren sklonošću k crtanju i slikanju, i tu težnju je mogao zadovoljavati kasnije pogotovo u ambijentu svećenika, komu crkva pružaše također svoj umjetnički milieu.

Što je Marjanović ukupno radio na crtačko-slikarskom polju, momentano je nemoguće ustanoviti, jer i za ono par preostalih radova, koje je pred par godina bilo vidjeti kod njegova roda u Slavonskom Brodu,*) ne zna se kuda i kamo dospješe. Te je svoje slike sam piktor cijenio, držeći ih uvijek u svojoj blizini. Je li već počeo raditi dvadesetih godina kao đjak osječke gimnazije (kada je s pobratimima za vez potonjih »vitia« iz jednoga čanka jeo) ne zna se, no da je kao kapelan osiječki radio, to pokazuju kopije koje su prve u sačuvanoj zbirci. To je nastavio u Zemunu i dalje u Slankamenu, čas za estetske potrebe svoje sobe, čas za ukras svoje crkve, a htjede se ovjekovječiti i kao haran Brođanin i votivnim darom rodnoj župnoj crkvi. Uz svećeničko zvanje i obilan književni rad najrazličnije vrste i umjetničko rukotvorstvo pored glazbe evo je radio i oko likovnih umjetnosti, perocrtež i uljene slike, a moguće, da se okušao i u litografijama. Uoprijeko je rad Marjanovćev neoriginalan, kako je napokon bio i u pjesmama. Dobri prevodilac udomaćivao je ljepote tuđinske . . .

U muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu čuva se danas sedam slika Stjepana Marjanovića bez naznake kako i kada dospješe u Hrvatski Narodni Muzej. Prigodom stvaranja nijesu one, doduše, rađene za pretenzije umjetničkoga glasa, jer su upopreko gotovo sve samo kopije, koje imadoše glavnu zadaću ispuniti stanovite praznine, a tako su i danas

*) Isp. dr. V. Petz l. c.

samo kulturnohistorijski spomenici iz ilirskih dana, ne zadirući zapravo u čistu povijest naših likovnih umjetnosti, osim eventualno na uvodne stranice novoga doba, da reknu o dispoziciji za umjetnički nastrojeni milieu našeg starog društva.

U vrijeme renesansno i barokno intelektualac se očitovao trubadurskim diletantizmom, u doba rokokoa i klasicizma prevladavaše amateurstvo likovnih umjetnosti (crtanje, bakrorez i sl.), a u doba privatno shvaćenog malograđanskog, akcentuirano familijarnog Biedermeiera radilo se udrobljeno, svega pomalo.. Ilirski eklektici bili su također dionici ove epohe, suviše još pojačano, jer su imali u vidu nacijonalni socijalno-politički progres. Svaki talent sam se od sebe afirmirao i tražio dodir istomišljeničke suradnje već na prve oglase ilirstva. Dabogme, korijenja je bilo otprije.

Uzevši u obzir posebno kulturno nastrojenje, evo kapelan Marjanović na granici Ugarske u Osijeku 1830. i na granici Srbije u Zemunu 1832. gajio je likovnu umjetnost, kopirajući i crtajući sobne dekorative, radeći isprva dvije slike, dašto s njemačkim naslovima, ali latinskom svojom signaturom: »Der Morgen« i »Der Abend«.

Za ove dvije slike uspjelo mi je utvrditi, da su unatoč njemačkih naslova kopije engleskih originala »Morning« i »Noon«, koje je u ciklusu »The Hours« (sa »Evening« i »Nigth«) izradio William Hamilton, porijetlom Škot (1751.—1801.). Među množinom umjetnika toga prezimena, ovaj je Hamilton učio u Italiji kopirajući majstore. Kasnije se istakao naslikavši glumicu Siddons (kao Isabelu) i njenog brata Kemble (kao Richarda III.), a radio je upopreko i kao historijski i mitologijski crtač. Slike su mu komponovane u većini na efekt teatralnih poza. U tim umjetninama osobito su naglašeni pokreti. Rečenim pak ciklusom predstavlja se u smjeru romantike, nipošto, dakako, kao inicijator, no svakako kao odlično tipičan reprezentant.

Marjanović je te Hamiltonove slike mogao kopirati i s kakove njemačke edicije ili s kojega Stahlsticha iz nekog Taschenalmanacha. On ih je signirao sa »fecit«, možda i ne znajući za piktora, koga je kopirao, a prerisao je — vijerno. Fecit unam copiam! Signiranje moglo je, uostalom, značiti i posve privatnu uspomenu, a u drugu ruku, opet, i onu prevodnu maniru, koju je očitovao »polag« tuđih originala u pjesmama i igrokazima poput tolikih iliraca, koji su se povodili za njemačkim daljim i bližim uzorima kao što je bila i zagrebačka »Luna« (n. pr. pjesme Marjanovićeve po istraživanjima dr. Petza često su puki prevodi). I u predgovoru (predislovju) »Vitiama« naziva sebe sočiniteljem. Njemački u mladosti odgojeni iliri, to se mora priznati, i kasnije su iz njemačke prosvjetaške kulture crpli humanističke socijalne ideale za svoj novi nacionalni pokret. I Nijemci prosvjetaši nijesu dašto doma bili skroz originalni. Pa, kao što se za glumačke diletantske potrebe prevodilo Kotzebuea i drugove, tako se i u slikarskom diletantizmu pošlo bez originalne koncepcije. No to nije ništa smetalo u tridesetim godinama, pogotovo u nas, kad je »građanstvo«, više manje srednji svijet, izišao na glavnu arenu povijesnoga zbivanja.

I Louis Philippe de Orleans bio je »građanski kralj« 1830.—1848. u Francuskoj, pa građanstvo postade vodeći stalež i srčika nacijâ. Općenita težnja za mirom mnogostruko se očitovala, od političkih režima tadašnje buržoazije do zadnjih zakutaka purgarskih domova. Više nego ikada prije počelo se ljubiti svoje kućanstvo, gospodarstvo oko svoje hiže, toplo, ali bez pretjerane nježnosti. Život takovoga društvenoga stila zaplavio je svu Evropu.

Unutar mnogih purgarija milieu je, da tako kažem, istom sada zadobio svoju »hermann-dorotejsku« važnost. I sama oficijelna umjetnost nije htjela više da bude »klasična« (antička) nego »svoja«. Pak i moda, bar u građanskim krugovima, kao da je začas usporila hod i odmarala se te pustila da se bar u neke stabilizira nošnja.

Bilo je kućne i lične kulture konservirano na pretek. Blagohotnost i dobar ton, tek možda s nespretnim gdje kojim gestama, uljezli su i u neplemićske hiže.

Bile su dominantne prijateljske užine i kućni koncerti. Ali nije spinet bio glavno; bilo je čuti i violinu i flautu. Za kućni ples dostajaše i flageolett. A čitalo se je u društvu i pjevalo pjesme iz rukopisnih pjesmarica, opremljenih u ukusne poveze. »Guckkasten« sjajna je zabava kao i Frag- und Antwort Spiele. A istom Lotterie-lutrija, kad se dobivalo palice, burmutice, lepeze, duvankese, stambolske ženske papuče, šalove, šokoladu, cigare, desertnih vina, likera, vaza, i k tome vezlo se »perlicama« na bijelom fondu bouquete cvijeća, antičke žrtvenike, stilizirano drveće i sl., i te »uspomene« uz naznaku godine i imena metalo se u zlatne »duboke« okvire. I od vlasi se pravilo urese i slike. Kultiviralo se, dalje, srdačne uspomene u knjigu zvanu »Poesie« ili »Stammbuch«; risalo blage i drhtave ornamente tomu za ukras, ruine i pognute vrbe, i kao iz zaborava tiještilo lišće i cvijetove među takove zahvalne listove. Još se znalo pisati sadržajna pisma privatnog značaja s jakom notom personalne kulture. Pokućtvo, istina, postajaše priprostije, često i zdepasto. Nema uvelike »uresnog pokućtva« (n. pr. kreveta kao u empiru). I u kredenc ormarima s ovalnim izrescima nuz preostatke starog finog porculana vidjalo se i glomazne, debele, šarene čaše, većinom uspomene iz kakova kupatila. Jelo se tada sočnije no delikatnije. U šalicama kave je glavna pasija bidermajerskih ljudi. Kava i duhan. U kućama se komotiziralo u »šlafroku« i pod vezenim »fesom«, pa opet i u čipkastim negližejima. Ženske kapice bile su široke kao i piknjaste i prugaste haljine s balonskim rukavima, upravo gigantskim. Nošnja van kuće u znaku visokog nepravilnog cilindra, a zalizane frizure sjajile se povrh mirobljubivih fizionomija, uobrubljenih visokim i širokim ovratnicima iz finih marama, koje podržavaše u formi dobra igla pribadača. Taj svijet sa zalisцima voljaše i u muškoj odjeći izrazite boje. Uz kratke baršunaste prsluke, plavi, crveni i zeleni frakovi sa širokim reverima i zvonastih skutova. U žena široke čunjaste suknje, a ispod njih provirkivale su u svakom kretu do gležnja duge i bijele tanke gaćice, stegnute pri dnu graciozno uzanim obodom pjenušavih čipaka. Goli vratovi. Veliki šalovi. Ljeti šeširi na fiorentinsku, inače i kape s lampaškim obodima i klopastim zasjencima i groteskni šeširi, često kao noćne kapice. Frizure su bile podesne, da začešljavanjem na čelo i na sljepočice pod šeširima i kapicama, urešenima raznobojnim vrpcama, cvijećem i perjem svaka dama prema naravi poljepšava lice. Valja napomenuti, da je (napose za naše krajeve) ženski klobuk izričita oznaka jedne gospođe, dok su širi krugovi nosili samo kapice i marame. U ruci »pompadourske« torbice, doma pak kotarice za pletivo. Tako su u znaku rada i zaposlenosti ovjekovječene na jednoj strani »radi čestí« uzorom isticane grupe familijske čeljadi. Na mekanim stolicama s podnošcima ispred pomenutih vezenih slika ugodna opomena:

Wie diese Blumen reitzend blühen,
Soll freudig jeder Tag vergehen!

Tkanine su bile lagane (batisti, moarirani mousselini, karirani barège, organdi etc.). Široka »ramena« opravâ izvabiše kontrast zarezničkog struka.

Sve za ljubav u što punijem smislu riječi! Ljubavnička tendenca »viših« je u čitavoj beletristici, pa i u praktičnom životu Evrope uz riziko odbjegavanja iz zakonitog braka, a poslije kolosalnog »mijenjanja«. Ni razlike u godinama, društvenoj klasi, građanski legitimnom »moralu« nijesu smetale, ako je planula ljubav (n. pr. Goethe; Guizot; Charlotte Friederike von Mecklenburg kraljica Danske; duchesse de Berry i dr.). I feminizam različnih muškobana, pa emancipacija žena ispod muškaračke superijornosti čula se tu i tamo u geslu, da »slobodna žena« poznaje samo prava, a nikakove »zastarjele dužnosti«, konstantan brak da je glupost. Ali su zato i slijedila epidemijska samoubojstva ovih histeričnih raspuštenica. Sami umjetnički krugovi dovoljno su »i sami svojijem potvrdili činom« (George Sand, Chopin, Musset, comtesse d'Agoult i Liszt i dr.) Tako i kod nas ovaj paradoks vanjskog ćudoređa i literarnog sanjarenja o bezgraničnom pravu ljubavi nailazi ovdje ondje odjek. Jer, »Srećа ljubovnička« proizvodila je besprimjernu bezbolnost i mir. Himba svijeta i njegova vrtoglavost postrance su bile od tadašnjega sretnika, koji imađaše ljubovcu, kako je i kapelan sudio »polag« ranijega Bürgera:

Komadić ga hlěba krěpi,
Zdenca gali čašica;
A za stan mu daje lěpi
Dom, njegova děvica.

O čověka presrěćnoga,
Koi pěva svud ova!
»Da ga iz sveg serdca svoga
Ljubi děva njegova«.

Jasno, da je tu kod ovako spiritualizirane ljubavi samo korak do veltšmerca. Iole pismene žene »dihtuju« s istim versifikatorskim žarom, kako su i žarkom ustrajnošću strpljivosti pisale pisma i sastavljale svaštičarske albume, i »Kuharice« i »Ljekaruše« i »Kućne savjetnike«. Samo histerično pregonjenje ljubavi mogaše dovesti do »svjetske boli«, koja je sad oživjela iz kraja predrevolucionarnog XVIII. stoljeća. Opet aktuelne teme o zloći i kreposti, dobročinstvu i zahvalnosti, o zvjerskim željama i činima različitih okrutnika, o pijancu i porodici, o stradaocima, pouzdanju, čistoj savjesti, strpljivosti, o ispraznosti raskošja i sl. I zato je Veličanstvo Nauke uzašlo na prijesto javnoga mnijenja.

Ali to «javno mnijenje», kao uvijek u dobrom svomu dijelu, oslušk ivalo je i tada najradije senzacije i negativne instinkte. Kaspar Hauser u Nürnbergu, pa urar Naundorf (1832.), koji sa neznanjem i jedne francuske riječi nailazi u Parizu pristalica kao »iz Templa spašeni Dauphin«. To je bilo zgodno za romantiku u doba V. Hugovog romana »Notre Dame de Paris«.

No uz pomenuto akcentuirano »zaljubljivo« ljubakanje i rečeni je »Weltschmerz« bio postao pomodan. Opet se povratiše žare i žalosne vrbe, samotne obale, groblja. Docet i poezija i život n. pr. jednoga Lenau-a. Nego Heinrich Heine biće reakcija proti modernoj taštoj i samodopadnoj nametljivosti, proti ishitrenim radosnim suzama bilo kakog nemuškog odlikaškog tate i proti knjeginji, koja zaustavlja kola s upregnutim jelenima, na po ceste, da — čita roman itd.

Sobe su bile tapetirane s prugastim ili cvjetnatim plohama. Na zidovima po koja sv. slika, blajcahnung, minijature i uljeni kakav stariji empirski ili još stariji portret, koji se teško snalazi u »novom stilu« Gavarnijovih, Maurinovih i Menzelovih litografija. Jednostavnost iz nužde napravila je u to vrijeme iz priprostosti krepost i otmjenost. Još najefektniji ukras soba

bile su »gardine«, koje se voljelo praviti iz više šalova. U pokućtvu vidja se pomalo i pseudogotike, a javiše se i željezni kreveti, stolice i jardinière, a najdekorativnije su bile figurativno i arhitektonski izrađene ure pod staklenim pokrovcima.

Moda bijaše kod dama biti blijeda, i znati pasti u nesvijest. Nosi se lorgnon i monokl (na trke osobito). Čitalo se ushićenjem usijane mašte o srednjem vijeku, Walter Scotta, (koji je bio velika moda i u nošnji i za maske), zanosilo daljinama i plemenitim ljubavima Pavla i Virginije i Fouqueovom »Undinom«, drhtalo nad Chateaubriandovom »Atalom«. Vikar iz Wackefielda i »Chaumière Indienne« orosili su blagošću mnogo oko, a gubilo se u besvijest napete pažnje prateći sudbine XVI. i XVII. stoljeća ili nedavne gusarske pustolovine, otkad su obje Amerike svojom političkom evolucijom zainteresovale Evropu. Bolećivo u pokornost c. kr. kućne discipline ukroćeni naraštaj voljaše snažne tipove u daljini fantazije. Kod nas se pod njemačkim dojmom čeznulo za tim, a naš pučki život opet su iznosili Mérimée i drugovi (»Guzla« i sl.). Dok su tako ženske ponirale u ovakovu beletristiku u voćnjacima ili u »komoricama« kod »uljenica s fitiljem« u samotnim noćima, muškarci su još čitali Horacija kao »svoga«, a u džepu nosali »Palingeniuša« (Palingenii Marcelli Stellati Zodiacus Vitae sive de Hominis vita libri XII). Ali u drugu ruku brojčano riječi su to ljudi, ovi »čitači«, jer »gros« stilizovanih ipak su tek purgeri i gazde »pod boltom« (u gwelbu) i »strine«, »kume nohperke«, dok su »frajle« i »gospoje, njih milost« bile tanka društvena »crème«.

Išlo se i u brodskomu Militärkommunitätu na streljište, die Schiesstädte, kao i u savremenim banovinskim purgarskim gradićima. Preko Turska, ovamo veselje vinograda. I tu je carevala težnja za udobnošću, i mnogo se marilo za kućne vrtove i plodne voćnjake, kao i za male gradske perivoje »worin der Anblick lieblicher Anlagen in der Brust dessen, der sie pflanzte, ein frohes Gefühl erregt, das in Begeisterung übergehen dürfte, weil er sich selbst dabey den Schöpfer dieses angenehmen Erdplätzchen weiss, und fühlt«, kako veli n. pr. topograf jednog ponjemčenog hrvatskog grada.

Streljane su bile nedeljna izletišta; tu je i »verzierter Tanzsaal, Credenz- und Rauchsaal«, a ljeti se hladuje u sjeni lipa, akacija i topola. Nepatvorena priroda domaćih pejsaža hranila je čuvstva »boljeg« i majstorsko trgovačkog društva. »Pitoreskno« bio je omilio pridjev.

Kava i čaj bili su još uvijek »bolje« piće, često i sablažnjiva raskoš. Nema mnogo srebra (razlikuje se staro i novo), porculan je cijenjen, kositar je još u upotrebi i zemljano suđe. Nije se išlo na »ljetovanja«, nego u vinogradsku pudarinu. Kod kuće je »najbolje«. No »želja« za ladanjem bila je pomodno literarna.

Daleka putovanja bijahu u vezi s oporukama. Išlo se u goste i na izlete, o godovima i blagdanima. »Čest« građanska i »poštena« zabava bile su kao fluidski normativ idealne skromnosti. U Marjanovićevom rodnom mjestu bilo je isto tako.

»Zadovoljna djeva Brodkinja« bila je patriotična, kao nekad Američani Washingtonovi. Ništa ne htjede iz tuđine, a kruna joj je »zadovoljnost«. Samo darak Božje naravi prima s blagoslovom:

Svud vesela hodim,
Za m'nom radost vodim,
Premda moje noge
Vrědnosti premnoge
Bernjice nestežu,
Nit uzlovi vežu.
Jošte deržim zato
Za prah, sjajno zlato,
Mavrič inostranski,
Za sněg samo lanski,

A svilu, ka cělo
Něko kiti tělo,
Za trule kučine
I za paučine. —
Na medne kolače,
Gužvare, pogače,
Terešne stolove,
Na jěstbine nove,
Na kuće visoke,
I sobe široke
Mirnim okom gledam,
I bunit se nedam. — —

Kalčine domaće svakovrsnih boja i prabapske »filare« ljepše kite nego »čarape i cipelice« s brnjicama »rukotvorjah sprava iz daljnjih deržavah«. Sniježnobijele rubinice gizdavije su od tuđih tkanina. Kad su stari time bili zadovoljni, zašto ne bi i ona kći »slavnoga roda njihovoga«?! Od drugog decenija XIX. stoljeća započela je naime industrializacija Evrope, parostroji i parobrodi, a za poštansko-karijolske idile nečastiva brzina i za rukotvorce-majstore i kućnu štedljivost (gdjekad neekonomičnost) perspektiva crne budućnosti. Tu je i zavjet, da »od moga ruha narodnoga« ne će odstupiti. Ili joj je to sila i muka? Zar se ona znoji, kada kroji rubine?!

Ne! — pače još dosti,
Osětjam radostih,
Kadano ih pravim,
I o njih se bavim:
Medj sladkim' pěsmama,
I skladnim šalama,
S vretencem medj' perstih,
Konce svake versti,
Na njega vrutajuć,
Presědim nuz druge,
Dne, i noći duge.

Oprede lan, svede u konce, radi sa stanom, i eto zlatnog platna »kom nij stransko dično nijedno prilično«. Zatim ga na gjergjefu »kubroza« čisto baš onako, košto nekoja to čini na »svilini«.

I kad uzmem ova,
I okol bokovah
Kecelju pripašem
Po hadetu našem,
Tada mi se piše,
Da baš nijsam više
Tužna sirotica,
Neg jasna kraljica.
— — — — — — —
Od parčeta suha
I cernoga kruha
Baš tako sam sita,
Kao i od pitah,
S mojom sam kućicom
I malom sobicom
Zadovoljna bila,
I bit će mi mila.
O presrěčne mene,
Kruna mi nevehne
Ni o zimnih danah,
»Z a d o v o l j n o s t« zvana!

»Zato joj cěla obština brodska čestituje« veli Marjanović u drugoj pjesmi toga naslova, punoj mitologijskih apostrofa i daljnjih raščinjavanja:

Jerbo si ti sama
Ova spola tvoga,
Kojano si nama
Sverh blaga svakoga,
Veselje si častnoga
Cělog tvoga roda,
A poštenje glasnog
Svega našeg Broda.

Ukratko, kao i u Hogarthovo doba (ili nesvijesno poput Chodowieckog) i Marjanović je u ovim kopijama, kao i u potonjim slikama pošao putem moralizatora. Sam Osijek bijaše most prema zapadnoj kulturi na tlu, gdje se i kulturno (i ako njemački, dakle i prevodilački) dalo vegetirati.**)

Treba dakle s prave strane i kroz pravu prizmu udesiti gledanje jednog »Jutra«:

*) Vitie I. 247. i d.

**) Marjanović imađaše u Osijeku odlična prosvjetaškog i kapelanskog predšasnika Isp. Vladoje D u k a t, Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga. »Rad« jugosl. akad. 203. Zagreb 1914.

Romanticima ruđaše jutro kao pojam nekako »veselo«. Uranak svijeta bješe im »cvatući«, i dan koji tako svitaše osjećali su — za izražaj barem — kao veličanstven. »Svijet«, dabogme, upijaše ovakovo jutro sa vidjenjem »mladog sjaja«, »svetog« bljeska svetih zraka i tzv. životne radosti. Za romantičare bila su tipična ona pojutarja, koja razvijahu tipično modrilo nebesâ. Oni su snovidjeli personifikaciju svega toga u »kraljici dana«, koja caruje, samovladarica u neograničenom prostorju vasmira.

Es werden Schöpfungswunder kund!
Auf, Auf! mein Blick, mein Herz, mein Mund,
Wie engelsüss hab ich geruht,
Wie wach bin ich, wie frisch mein Blut!

Literarno i »idealno« prema pomodnom ukusu harmoničnog ćudoređa sinoć se svako dobro biće predalo počinku, spokojno u svom krevetu u »komorici« (das Stübchen). U taj mah su kroz prozor sijale zvijezde i mjesec. O, neka im je zato hvala, tim sigurnosnim čuvarima! Svladan je tako po providnosti određeni odsjek vremena (jedan dan!), dašto u duhu svih »Vitia« toga doba.

I kako je lijepa hierarhija i red ladanjske kuće u praskozorje. Jer, kada tko rani, dvije sreće grabi. Tu je grupacija kućnoga veselja u posjedu

i u radu. Gospodarica, čeljad, mljekarstvo i djeca pri napitku. Kuća, drvo, plot i dvorište, krave i sluškinje, sve je koncentrisano na dobrohotnost prema »vladiki« ovog ladanja (već u jutro pod šešir opremljenoj) i njenom podmlatku.

Tehnika je kopije dobra, a jednostavnim sredstvom tuša dočarano je napokon i veoma dobro u gornjoj sredini tanano svanjivanje dana.

Kakovo jutro, takovo i veče (»Der Abend«). Gle, na domaku je trudan dan ispunjen — kažu romantičari — poštenim zanimanjem. Doći će mila šutnja, blaga muzikalnost slatke djetinje predanosti po kolibicama, koje tako plaho provirkuju tamo vani u divnoj i bajnoj Božjoj prirodi. I u gradu još je malo glagoljivosti oko bunara i nuz prašno metenje, smirivanje blaga i čeljadi. Ali mir, tišina pršaće iz sve bližeg vela noći, i sanak (slatki) kušaće da cjeliva svojim cjelovom, dabogme, mira cijelu vasionu.

I Zvijezda Ljubavi je na vidiku, šutnjom obavita u sumornom sumraku. Vijesnica noći, mjeseca i svetih tišina. Okružiće je povjerljivi krug drugarica. O zdravo zvijezdo, ćarlija daleka zakašnjela frula (ili okarina), zdravo danice dubrava i nasmješenih, preblagih nevjestâ. To je zvijezda sreće narečenog ovog para za jutro Ljubavi, i simpatija sa uspomenama za suton njihovih roditelja.

Na tmastnom i sve tamnijem svodu neba pomoliće se prijaško mjesec. I on će poći svojim putem, posred pratnje milijuna blistavih svijetova, i kao da će reći: Počivajte dragi ljudi, ne brigajte za Sunce, djeco Nevidljivoga. Sutra ćete se opet probuditi, za Ljubav i za Dobro bližnjih vaših. O, da bi se sutra samo iskrile suze radosnice, i kad bi sutra »prostodušna čovječnost« u veselju zbog poraza zlobe, mržnje, netrpeljivosti i gonjenja slavila plemenito slavlje pobjede!

No istom je sumrak. I evo, tu u ubavom zasjenku polja vidi se skladna dva para. I dobričak ovčarski šarkonja je tu, i bezazleni niskočelni ovan predvodnik. Frulač i Ona. Neutralna snaša i još neutralniji dječak.

Nehotice se nadaju uporedbe između ove Hamilton-Marjanovićeve kopije i Katančićevih pastoralija. Nastrojenje je tako reći isto kao i u Rousseau-ovoj »školi«, tek pseudoklasik Panonac Matija Petar K. rekao bi za srednji par:

U sviralu svirat, pivat još Pana popivke
Nie slobodno svaki dan...

jer su za nj to još prerušena gospoda, koja idu o svojim blagdanima sa »snašicama« putanjom kozonogog boga, za njegovom »olovom zalitom« sviralom do vrutaka volarskih ispod lipa. Ali kapelanu, koji je u slici gledao »radišnu dicu«, valjada je ipak šumjelo pamćenjem Miloglasovo zazivanje (Fructus auctumnales in jugis Parnassi Pannonii . . . Z. 1794. p. 42.):

Pismice s Ilirici počmi, mila Klio, volarske;
U gorici zelenoj pismice, Klio, pivaj!
Valpovo grad bieli vidimo, tiho rika tekuća
Jest oko njeg. Kamo si, Pan? ovamo poteci!
Pismice s Ilirici počmi, mila Klio, volarske,
Ovdi ceri visoki, rasti, brize, bukve, potajni
Lug, debeloladnu tu mnogu lipu vidiš.
Tu plavu ljubicu, zeleni žir, divji karamfil,
Tu šarenu košutu, bielo kovilje gledaš.
Varganji kapati, mliči, gljive, smrčci, pečurke,
Tu milo cviće leži, tud mila rika teče.
Pismice s Ilirici počmi, mila Klio, volarske,
U gorici zelenoj pismice, Klio, pivaj!
Il na gori Menalskoj, Pan, il na Liceu,
Knam poteci, tebe jer zemlja slavonska želi
— — — — — — — — — — — — — — — — —

Marjanović je formirao takova vilinska vidjenja u »realizirane ideale« praktičnog građanskog života, u sistem potreba svakodnevnih.

Kako sam napomenuo, samo po »Polyhymniji« daju se tumačiti i njegova slikarska nagnuća i čustva. A tako su bili nadešeni i svi tadašnji i potonji javni i otajni glasi prema Zvijezdi Danici. Svuda kao iz »Tavnice« Ilić Oriovčanina poklici

Oj brežuljci i ravnine
Domorodnog moga stana,
Vami tužim iz daljine
Boli mojih tajnih rana

Ovamo, u tu krajinu hrlila je i »Želja« Slavončevićeva

Gdino bistra voda teče,
Ondi želim stajati;
Gdi veselo ovce bleče,
Stan da mi je imati.

Jer, u prostranstvu šumice čuti je složni poj slavulja. Kako je lijepo, što oni svoje mlade mogu odgajati u zelenoj travici! Malo podalje neka je blizu i ponosna »gorica« sa lozom sočnom. Blizu će biti i bistri vrutak i rosna travica. Eremitska želja za zaseocima vabi priliku kolibice, opletene vitkom lozom. Zelena kućica, pa još da su dva tri milena prijatelja! Bilo bi veselo uz piće vina rumena. No potrebne su i svilokosne vile, jer one permanentno poje »pjesme ljubonosne«. Oj, šumo zelena . . .

Tad bi i ja Davorie
Š njima pěvat pristao,
A i kadkad tamburie
Miloglasne pěvao.

I k tome samo — malena conditio sine qua non — da je još veselja i zdravlja »věrnoga«. Ako uz to »Višnje moći« još i mile prijatelje osiguraju, tad na stravu neka »stupi« — prijesto možnih careva, biser, zlato i skupi kamen i škrlet »silnih kraljeva«. Jer, onda, iz šikarice eto carstva, i iz kolibice evo palače. Dovoljno i povoljno stanje, pošto bi u osvit zore sijevao biser rose, a zgora s listka pjevao mirni slavić . . . Oh, Bože —

Svaki dan bi novu radost
S věrnom družbom donio,
A sbor Vilah svaku žalost
Pěvajuć bi odnio.

U ono doba faktičnoga kmetstva a s »domorodnim« nadimanjem buržoaskih nacijonalista nije ovakova sladunjavost mogla biti ni slaboumna, ni komična, nego pravo lirska, ukratko ilirska.

Napokon je to Marjanović i sam (dašto, malo oteško) opjevao u jednom pjesničkom ciklusu u »Vitiama«. U »Večeri« je ovako na pr. ljepota njena: —

O miline kad gorica
Zelena
Sja s pervazom svoga lica
Zlatjena,
Prie, neg sunčanih zrakah
Od večerneg blědog mraka
Nestane!

Kad pojeće kod kukmarke
U zraku
Poizdaju zrake žarke
Moć svaku:
Tad radostni hite kući
Poslenici pěvajući
Pěsmice.

Čordaš stada těra mlična
Pěvajuć,
A čobanče vunodična
Svirajuć —
S paše, doma u torove
Na jaslice, te osnove
Za hranu.

Radostni se uterkuju
Telići,
A djipćući poblekuju
Janjići:
Mlěkom darno napunjena
Željno terče pod vimena
Materam.

Prije Hamiltona, ali još i prije Rousseau-a radio je na »godišnjim dobama« i James Thomson (n. pr. 1727. Proljeće.). On se radovaše i mirisu mlijeka, sjeni šume, ptičicama, livadi, i svakom osluškivanju idile. Napokon pastoralna nagnuća gospode trajahu u novom vijeku (usque ad diem) stoljećima uz male prekide. Toliko dakle o milieu-u ovih slikanja.

Engleske su gravire William J. Allinghama jajolika formata i mnoga »realia« su potom izostavljena u okrajcima. U Marjanovićevoj kopiji slike su po njemačkom predlošku više kvadratična formata, a papir i kompozicija se ukazuje naprama engleskom vertikalnom izgledu horizontalno. Hamiltona su gravirali još i Bartolozzi, Caldwal, Facius, Michel, Haward i Robertson.

Još valja naglasiti ovo: Dok se u Evropi evoluiraju od romantizma, od zabiti, (ipak 1828. Carl Blechen »Eiche und Ruine«) od zamaka, busija, od samotnih gudura, podora, šupljih ispaljenih hrastova, litica i grebengradova, od užasa i podviga, prilazeći realnosti svagdašnjeg društvenog gradskog života, dotle se tada u Hrvatskoj ćutjela romantičnost svake ruine (osjetom jednoga Mr. Volney-a).

Ipak, dvije daljnje Marjanovićeve slike, što ih je radio u Zemunu 1832. napola su «realističke», a po tendenciji moraliziraju, i možda su sasvim »originalne«. Suviše, po naličju tehnike, možda priprave za litografiju, koja je tada kulminirala.

Namjesto ekskluzivnih bogatih sojakovića i njihova života, on je ovdje volio iznijeti rustikalni milieu. Pomalo pregoni karakterizaciju poput Prudhonove »Nesretne porodice«, i kasnije svoga »Procesa«, i u ovim dvjema svojim zemunskim slikama.

Ako su to originali, a originalan je naš milieu svakako, u tim simbolikama imamo i rijetke kulturno-historijske spomenike iz predzadnjeg decenija hrvatskoga feudalstva i gospode vicešpanova! Gospodska kuća, sudačko-upravni vlastelinski lik, a oko krave navlače se dvojica (u gospodskom i seljačkom odijelu) dok treći (zacijelo, onaj, koji dolazi!) muze, spokojno odloživši kapu. Priroda je diskretna, ne miješa se pred ljude. Ali

čemu to? U stihovima, koji »tumače« vidi se »nepartajičnost« i zaziranje pred parbom i sudom.

Litigiosa duo ducunt dum jurgia fori,
  Tertius hic gaudet gratulaturque sibi,
Non carpunt fructus, non metunt, omnia pendunt
  Bis etiam judex inulget in hora pecus.
Occupat hic collis, amba sedet alter adunca,
  Occupat hic molas, occupat alter opes.
Sic fit: judicis hic, qui non formidat accumen,
  Nec claudit marte Litigiosa suo.

U duhu pučke poslovice: Bolja je mršava nagodba, nego pretila pravda!

I tu kritizira latinskim stihovima, kao što je tada i Tomo Blažek latinski satirizirao. Prikazivanje »prirode« manje je realistično, likovi, fabula, poučenije, to je najglavnije. Prvo je bio »sadržaj« u svoj umjetničkoj struji toga doba. Ona apeliraše na znanje i učenost, na »izobraženje« gledaočevo i na socijalno-politički »program«. Historiziranje same savremenosti bio je postulat u cijeloj Evropi i ujedno kulminacija razdoblja (koje se u nas vuklo još i do sedamdesetih godina).

Druga slika od ovog para (31×38 cm) još je savremenija, jer odrazuje još jače one godine. Tenor je, dakako, isti. Tugaljivost (i žalobna vrba!)

moćnik i ruinirana kuća svjedokom su kao i gospoda, da se opet pravdaši mire . . .

Cernitur in luctum pollentum cythara versa
Et cornu vacuum copia, mensa dape.
Non orumena argento nitet non amplius auro,
Omnia dirrepta. Corpora tecta manent?
Iura silent tandem, suadentque imponere finem
Libitus, at quare? cistula caussa cadit.
Esse procul lites et amara praelia lingvae
Atque manus manibus oribus ora date.

Dva para ovih ovdje reproduciranih Marjanovićevih slika valja shvatiti kao cjelinu. Suvisle su i svojim odnošajem spram inozemnih radova, u kojem ima kontinuiteta sa sižejima, koji pričaju: o streljaču »plemenitom lovcu«, koga pri spavanju čuva psić, a umilna djevica tiho se bliži s lančićem od ružica u »bielonježnim ručicama«, da ga sputa; o majci, koja pohađa svoje dijete na ladanju kod dojilje; o bijeljenju rublja na livadi; o dobroj kućanici, koja nudi s praga konjaniku napitak; o slamnatim strehama i poštenim siromasima, i o mnogom drugom koje čemu.

Otpada kod njega daljnja komparacija sa savremenicima, jer se ne zna, da li je i više slika radio, nego što ovdje navodim. Bio je savremenik i intimnih pejsažista i genre-litografičara, no on se predstavlja kao kopista protoromantike XVIII. stoljeća i kao crtač realističkih socijalnih scena, u kojih je »pejsaž« pozadinom. Njemu su jamačno bili strani Jean-Francois Millet i jači »naglasivači krajolika« od g. 1830. kao Troyon, Corot, Diaz, Dupré i dr., ali zato bolje znani albumski i listovno rasprostranjeni litografi Déveria, Daumier, Delacroix, Menzel i Moritz Schwind, i najpače Bečlije, koji su kao »slikarska kronika« »les vaillants de dix - huit - cent — trente«.

Oko 1836. bio je Marjanović kapelanom u Dol. Andrijevcima. Odande je (30. VI.) pisao i svoj prvi list Ljudevitu Gaju*). Naputio ga na to Mato Topalović iz Beča zbog namjeravanog izdanja »Poklon Mladeži Ilirskoj«. Biće, da je bio ovo djelo spremio s ilustracijama »oddĕljen od halabukah varoških, u samotnoj sobici mojoj, u Dolnjih Andrievcih, — spaziv s jedne — da se něka mladež, koliko uličnika, toliko i čobanska, oko svojih stadah po lugovih i pašnicih s knjižicom biskupskom pod imenom »kratki nauk od zakona kerštjansko-katoličanskoga« u Budimu 1833. utištjenom, rado bavi; s druge pako strane i skvarenje — kazati silujem se, ah! — . . .« Naumio je svoj nadomjestak tiskati najprije u Beču, no zbog pomanjkanja slova »novog pravopisa«, nije uspjelo, a Gaj je rukopis spazio kod Topalovića i htio akceptirati. No zašto mu M. odmah nije slao, vidi se iz ovih riječi: »Iskreno vam kažem, koji su uzroci bili . . . *a i reći, jer dobro znah, da bakroréze u Zagrebu nije moći sĕči dati.* Ali sad već, buduć, da su mi sva ova prije nepoznana iz lista G. Topalovića, jur poznata postala, osobito, *da ćemo i mi skoro u našoj slavnoj domovini takovih umĕtnikah imati, koji će nas s bakrorezih i medorĕzih služiti moći,* privoljujem u Vaše nakanjenje, ma zasad bakroréza i nebilo, volim bo, věrujte mi, koje najgorje u našem trojednom kraljevstvu utištjeno dĕlo pri rukam imati, neg najlepše u tudjem. Slobodno nek bude, kako ste naumili«.

Iz toga se jasno razabira i odličan bibliofilski ukus Marjanovićev, a dalje on pita za naklądu od 4—5 hiljada komada »jedno četiri stotine u

*) Pisma pisana Dru. Lj. Gaju i neki njegovi sastavci. (1828.—1850.) Sabrao i uvodom popratio Dr. Velimir Deželić. Zagreb 1909. s. 123. (Građa za povijest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje Jugoslav. akad. z. i umj. knj. 6).

Pĕvajući život moj provodim,
Bez pĕsme mi dan nemože zajt:
Pĕvajući radim, jĕdem, hodim,
Pĕvajuću i smert će me najt.

tverdima, s nadpisom, lĕpo narešenima koricam i zlatorĕzom u okviru; šest u tverdima s natpisom svezanih *ove napreměr izvanske prilike* i ovako veliko . . .« Poslije ovog lista, ne zna se, je li uspio njegov poziv na predplatu »na sve Jašprište brez razlike biskupiah«, ali je koristila njegova urgencija za neštampane pjesme »Save Radislava Domorodčevića« zbog kojih i »sam u kipu išao jedanput u Verhpolje a dvaput u Garčin k G. Poštarom iz sverhe, da ih samo razborno neurovaše« (nežigošu) zbog pseudonimnosti.

Šafarik je 1839. tražio doduše od Gaja »jeden Ex nove wyšleho spisu od Marjanovića«. No to su bile »Vitie«, i po svemu sudim opremu je zasnovao i vodio sam autor. A čini se, da je i ona »Polyhymnia« u početku I. knjige od nekuda kopirana. Nimfa je oštra izgleda, a i tehnika perocrteža još je uvijek vrlo srodna prvim Marjanovićevim slikarijama.

Nego je interesantan prije spomenuti navod (str. 264.), da je Vučića i Jelačića »napamet« slikao, bez modela dakle, nego po memoriji. U M. rukopisnoj knjizi »Bĕograd i njegova stradanja« naišao sam na oveliku mrežom iscrtanu skicu Jelačićeva portreta. Ono »napamet« moglo bi se odnositi tek na Vučića, jer Jelačićevih slika bilo je na pretek u vrijeme, kad se M. našao pobuđen da ga naslika.

Marjanović je još bio izradio sliku, koju je nazvao »Proces«, scena kao što je otprilike i u Waldmüllerovoj »Das verkaufte Kalb« ili u »Pljenidbi« D. Wilkie-a, a očito u duhu zemunskih slika još jačim naglaskom: Sirotoj ženi zbog procesa plijene kravu.

1844. postavio je u župnu crkvu u Starom Slankamenu sliku Sv. Nikole sa signaturom »Izobrazio Stj. Marjanović, kapelan zemunski, rodom Ilir iz Slavonie«. U tom mjestu bio je on kasnije i župnik, od g. 1851. do g. 1855.

Kad je izrađivao sliku Sv. Stjepan, kralj ugarski, nije opredijeljeno. Navodno ju je namijenio za jedan oltar u župnoj crkvi rodnoga mjesta u Brodu na Savi. Nije tamo dospjela, a danas je u zagrebačkom muzeju za umjetnost. U toj slici nabasao je Marjanović na problem historijskog kostima, ali nije »rješavao« baš odveć samovoljno i »lijepo« kao kasnije Mücke u slikama iz hrvatske povijesti.

Još su u muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu dvije velike uljene slike: »Isus i Samaritanka« i »Isus na križu i žene na Golgoti«, koje su izrijekom signirane, da ih je »kistio Stěpan Marjanović, god. 1843.« jamačno kopije renesansnih originala talijanske škole, a nekoje slike u zemunskom rkt. župnom uredu zacijelo da su također njegov rad, malo oteške ruke i debelo slaganih boja.

Kolikogod je Marjanović bio donekle opor crtač, opet, da je umjesto u »vitie« ulagao trud u domaće slikarske sižeje, bio bi za nas u malom ono, što su vani učili Hogarth, Reynolds, Gainsborough, Chardin, Greuze, Chodowiecki, pa David Wilkie, slikar genrea i dr. Takav propust vršili su

u ostalom i svi ostali »maljari« prije njega, svi oficiri amateri i c. kr. zemljomjeri, te nemamo slikovne građe ni za historijsku etnografiju, ni za umjetničke kvalitete, ni za povijest kulture*). Samo slikana čudesa po zavjetištima, velikaški portreti i gdjekoji crtež gradova (n. pr. i na škrinjama i ormarima) nuz grafiku cehovskih isprava, to su sva naša slikovna materijalija u tom pogledu**). Nekako se sarkastički doslovno poklapa ova negativna činjenica sa mottom, što ga svom rodu »na putu izobraženja kao sovět« dao Marjanović: »Tko viděti Kanaan želi, treba da kroz pustoš seli«.

Kao epilog njegovomu mnogostruko iscrpljenom životu stoji spomenik na brodskom groblju s epitafom: »Grob svećenika Stipana Marjanovića dielotvornog rodoljuba i samouka slikara, piesnika i glasbara u Brodu rodj. 19. kolovoza 1802. umrvšeg 2. kolovoza 1860«.

*) Johann Breüer crtao je, doduše, 15. V. 1830. i 4. VIII. 1832. (istih godina kao i Marjanović) svoje prilike »Abend in Croatien« etc. (Töplicz), ali su boje ipak i previše nevjerovatne, a krave bedasto postrojene. Vegetacija kao i drvoredi stilizovani kao i kuće, koje same ni u daljem odstojanju ne daju gledaocu dojam vjernosti. Jedino dva tri lika zanimljiva su zbog nošnja, koje bolje dadoše Englez Adam i Francuz Hacquet.

**) Censuralni spisi i akta prosvjetnih nadzornika napominju 13. III. 1838. (8639.) Franju Suppana i namjeravani osnutak litografije; 2. VII. 1839. (23.265) E Lithographiarum quoque productis obligationis exemplaria exhibenda; isto o Suppanu 21. VI. 1842. (23.251) Vid. arhivalija Nikole Melinčevića. — U Varaždinu je J. pl. Platzer kupio već 1833. uz Sangillinu tiskaru i njegovu tiskaru za bakrorez, koju je (molbom 1839. da bakrorezi »ne odgovaraju ni potrebama ni ukusu«) 1841. zamijenio s litografijom. Uopće su počeci ove vrste umjetničkoga obrta u Hrvatskoj neispitani.

1. W. Hamilton, Der Morgen, 1830. Kopija. Perocrtež. U muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu.
2. W. Hamilton, Der Abend. 1830. (Kao pod 1.)
3. Pravdašenje. 1832. »
4. Pomirenje. 1832. »
5. Polyhymnia. 1839. Ukrasna slika u početku I. knjige »Vitie«.
6. Proces.
7. Stjepan kralj ugarski kod gradnje benediktinskog samostana na gori S. Martina. (Na planu što ga drži arhitekt stoji povrh tlorisa »Osnova Samostana Benediktinskog na gori S. Martin-a«). 71×101 cm. U muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu.
8. Isus i Samaritanka. »Kistio Stěpan Marjanović, 1843«. (95×136 cm). Kao pod br. 7.
9. Isus na križu i žene na Golgoti. »Kistio Stěpan Marjanović, 1843«.
10. Portret srpskog državnika Vučića (u početku 40. god. XIX. st.).
11. Sv. Nikola. Na glavnom žrtveniku ž. crkve u St. Slankamenu. (Izobrazio Stjepan Marjanović, kapelan zemunski, rodom Ilir iz Slavonie 1844.«)
12. Sv. Ilija. (?) U rkt. župnom dvoru u Zemunu.
13. Polaganje Kristovo u grob. (?) U rkt. župnom dvoru u Zemunu.
14. Portret zemunskog župnika Kuzme Drenovca. (?) U rkt. župnom dvoru u Zemunu.
15. Ban Jelačić.
16. Autoportret.

Résumé. — Cet étude (»Peintures d' Etienne Marianovitch«) traite la vie sociale en Croatie-Slavonie à l' époque où commencait vers 1830 le mouvement appelé »illyrien«. L' auteur souligne la polygénésie de ce mouvement, les influences éducatrices des civilisations étrangères du XVIIIe siècle, dont les idées, vu la situation fermée des contrées croates, n' ont commencé à agir de tous les côtés qu' à cette date. Un »illyrien«, romantique enthousiasmé, était ce prêtre Etienne Marianovitch, encyclopédiste retardé, pour ainsi dire, comme l' indiquent sa vie et ses oeuvres. Ses peintures d' amateur, copies en partie, en partie originaux, sujet de cet étude, sont un document historique de l' époque »illyrienne«. Les peintures »Der Morgen« (»le Matin«) et »Der Abend« (»le Soir«) sont à la rigueur des copies des originaux d' un artiste britannique William Hamilton (1751—1801), extraites du cycle »The Hours«, que Marianovitch a copié d' une édition allemande. Dans l' autre groupe de ses peintures Marianovitch a essayé d' être le Hogarth et le Chodowiecki croate. Il s' est essayé aussi dans la peinture religieuse, de son initiative particulière.

DNEVNIK DRAGUTINA RAKOVCA

Priopćili E. LASZOWSKI i Dr. V. DEŽELIĆ ST.

13. Danas je bio kod mene agent jedan od Bečkih novinah Sammlera, moleći me, da ja sudělujem za isti list, da je upravo k meni uputjen, da će mi dati list i honorar, ja mu na honoraru zahvalim i obećam mu, da ću samo pisati notice, ne pako novele i kritike od teatra, kao što je on zahtěvao, u obziru kritikah uputim ga na Draxlera. Směšno mi se je vidilo kod istog agenta, što me je per Euer Gnaden titulirao i to mu je svaka druga rěč bila. Sammler, kaže, ima, ima 1400 predbrojnikah.

Danas mi Vraz piše iz Rěke slědeći list: »Dragi Drago! Eto ti pàrvu stranu članka za »Književenstvo Hòrvatah«. Molim te, promotri sve i popravi, sve ako ima kakvih pogrěšakah, jerbo ja neimam kad pročitat. Ostalo dobit ćeš iz Senja. Mi se baš spremamo na put u Vinodol i Senj, ako nas široko neprilěpi putem na koju stěnu. Vèrlo lěpo ti pljuskaju talasi na obale ovdašnje. Ovdě je sve zdravo i mi smo zdravi. Bio je jučer někakav Szabo ovdě, a Rěčani[22] su mu vikali: Viva il patriota indefesso! S Bogom! U Rěci d. 7. stulenoga 1843. Stanko«. Vraz putuje s Vakanovićem, fiškalom sl. varm. zagrebačke.

Danas sam čitao u Lipskom g. 1843. izišavšu brošuru: Apologie des ungarischen Slavismus. Von S. H****. Briefe an Herrn Ludwig von Kossuth, Redacteur des »Pesti Hirlap«. Brošura ta sadèržava mnogo izvèrstnoga, al mi se posve nedopada, jerbo je ovdi ondi u servilnom (slovačkom, puzajućem) duhu pisana.

14. Danas je bio kod mene Franjo Kukuljević, te se je čudio našoj sbirci i kaže, da je to temelj muzeuma. Pripovědao mi je, da je Aleksander Erdödy, (někda magjaron) na pravu se věru obratio, pobudjen ponajviše Draškovića Dragutina suprugom. On (Kuk.) je napravio reprezentaciu varašdinsku. Da se Ferić obratio je. Mladi Ferići da su Ilirci i da je jurat Ferić u Varašdinskom spravištu žestoko vikao proti Erdödyu. Da je Mikšić najveći furbo. Da je njegov brat (direktor) preuljudno postupao s Consiliumom i zato da su na njega srali polag ovoga: na pognuto dèrvo idu koze — pa kako mu on jedared kaza, neka on konsiliumu zube pokaže, kako mu napravi koncept malo grubi, od onoga vrěmena ima mira. Iz toga se vidi, da trěba Magjarom pokazati zube.

Čujemo danas, da je Sittkay izgubio fiškalate od Dyonisa Sermaga, Ferića, Gjulaja i (nečitljivo) (Napomenuti ovdi valja Satyru Milašinovićevu).

Čujem da je stvar poradi protomedikata u kabinetu. Danas je Krieger piso biskupu Zagrebačkomu, da za njega u Beču radi.

Sinoć su opet bili široke volje domorodci kod Krebsa do dva sata. Oštarjašica se tuži na Demetra, da je veoma razuzdan bio.

Danas je pripovědao Magjaron Mikšić Ljudevit kod Kriegera, da će dieta za měsec danah za sigurno raspustit se.[23] (Mikšić protonotar sa pala-

tinom jesu najveći neprijatelji Horvatah.) Danas sam čitao privilegia turopoljska od Rudolfa. (Vidi isto privilegia.)

15. Danas je iz Beča došo grof Albert Nugent.

Danas sam bio kod vèrhovnoga Župana, on mi je kazivo, da positivno znade, da je Ferić Sittkaju kuću odpovědo (to mi je sam danas kod njega bivši Ferić kazo) da je Sittkaju Mikšić oduzo fiškalate. Vèrhovni župan veoma se raduje, što je u Sisku osnovano parobrodarsko družtvo, i nada se glede narodnosti naše najboljem uspjehu, jerbo kaže, za to jamče Vranjicani, koji stoje na čelu istoga preduzetja.

16. Danas je bio Farkašev otac kod mene (što od njega znadem) što mi je kazivo Jakčin glede na njega).

Danas sam čuo, da je Mraku piso Kugler iz Požuna, da su Personal i Palatin poklisarom našim, došavši k njima i očitovavši, da će u jed. res. kralj. u pèrvoj sědnici govoriti latinski, savetovali neka govori magjarski, sada, gdě su i onako dobili pravdu (konferencija naša zbog ablegatah kod Frigana). Nu svi su im odgovorili, da oni više neće niti nemogu govoriti magjarski. Palatin je dobio naputak, da mora razpustiti sabor, ako nebudu Magjari Horvate slušali horvatski govoreće.

Danas je bila kod Kriegera kamerriera Erdődičina, i ona mi je kazivala medju ostalim, da ona dobro znade, da sam ja početnik idee, da se Kulmeru napravi sag. Sag taj imat će 6 refovah u duljini i 5 u širini. (Plan od saga i sva historia.)

Danas je bila kod Kriegera žena Ranekova. Ona je velika moja štovatelica.

17. Nugent je bio u Beču dobro primljen. Odmah pèrvi dan dobio je audienciu kod Ludovika kroz Kolovrata, koji se nad stvarju veoma veseli. Bedeković ga je sa suprugom izkušavao, kazujući medju ostalim, da to nije lěpo, da stališi i redovi neimadu pověrenja u svog. vèrh. župana. Na što ga Nugent posěti, pripovědajući mu stvari Zagr., i kaza mu da to nije lěpo da stališi i redovi u verhov, žup. (zagr. Zdenčaja) neimadu pověrenja. Bedek. se je čudio, da je Nugent već pèrvi dan, kad je došao u Beč, imao audienciju kod Ludovika. Bio je takodjer kod Miloša, o Milošu kaže, da je prost čověk, a o Mihajlu, da je glup mladić. Predbacio mu je zašto neide medju Slavjane obitavat (u Horv.). Miloš mu odgovori, da ima u Beču posla poradi svojih obiteljskih stvarih.

Palatin je piso na sve v. župane za sup. inštrukciu u obziru horv. ablegatah, da se služe jezikom latinskim.

Danas sam bio kod vèrh. župana. On mi je pripovědao, da je Žinić izgubio fiškalat kod Gjure Draškovića, i na město njega da je posto Blažek.

18. Danas je bio Špektakel u Teatru. Ovih danah je pěvao Friedman komik pěsmu na Kana. Poradi te pěsme bi zatvoren. Nu Kan si je htio još i sam sat da uzme. Najmi kalfe itd. slože se dvě stranke. Ilirska oblada. (Danas su Lovr. Muck itd. zamislili i nasolili Šandora Mirka poradi někakvog kovarstva u Ugarskoj itd.

19. Danas mi je kazivo Heinrich malar, da je on kazo, kakve imadu bit farbe na Tepichu Kulmerovom. (Članci iz občinskih novinah.)

Danas sam bio kod verh. župana. On mèrzi na Farkaševog otca. Od kong. je kazo, neka slobodno dodju magjaroni sa svojim četami, to na njega ništa ne spada. On je u Kongr. da odgovara, ako tko štogod zapita. Medjutim ako se potuku, misli, da će njegova stranka jača biti.

20. Čujemo danas, da je ban u Požunu odmah poslě ref. kralj. u obziru jezika dèržao konferenciu i nagovarao ablegate horv. i slav., neka sad,

gdě su odèržali pobědu, odstupe od svog zahtěvanja i latinski govore. Battyani ga je podupirao. Nu Sěčen ustane proti. Njega su podpirali poklisari horv. i slav. Napokon je ban kazivo, da moli, da se vèrhu te konferencie nebi vodio protokol, nego da bi se sva konferencia smatrala kao priateljski sastanak.

Poklisari svi pisali su svojim komitentom, da im dadu suppletora instructiones u obziru Horvatah i već danas čujemo, da je požunska i vesprimska varm. izjasnila se, da Horv. mogu slobodno latinski govoriti. Peštanski neka poklisari sve rade, što je potrěbno za uzdržati čast stališkoga stola (znamo što to znači) a simežka i šoprunska varmedja očito proti Horvatom. — Danas je članak u občinskih novinah, gdě se kaže, da će dieta naskoro svršena biti i već prave račune o troškovih diete. Članak taj kori magjare, što su tako tvèrdoglavi i nedopuste Horvatom latinski da govore.

Večeras sam čuo od Hon. da su na Šandorovom imanju Kosnici Šandor i Štajdaher Drag. u dobroj volji prerězali bivšemu někakvom gren. oficiru žile, da je taj of. na Gorici i nitko od ovih da mu nije na pomoć priteko, da su mu oduzeli novce što ih je imo kad sebe. Istom prilikom čuo sam takodjer, da Šandorova gospoja neima ni svěće, da pali, a on se vozi sa četvericom.

21. Danas sam bio kod. vèrh. župana Zdenčaja, kazivajući mu, da se čuje, da će doći Turopoljci i Sv. Ivančani. On mi na to odgovori: E dobro neka dodju, ja sam u kongregacii da odgovaram na ono što netko pita, a mislim ipak, ako bi do bijenja došlo, da će moja stranka nadvladati. Zengeval zbog Kongr. kod mene.

22. Danas sam bio sa Skacelom, on me sam nagovori i kaže mi, da je čuo od věrodostojnih ljudih, da je nekakvo kovarstvo u Ugarskoj. On je, kaže, iz kaz. izstupio poslě poslědnjega velikoga sabora. To su veli čudnovati ljudi kaziniste, čověk, bio ma kako blag, nemože se ipak s njimi pogoditi. On misli, da će naskoro konac biti njihove glorie, slave.

Danas smo dobili pismo iz bj. var. Tamo je dva dana debata trajala o kr. reskriptu. Pèrvi dan bila je većina za Hrvate, nu predsědnik nehtěde izreći odluku. Sutradan preoblada magj. stranka samo sa 4 glasa. Tko je tomu bio kriv? v. komes. Piše isti dopisnik, da Slavjani u Ugarskoj neizměrno štuju Horvate, i da su oči sve Ugarske u njih upèrte. Zengeval kod mene, izručio mi ††† fr. Brebić kod nas kazo, da su Tur. nezadovoljni. Sa Heinrichom slikarom u kavani, on bi želio imati prěvod od sastavka, koj o Bedekoviću stoji u Vilagu i Danici.

23. Danas se je iz Rěke vratio Vraz. Rěčani, kaže, neimaju ćutjenja za politiku nego za tèrgovinu. (To je istina, to sam i ja izkusio, putujući prie 2 god. s oberstl. Rastićem u Rěku.)

Danas je pripovědao župnik Rusan, da će do 400 Turopoljacah u kongr. 9. Dec. doći, tražeći zadovoljštinu za porugu, učinjenu Erdődiu. Slabe glave! vi mislite, da ćete sa Zdenčajem postupati moći, kao s Erdődyem.

Danas se u »Kavani« porodi buna, što je kavandjia dao štampati samo něm. jestvenik. Pod Černim je bio i ilirski. Dakle ovaj kavandjia hoće najprie da kasira ime Narodna Kavana, a sada i jestvenik u nar. jeziku. (Ime ll. nar. kav. kasirano je već odprie uslěd manualah kralj.) Medju odličnimi dom., koji to nisu odobravali, bili su Demeter, Zlatarović, Mraović, ja, Kukuljević itd.

24. Danas sam čuo, da je veliki sudac Križ. varm. Drag. Koritić glavnu srěčku kod loterie dobio. On je i prie několiko godinah dobio u komp. 8000 for. srebra.[24]

Danas je u Zagreb stigo iz Slavonie Knez Odeschalchi putujući u Rim.

Danas sam čitao, kako je medju zabranjenimi knjigami došlo na ovdašnju školsku direkciu i rukopis: Ansichten über die in Agram erschienene Broschure Turopolje und die ungarischen Comitate.

Danas mi piše Ludovika Farkašica, sestra pokojnoga Maretića, da bi došo k njoj, da vidim rukopise njezinog brata. (Kukuljević je obećao, da će takodjer poći sa mnom.

Danas mi iz Bakra od 20. studenoga piše Susanić medju ostalim, da će mi do skora poslati list stari, kog je pisao Bela IV. Frangepanu i koj se u Bakru nalazi u privatnoj jednoj knjižnici. Piše nadalje: »ja sam i u Zagrebu čuo o njemu govoriti, nu neznam, nalazili se tamo, ili ne, ako ga nije, poslat ću ga, zato me izvěstite, prosim vas. U buduće ću biti takodjer pozoran za naše starine. Ako nije članak moj od Pavlovića došo, pišite mi, ja ću vam ga onda poslati, ako ga izvolite imati.

25. Vregens Steffan, koj već pet noćih kod kuće nespava. On je potrošio interese od konvikta i ima sad Abzug.

Danas je Tèrstenjak Havliček dozivao, da je Zdenčaj rezignirao i kazao mu, neka mu pljune u zube, ako to nije istina.

Danas smo se u čitaonici razgovarali, da trěba (×). Havliček je pripovědao, da mu je jedan Horvat u Beču kazivo, da su Horvati kukavice, što nisu sve Magjarone utamanili.

Čujemo danas, da Gaj Gjorgjića štampa pod rukom, a to zato da se samo može kazati, da je on prie klasike ilirske štampao, nego Matica.

Čujemo, da Žiga Farkaš u Rěci jedini nosi surku, a drugi svi Rečani da su Maulmacheri.

Vlahović fiškal prepušta Zagr. Schrotta u Banatu potrošio je 4000 fr. pupil. novacah i zato ga je svergo prepošt s fiškalata.

Čujemo da je sinoć umro general Waldstädter u Karlovcu u 10 urah.[25]

26. Danas je bio u Zagrebu u $8^1/_2$ urah potres. Danas se svuko klerik Čavlović.

27. Danas je bila sědnica osrědnoga odbora, Zdenčaj je pripovedao mi, da su petorica incuruvali notam infidelitatis, medju njima i Jozipović.

Zdenčaj je očito kod iste sednice izpovedio, da svi osrědni članovi ništa nerade, nego da je kod gosp. družtva movens universale Klingraf.

Danas smo bili (osrědni odbor) kod Zdenčaja na ručku. (Medju nami vžupan Lentulaj, Jelačić i vel. sudac Čačković. Vèrh. župan je pun satyre kao navadno. Hvalio je Gundulića kao pěsnika koj se s epičkim pěsnici svih narodah usporediti može. U ostalom biaše naš govor Zotten, Jelačić je govordjia.

Z. nam je pripovedao da je danas pervi put bio poslě reštauracie kod njega jedan Turopoljac Leder.

28. Danas se sve manje čuje o Jozipoviću. Čujemo iz Požuna, da je personal dèržao sědnicu, i javno pročitati dao odporuku u obziru jezika i odmah sědnicu razpustio.

29. Danas sam čuo od Savinšega, da mu je Barabaš pripovědo, kako je on bio prie několiko danah u Kurilovcu na obědu kod Jozipovičke, i kako je ona kod ručka dobila list iz Požuna, pobledila, u drugu se sobu zatvorila i više natrag ne došla. Pošto je istom Barabašu kazivo kapetan tur. Špišić, da u rečenoj knjizi Jozipović supruzi piše, da je zakartao 7000 i neka mu pošlje više novacah.

Jozipovička je kazivala (kao što je danas Denksteinica kod Kriegera pripovědala) »ništa zato, mi nećemo siromasi biti, po smèrti Paravićkinoj dopast će nas veća strana njezinog imetka«.

Danas čujem, da je Kugler piso, da je personal dèržao sědnicu, dao pročitati renuncium velikaški u obziru jezika i odmah razpustio sědnicu, bojeći se, da ne bi Horvati latinski progovorili.

U današnjih novinah ilirskih stoje zaključki najnovie požežke kongregacie. Medju ostalim su zaključili, da i seljan ima prava odvěta! pèrva varmedja u Ugarskoj i sdruženih kraljevinah. To je predložio Žuvić, podbilježnik. Zatim su zaključili, da oni neće da imadu domum correctorium s baranjskom i Š. varm. i to poradi municipijalnosti ne. Čujemo, da je u istom spravištu predložio (al i s predlogom propo) Janković, da bi se uveli ježuite. To je persiflaga na katoličku Horv. i Slavoniu (po mom sudu).

Danas čujem, da je Stoós putujući u Pokupsko u Kravarskom začuo, da je skupština u Dubranjcih i odmah je tamo krenuo. Na skupštini je i v. comes Pogledić.

Danas se čuje, da će Motia biti u Turop. spravištu proti Jozipoviću da se svèrgne.

Danas sam čuo od Savinšega, da je personal pokarao Mikšića zašto on takvog čověka kod sebe tèrpi, kakav je Sittkay, koj je plemeniti narod horvatski toli pogèrdio i uslěd toga da je Mikšić Sittkaya svergo s fiškalata.

Danas je Denksteinica pripovědala, da je ona čula, da je Jozipović zatvoren.

30. Danas sam bio kod Zdenčaja. On mi je kazivo, da mu je kanonik Tuškan (kustos), zatim veliki sudac Čačković itd. ruku dali, da će ići na kongregaciu 7. Prosinca.

Danas je susěd moje matere njoj kazivo, da su Židovi zagr. iz Požuna dobili list, da je Jozipović izbilja zatvoren. Zatim da će protomedik biti Mraović, (jerbo je kao što drugi kažu on Kuševića, Battyana za sebe predobio, dao si u Zagrebu expedirati atestata o svojih zaslugah, naime o odgojenju babah itd. koja ni tolka nisu, pa sada traži protomedikat, premda vas svět znade, da nije te česti zaslužio. Praumsperger ima najveće pravo, a nakon njega Krieger, nu Krieger neće biti pored sve protekcie Biskupove, jerbo Haulik neima toliko energie kao što je imao Alagović, koj je Mraovića stvorio fizikom varoši zagrebačke (Mraović i goštenje Švabe proti Kriegeru).

Danas sam se razgovarao sa Zdenčajem o měsečnom listu, kazivo mi je, da je měsečni list odviše teoretičan, i da Němci odviš mudruju, a malo imadu prakse. Našao sam ga štiuć Mickievićeva predavanja.

1. Pros. Danas je bio kod mene Savinšeg iznašastnik vinske preše i mlina. On se sprema u Beč. Kupio je kod Karlovca Koranu i gradit će tamo mlin amerikanski, koj, kaže, bolji će biti nego rěčki. S njim u savez stupiti kani Magjar Szabo, (neznam, jeli je to dobro?)

Prie dva dana bio sam u Kavani, a kavedjia Krebs dao je sada jestvenike štampati samo horvatski, samo sve drugo (što je naime pisano, je njemački)

Nebi li dobro bilo izdati životopise pisaocah ilirskih, nu tako da svaki pisalac život svoj sam opiše?

2. Čujemo danas, da je Ožegović piso, da će 28. Stud. biti sědnica i da će biti stališka sědnica i da će on protestirati proti svemu, što su Magjari dosad radili.

3. Danas bi bio morao parobrod sisački stići ovamo (u Zagreb), nu Vragnican mi je kazao, da nije stigo zato, što još nije gotov u Beču.

Juče je stigo od stolara ormar za rude i košta 24 fr. srebra.

Naša stranka je zlo učinila, što se je adresirala na Berkovića plemenitaša u obziru Turopoljcah. (Ja ništa dobra ne slutim.) On kaže da bi dobro bilo Čèrniću dati 200 fr. srebra, nu ja mislim, da on želi, da bi se ti novci njemu dali.

Čujem danas, da je Pisačić Juraj, onaj tiran i barbar, prolio ipak suze, kad je začuo, da mora ići u arest križevački.

4. Čujem danas od Havlička, da će parobrod za 10 danah stići ovamo. Došli mnogi ljudi iz sela, da ga vide, al uzalud.

Čujem, da Savinšeg ima svojih 100 fr dohodka. Po Korani je mnogo dobio, dasve da su priašnji arendatori izgubili. Danas sam se u Kavani kod Krebsa sastao sa Edmundom Štauduarom, bratom pok. Antuna. On me je strastveno poljubio. (Životopis Antunov itd.)

Čujem, da će d. 1. o. m. bit bila sědnica stališkoga stola u Požunu.

Kanonik djakovački Komendo, što je juče piso u Ilirskih Novinah. (Vidi Novine).

5. Danas mi je pripovědao kod mene bivši Čèrni, kako je Tkalčić u sědnici u věčnici pod predsědom Lukšića kapetana, ustao i progovorio: Da se veoma čudi, da se sad više ne sviraju naše narodne melodie, svaki narod ima svoje, tako Francezi svoju marseljadu, Magjari Rákoczy Nota, itd. Zašto da mi sami u našoj domovini neslušamo naših napěvah itd. Čujem da je u obće prekrasno govorio. Nu proti njemu ustadoše Magjaroni, a on njim odgovori: Šta vi, vi ljudi, koji ni nemate domovine, kojim je sve jedno čèrno ili bělo, u vaših grudih nekuca nit nemože kucati sèrce kao u mojih. Na to su kazali Magjaroni: »dobro neka se svira ilirski, nu mi zaktěvamo i magjarski. Sad uze rěč Čèrni: Ja se, veli, neprotivim, nu to dobro znam, da će ilirski napevi posvuda primljeni biti velikim uzhitom, a za magjarske vam dobro nestojim. Pa neću biti kriv, ako tad publika bacala bude kamenje. Predlog ipak bio je primljen i improtokoliran.

Čujemo danas, da je u Požunu d. 1. Pros. bila sědnica stališka, da je u toj sědnici progovorio Klobučarić latinski, nu da je pèrvi Jozipović vikao »Magjarul!« a za njim drugi poklisari. (Jurati se ni nemakoše). Na što peršonal razpusti sědnicu i izidje na polje sa stolom kraljevskim i mnogim duhovničtvom. Poslě toga su stališi i redovi imali cirkularnu sessiu, na kojoj su zaključili, da hor. poklisari mogu slobodno govoriti latinski, nu samo dotle, dok se ne satvori zakon, premda oni kr. rezoluciu ne dèrže za pravednu, i kane takodjer proti njoj representirati. Sutradan, kao što čujem, govoraše Klobučarić latinski.

Danas je pripovědao iz Beča došavši Mašek, da je Sušelka, vatren Čeh, spisatelj mnogih něm. brošurah, zatvoren, nu da nisu našli ništa proti dvoru medju njegovi pismi. Isto tako su Slavjani Nugenta Alberta u Beču počastili, zdravice napijali, medju ostalim i Ilirah, na što se Šerblji razljutiše, što nije njihovo ime imenovano bilo.

Danas sam čuo od Vraza, da je redakcia biogradska stupila u savez s někim fran. novinama i nas poziva, da bi i mi barem s někim němačkimi novinami korrespondirali.

6. Danas je bio kod mene stari Kiepach (njegov životopis). On je čovek, koj derkće, kad kakov nastroj ugleda. Dopade mu se medju tvorili sěcalo za rěpu, Grangeeov plug itd. nu Savinšekova vinska preša i mlin ne toliko, kaže, da je on mnogo bolji vidio. Nastroj za kukuruz nuždjiti dopada mu se i kaže, da je mnogo bolji, nego amerikanski. Dünglerov Pol. Žurnal, kaže, nema više one cene, koju je prie imao. Pripovědao mi je, da će Samoborci da utemelje štionicu, gdě će osim ilirskih (naravno) novinah biti i někoje němačke. On me upita, koje da novine dèrže gospodarske. Ja mu savětovah: Andreove »Oekonomische Neuigkeiten«. Na koncu mi kaže, da mu je žao, što me sama ne vidi u štionici.

Čuje se, da će Turopoljci doći u zagr. sprav. 9. Prosinca (Naši, čujem, ne će da špendiraju, i zato mislim, da s te melje neće bit hlěba.)

Čujem, da Majlath nije htio podpisati rezoluciu, već da je htio da resignuje. Nu ministri mu se namoliše.

7. Danas je bilo spravište u Turovom Polju na Gorici. Sakupiše se mnogi takodjer od naše stranke assessori i vassessori, kako n. p. Kustos Tuškan, Klafurić i Poglědić Dragutin, vsudac Čačković itd. Ovi su im koješta kazivali, da ih na svoju stran dovedu, nu sve u zalud. Turopoljci su zaslěpljeni. Čujemo, da će doći u zagr. vel. sprav. od 9. Prosinca. Nu v. sudac Čačković kaže, da nevěruje.

Danas sam několiko puta tražio Zengevala, nu nije jošte bio došo iz Križ. spravišta.

Veliki župan stigo je danas iz Ravna ovamo.

Danas sam čuo od Antolkovića advokata, da Sv. Ivančani ne će doći ovamo, nego samo 30 kućah Šašinovčanah. On je kod Sv. Ivana bio 3 dana.

Danas sam bio sa Stoosom, on mi je pripovědao, da je bio 2 dana s Poglědićem i nagovarao ga neka odstupi od staze, kojom je udario. Nu sve u zalud. (List, kog je kapetan karlovački Smendrovac pisao Vakanoviću.)

Nugent, premda je već u Mletkih bio, za da ide u Carigrad, vratio se je opet natrag, i stoji na čelu od 200 momaka izabranih.

Stoós mi je kazivo, da je čuo od Poglědića, da Turopoljci zaktěvaju, da se svèrgne verhovni župan Zdenčaj, magistra uvedu Luterani i magjarski jezik, da naměravaju sve poubiti što je na protivnoj strani, osobito literate i poglavice; za da im nebude traga.

Naša stranka je pripravna sve žèrtvovati, samo da nebude u toli neizvestnu stanju kao dosad.[26]

20. Pros. Danas je bio sprovod Mèrzljakov, kog su Kuš., Kov., Tuč. i Rauchi razcěpali.[27] Bilo je na sprovodu preko 1000 ljudih. Sva Ilica biaše puna. (Razlika medju sprovodom ovim i Turopoljca, koj je umro kod J. — Kaz. za izpričat se razglasili su, da im nije htio svetštenik, da ide na sprovod!!! Pa zašto su ga dali zakopati na prosjačkom groblju, gdě se tobož ništa neplatja.) Merzljak se dopade prěko 18 ranah. Kollecta učinjena iznosila je danas 94 fr. srebra. Zvonilo se je kod Sv. Katarine, Sv. Marie, Milosèrdnikah i kod Sv. Roka. Koraliste su pěvali i to badava. Zellner je reko, da i nije dosad bio Ilir, da bi odsad morao bit s tělom i s dušom.[28]

29. Danas mi je pripovědao Culifaj, da je Zrinšćak, župnik Moravečki, sa Franjom Standuarom zlo postupao. On si je dao expedovati visum repertum. Culifaj mi je kazivo, da ćedu, kollatori proti župniku molbu predati konsistoriumu.

Sinoć stiže iz Požuna ovamo Štriga. Neznam, kako će se pogadjati s Kuševićem.

Čujemo, da se ban na Turopoljie sèrdi i da neće dotle mirovati, dok se neodcèpe od varmedje.

Čujemo, (kao što je list iz Beča dobio Štajdacher sudac) da će ovamo kom. kralj doći, i da je pèrvi kandidiran ban, II. Rudić, III. Šišković.

Danas je bio kod mene Brebrić (inšpektor). On mi je kazivo, da je župnik Dubranjski Galović ondašnje Turop. uputio, i da je 77 njih križima obilježilo valovanja proti svojim poglavarom.

Danas sam se razgovarao s Čačkovićem vel. sudcem. On se tuži na domorodce da ništa nerade, da su izdajice (oba Bunjevca) i da je on sam pri cèloj stvari Opfer der Politik.

1844.

1. Sèčnja. Jedan Kranjac, ladjar, našo je kacigu rimsku u Savi, staru do 2000 godinah, i prodao ju jednom klanferu u Zagrebu. On kaže, da ima za nju već 150 fr. srebra. Mažuranić Antun ima kod sebe nadpis.

U varaždinskih toplicah našli su mnogo starinskih stvarih. Govori se, da Jelačić Stèpan, zač. prisèdnik banskoga stola naměrava stranke u Horvatskoj pomiriti i da već ima tabak gotov, s kojim će okolo ići. Kažu, da je pomirenje predloženo pod ovimi uvěti, da se Horvatska nikad neodcèpi od Ugarske, a drugo, da Ilirska strana nenosi više surakah i čèrvenih kapah.

Ovih pokladah neće biti bala u kazinu. Magjaroni se boje, kao što kažu, da im nebi Ilirci prozore polupali.

U strělani biti će 3 bala i već su oglašeni.

Matica je dobila od Pražanah 150 fr. srebra, s obvezanjem, da će dionici summu od 50 fr. srebra nadopuniti svojim vrěmenom. Medju dionici su grof Thun, Šafarik, Hanka, Palacky, Jungmann itd. (Vidi il. Nov. br. 104. od g. 1843.).

Ružno je čitati, kako je kongr. sl. varm. Zagr. opisana u Peštanskih i Biogradskih sèrbskih novinah. Sve vèrvi od izmišljotinah i kojekakvih budalaštinah. Iliri su se od Magjarona naučili lagati i svě varati.

Danas nije bilo, kao obično, muzike za rana. Tomu je krivo jedno, što je gradjansko voinstvo za vreme dignuto, a drugo, što se je medju Golnerovci zametnula u kasarni medju Gralsami kavga. Potukoše se Horvati s Magjari. K Horvatom pristaše Němci i već su razjarene stranke počele bile bajonete vaditi. Sada hoće oficiri, da stvar tu sasvim utuše. Nu saznalo se je ipak, da je 30. prosinca 1843. g. stroga eksekucia bila. Jedan jedini dobio je 25 batinah, drugi svi više, nekoji od njih i do 100.

Kadeti i stražoměstri od Golnerove reg., što su onomadne na strělani zametnuli bili excess i trojicu od graničarskih kadetah ili feldvebelah zlogostili i sablje im pootimali, sěde jošte pozatvoreni, dok ne dodje odluka od ratnoga věća. Naše su kadete ili stražměstre nekrive i nedužne poslali k regimenti, što je velika pedepsa, jerbo ovdi više mogu zaslužiti

Stefan regens nije već měsec danah spavao u konviktu. Ovih su dana sve kamerade predale proti njemu tužbu, da je neuredan čověk, da pravi krive obligatorie. Regens ga je izpsovao. Nu on kaže, da je cělu stvar javio naměstničtvu i da čeka na odgovor.

Pripovědao mi je Tkalčić, da se je jučer razgovarao s Kovačićem o naših pol. stvarih i da mu ovaj ništa nije znao odgovoriti, već je samo reko: Vi ste popovska orudja. Tkalčiću su na Štefanje na njegov god pred njegovom kućom pěvali ilirske pěsme i censoru Matsigu, koj je kod njega na-

stanjen, polupali prozore. On se je pritužio varoškomu sudcu, nu kakvu mu može zadovoljštinu dati?

Na što trěba poglavito gledati pri naplavah.

Kr. pruski kollegij za gospodarstvo razaslao je od 29. rujna (sept.) 1842. g. razpis na mnoge věšte ljude, pozivajući ih, da mu odgovore na ova ovdi pitanja, koja se naplavah tiču:

1. Kako voda u obće, bez obzira na pripadne směse, podpomaže rastenje?
2. U koliko rastenje visi od vodne topline?
3. Što čine pripadne směse vode pri njezinom dělovanju? Koje od njih koriste, koje li škode rastenju?
4. Kad se livade naplavljuju vodom, prěko njih tekućom, u koliko naprědak naplavljenja visi od naravi zemlje? i to koliko od směse naravskih njezinih sastojalah, toliko i od naravi městnoga joj ležaja?
5. Imade li vlastitostih zemlje, koje, bile ma kakove okolnosti, čine, da se livade vodom prěko nje tekućom, u zalud naplavljuje? i koje su te?
6. Koliko trěba odsekom vode, za naplaviti koj prostor vodom prěko njega tekućom?
7. Koliko vrěmena trěba svaki put za natapanje? i u kojoj dobi od godišta i dana natapanje najvećma koristi?
8. Koliko vode izlapi, koliko li se upije, koliko se daklem na taj način potroši? Koliko děluje pri tom potrošku atmosferički zrak, dakle i različita doba godišta i dana i narav zemlje?

Kaciga u Savi. (Napis kod Maž.)

Izkopane stvari u V. Toplicah.

Jellačić Stèpan i pomirenje.

Kazino (neće bit bala) poradi česa (da se nepolupaju prozori).

Matica (od Pražanah).

Opis kongr. zagr. od 9. u serbskih 2. novinah.

Bitka medju Golnerovci.

Pèrvi dan 1844. Novo leto bez muzike. Zašto.

Excess na strělani. Čuje se, da su jošte zatvoreni.

Stefan vregens i kamerade proti njemu.

Tkalčić. Njegov razgovor s Kovačićem (več. muzika. Cenzoru prozori polupani.)

Štriga mi kaže, da se Bužan vèrlo dobro dèrži.

Žinić i Magj. Sluga.

Turop. spravište (Zaključak, da od svake sučie svaki osmi ide u spravište varm. bez oružja.) Tur. su kazivali, da neimaju volje više ići u sp. v. Od ranj. umerli su 3.

Brebrić mi je obećao, da će po novom lětu dolaziti u Zagreb k verh. županu.

Kušević, koj nije pustio preda se Štrigu, kazavši, da ga je zatvorio sluga.

Štriga što je kazivao Klobučariću.[29] (Kako se je Ožegović kresao.) Kako su htěli, da načine pokl. bakliadu, nu taj je zapréčio.

Štauduar A. što mi je kazivo, da je Kuk. i Vuk. krivi, što nisu Nužanevci udarili na Tur . . Oni bo su kazivali, Nemojte, jerbo će vas svih postrěljati s prozorah.

Kako su Tur. Špišića Ilira napravili vassessorom (Uspomena Benjamina Špišića).

Tansmajstor kako se tuži osobito na kanonike, da mu nisu dali k novom lětu ništa.

2. Strělana koliko članovah.
Ja i Mikušaj.
Turop. da ćedu u srědu ovamo doći.
Suželka o Magjarih.
Babukić u Samoboru.
Už. tužba na pěvače noćne.
3. Pogledićku noćas kaplja udarila. 12 sati danas †
Galac aretiran.
Što danas čujem, da kaziniste o meni govore, da sam ja pucao.
Stankovićkin brat ubio se u Gradiški.
4. Mayer juče umro.
5. Glasi, koji se čuju iz Beča.
Danas sam bio kod vèrh. župana. (Da čověk zna, da ne će uvěk živěti, onda bi mu bilo žao da padne od lopovah. Nu ovako je sve jedno. Ipak me mogu samo jedanput ubiti.
Tallor ljubovnik (ljubovnica).
Glasi domorodni proti vèrhovnom županu. (nezadovoljstvo).
Što sam ja kazo (Razgovor pred mojom kućom.)
6. Stojanić i Beda.
Kr. Mandatum paritionis.
Što se čuje o rezolucii u obziru magj. jezika.
Što je došlo na varm. van.
Mlinarić u Loboru (kap.) Něšto o njemu.
Filip o biskupu u obziru Koloče.
7. Banek o Kereszturyu.
Užarević i ja o Zdenčaju (Ako nas on ne spasi nitko nas neće spasiti).
Pèrvi list Zore dalm.
Mažuranić i ja o měsečnom listu.
Vukotinović u Zagrebu.
8. U malom spravišću razglašen mandatum paritionis.
Čitana acta inkvisitionis. Ima 104. attestata.
Najvećma se gravira Kušević.
Vukot. mi je pripovědao, da su Žigrović i Němčić prošastnost njegovu razprodali.
Juče me zamoli Smendrovac, da mu dadem jedno tri katekizma.
Juče su dva Magjarona v. sudac Bužan i Vanthier, bivši u »kavani« i začuvši, da je došo mandatum paritionis kazivali, da je to pametno (!scilicet). U kongr. je zaključeno, da se zamoli supr. kom. neka bi učinio naredbe, proti Tur. ako bi došli u Zagreb. Nekoji su zaktěvali ut arceantur.
Čuje se, da je Nadaždi ark. Koločki, Haulik Vački, a u Zagreb će doći Lonović. Ja toga nevěrujem.
9. Rober kod Zengevala pripovědo:
1. Da će doći rez. u obziru jezika, po kojoj se Horv.. itd. mor. abl. govoriti magj. itd.
2. u obziru varašd., da mora s supr. komes slušati stal. i redove horv. govoreće.
3. O Kuševiću referendaru (kako je plakao).
4. O komisaru, koj će suprem. restringirati, Zdenčaj je kazivo, da se čudi odkuda Roberu ti glasi. Tako mu sve několiko danah prie pripovědao o mandatu pav.
10. Haladi kod mene pripovědo, kako su magj. prie kongr. 9. pobunili oko Karlovca i seljane.

— Lang pripověda, kako je bio sabor kod Levina Raucha u Lužnici poradi pomirenja (Jozipović i Jelačić izključeni).
— Pisačić u apsu u Križevcih šetao se je često po ulici. Sada na prev. izdaje anekdote. Ċena 20 kr. srebra.
— Novi plan, da se kupi kuća Draškovića Karla na akcie. Ċena 30.000 fr. srebra.
— Juče sam čitao u 4. knjizi Jahrbücher der slav. L. Sastavak jedan: Rückwirkungen des Magjarismus in Croatien. (Pisalac: Už.)
11. Vuk. mi je prip., da mu je kazivo Zd. da dvor nije ni znao, da nije mandatum par. u Zagrebu stigo.
Zd. neće da dèrži spravišta, dok nedodju odsgora oštrie naredbe, a ni prie var. kongr. 5. Febr.
Zden. o Nugentu. (Nugent. Bosna, dvor ruski i carigradski.)
Brebrić kod mene. Kaže, da se Turopoljci nipošto nedadu u Zagreb, da su mu se istina obećali bili, al kad bi bili morali ići nije im se hotělo.
Danas odoše Levin Rauch Rik. Jelačić u Požun (valjada po nove inštrukcie.) Pavleković u Beč.
Pisačić je po Lozertu Zdenčaju poručio, da mu se Sv. Ivanci groze i da kažu, ako ih samo 4 dodje u spravište, da će ga ubiti. Jedna žena je kazala da će ga upaliti.
12. Čujem danas, da će Taller u Varašdinu kompetovati za sučiu varošku.
Danas je spravište na Gorici. Svi naši odoše onamo.
13. U Beč (il Požun) su juče otišla četvera kolah magjaronah (Al. Drašković, Jellačić Karl, Jel. Rikard, Sermage, H. Mikšić, Sitkaj, Kušević, Antun Erdödy itd.)
Ožegović piše, da će iz Beča naskoro stići rezol. kralj. u obziru jezika. (Horvati Slavonci i Primorje ostavlja se pri svojoj municipalnosti sasvim. Samo se još nezna, što će biti u obziru ablegatah.)
Onaj sastavak u Hirnoku, u kom se opisuje zagr. vel. sprav. od 9. prosinca, pjisao je Ožegović (Naš ga cenzor nije dopustio preštampati).
Ožegović piše, da bi dobro bilo kupiti podpise proti Turopoljcem i da se podpišu svi odlični ljudi u zagr. varmedji, da bi se onda nadati bili povoljnoj rezolucii. Isto tako piše, neka se prituže redakcie proti cenzuru pri varmedji i varošu, a ovi kod cara.
Letos su samo balovi u strělani i to tri. u Kazinu neima ništa.
Kod Zengevala se obdèržavaju Tanzstunden, danas zadnji put, pri kojoj su prilici probali i Kolo.
Kako su Galljufovi sini još za živa oca misleći, da će do koj dan umrěti, spoprodali više stvarih konje itd. i dali si novce izplatiti a kad su kupci došli po novce, kako im je za to čuvši otac raztužen bio.
14. Mikušay u Vel. Varadi(nu).
Matsig izbriso polak Danice.
U Požun otišlo njih 21.
15. List od Šegerca humaniste II anni iz Kaniže, u kom javlja, da su mu profesori zabranili horvatske novine dèržati, magjarske slobodno, nu horvatske neka se nepokažu u Ugarsku.
Štur neće dobiti privilegium na izdanje novinah slovačkih.
Jučeranji Pudel-Bal u teatru i domorodci osobito oženjeni.
Bielak profesor magjar. jezika u gimn.
Kopcsanyi i Fodroczy (Propaganda).
Šomogyi jurat ostavio duga do 400—800 fr. izčeznu iz Zagreba.

Kukuljević Ivan ode u Beč i odanle u Peštu, zašto mu je brat na smèrt bolestan. Bogović u Beču.

16. Čujem, da će Jozipović komešiu rezignovati.

17. Na strělani je bilo samo do 120 ljudih.

Gallyuff umro. (Sinovi što rade).

18. Čujem iz Beča, da će u kancelarii i konziliumu biti departement za Horvate.

Juče Ditković došo iz Beča i otišo odmah na svoje imanje.

19. List Susanićev Cuculiću. Ceo del litorale Ungarico će nestati, jerbo nesmě više u němačke pokrajine, a Vinodolci i Bakarčani ostaviše ga, zato je u duhu magjarskom pisan. Bakarčani su kralju reprez., da neće više da korrespondiraju sredstvom gubernia, nego da im se dade njihov kapetan u osobi biskupa senjskoga. U Bakru su svi domorodci od prvoga do poslědnjega. Ima tamo familia Vèrnić, koja kaže, da je iz Turovog polja, nu neće odanle da se deduducira i voli kaže izgubiti plemenštinu, nego biti u rodu s lupeži Turopoljci. (Vidi ostalo u Nov. horvatskih.)

— Jozipović je u Požunu, kad se je pretresalo pitanje o rest. excessih, govor čitao i proti biskupu Hauliku ružno govorio.

— Magjaroni koji odoše u Beč, ponesoše sa sobom pikače Nugentove.

— Dionis grof Sermage je svojoj gospoji u Beč pisao, da se je Nugent 9. prosinca sakrio u turan Sv. Marka i odanle pucao, penecile bacao itd. To je grofica u Beču s velikim veseljem pripovědala, nu jedan ju opomene, neka to ne čini, da bi mogla svog muža spraviti u kašu. O tom je čuo i kancelar, no zapitav od koga su ti glasi, i dobiv odgovor: od Sermaga, odgovori fino: taj ima mnogo poetičkoga duha.

— Daubachy iz Rěke kaže mi, da će odanle doktor jedan někakvu veliku ribu poslati našemu družtvu. Ja sam ga zamolio danas, neka i Klariću piše, da mi pošlje obećanoga morskoga raka.

— Danas je bio mladi Kiepach, penz. oficir kod mene. On mi je pripovědao od Samobora, da je tamo zavedena štionica. Da kvartir imadu prekrasan na piacu od Bahovca, da dèrži do 15 Novinah, naše gosp., Horvatske, Kmetijske, Zoru itd. Sakupili su već do 200 fr. sr. Nu on bi želio, da se tako obvežu članovi, da se bude moglo ono, što preostane, pridružiti glavnici. — U Samoboru je samo jedan Magjaron Šuljok. — Šteta, što mu otac neće, da zavede podružnicu. (On je pisao pogovor EinWort an Illiriens). On bi bio najsposobniim zato. Al je commodus frater.

20. U mal. spravištu je zaključeno, da se štampa representacia conferencie banske u obziru jezika. i ako je cenzor nebi dopustio, da se tuži. Tako ga je tužio i varoški magistrat, što nije dopustio, da se u novine umetne deklaracia magistrata zagr. na članke, koji tičući se odluke mag. glede Turopoljacah u magjarskih novinah izopačeni su.

— Officium dioecesanum je Krajačića Ivana, župnika suhodolskoga (Magjarona) zatvorio na měsec danah, što se je onomad u varašdinskoj kongregacii nepristojno vladao.

21. Čujem, da je Nep. Erdödy bio kod Franje Draškovića, moleći ga, da mu dade slobodnjake za kongregaciu, na što mu ovaj odgovori: Moj dragi, ja za takov posao neimam slobodnjaka. Erdödy: E dobro, kad mi ti nedaš, dat će mi tvoj brat Karl. Draš. On još manje. (Karlo Drašković, nègda a sada odkako se je oženio sada haljine kèrpa itd.).

22. Jutros su prie bala u teatru pred varm. kućom izlupali magjarona Šuškovića (Seeman je pred njim govorio, a Šušković je morao za njim ponavljati: da je lump, magarac itd. Dodje k tomu jedan oficir s vojaci, nu

Seeman ga odpravi: Rechts um Marsch. Oficir pobegnu. Isto tako izbiše djaci još 2 druga oficira dom.

— Kuzmanić piše čitaonici grub list, u kojem ju poziva, da odbaci ž i ć i da primi x, inače da će biti rata.

Klerici su dobili poradi 9. prosinca (Dec.) 4 dana karenciu in pane et auqa i exercitationes pias měsec danah.

— Od Hofkriegesratha je došlo, da se ima strogo investigirati, tko je početnik excessa na strělani.

— Danas je umro Gerdenić, brat pokojnoga kom. Turopoljskoga u 78 god. (Nešto o komešu).

— Juče su bili djaci na balu i oko 12 satih počeše vikati: Magjaroni van!

— Menrad Laaba počeo je juče učiti u štamparnici slagati.

— Čèrni kaže, da su se sad mnogi gradjani opametili.

— Susanić iz Bakra piše, da je došla od gubernatora zapoved, da imadu Bakarčani u novinah zagrebačkih odmah oprovèrći, što su onomad zaključili. Nu piše, neka to redacie neprimu u novine.

— Lenzendorf je veliki dušmanin ilirske stranke. On da je bio ovdi oficir jedan dobar domorodac, pa on ga je uputio, da su Iliri sami lupeži, i tako sasvim smutio.

— Štriga kaže o ablegatih, da su svi aristokrati, nu Klobučarić najveći.

— Juče sam bio kod Zdenčaja moleći ga, da dèrži sědnicu osrědnoga odbora, nu on mi odgovori da neće, dok je u njemu Ferić. Zatim mi je kazo, da magjaroni imadu pravo, da on neće dèržati kongregacie, dok ne dobije odozgor vlasti pod oružanom rukom kongr. dèržati. Kazo sam mu za Keresztura, da on želi na město Blažekovića kad umre, sudac da postane, na što mi odgovori: On zna gdě sam ja.

21. Krempler o magjaronih. — Šuškovića izbili i još 2 druga. Friedmana attakirali. — List Ilićev Vrazu.

23. Drašković kaže, da su svi kmetovi od Save do Kupe pobunjeni, da su im Turopoljci kazali, da su svi plemeniti i da su im pisma u Lukavcu. Neka samo njima pomognu, pa ćedu natrag dobiti plemstvo.

— Hohreiter je piso palatinu, da nije moguće upokoriti djake ovdašnje, nego ako se gim. i ak. sušpendira na 10 godinah.

— Kukuljević Franjo i banka horvatska.

Brat Ivanov na smèrt bolestan. Uzrok kafa, koje je do 30 šalicah znao na dan popiti.

24. Stefan iz konvikta iztěran. — List Ožegovićev. — Magjaroni u Beču kod bana. — Kupljenje podpisah.

27. U veče bal kod Mikušaya: Rauth, Vraz, Vukanović, Latinović,. — Vračan, Clemen i Ledinski kanonici. — Tužba Čačkovića, da malo tko hoće da podpiše. — Blažek kod mene. — Šiprak, Pavleković, Ditković. — Glas, da je Zdenčaj res.

Veljača 14. Danas je u 5 satih u jutro preminuo Al. Krafft, fiškuš sl. i kr. grada Zagreba, jedan od pèrvih magjaronah, koj je Ilirizmu mnogi udar dao.[80]

— Čujemo za stalno, da je Praunsperger posto protomedik. Magjaroni su želili Mraovića. Praunsperger je naš.

— Čujemo, da je župnikom u Kalniku postao kateketa Kovačić, glavni Magjaron. To je vèrlo pogibelno, on će tamo sve plemiće proti nama pobuniti.

— Čujemo, da je za bal od 19 u kazinu Žinić dao 300 fr. srebra.

— Danas je bio govor u čitaonici, zašto Magjaroni, kojih samo šaka ima, i koji se ni u novcih ni u penezih uzporediti nemogu s Iliri, toliko ipak naprěduju. Zato, jerbo su medju njima gotovo sami mladi ljudi.

— Čujemo danas, da je Zdenčaj postao tajni — savětnik (Exc.), da mu je odozgor naručeno, da dèrži kongregaciu, (i to bez Turopoljacah.)

— Keresztury poziva lično na bal od 19. u kazino.

— Na gradjanski bal u kazinu od 15. veljače pozivaju mnogi, a i naše t. j. Ilire. Pa im je Rainhardt odgovorio: Kakav gradjanski bal u kazinu, ta gradjani su već imali bal u strělani. Oni drugi su sami tepci, magarci itd.

— Magjaroni (assessori kod magistrata) šalju tužbu proti sudcu Štajdaheru. Podpisani su: Domin, Szorg, Kamauff, Krafft (pokojni).

15. Danas je gradjanski bal u kazinu.

— Danas su pokopali Kraffta i tražili po cělom varošu do 14 juratah.

— Glasno se govori, da je Zdenčaj Excellentissimus.

— Danas je Regina Sermage opozvala Kovačića kao župnika, plačuć, što se je zavesti dala.

— Krištianović traži vregensiu i exhortaturu.

— Kukuljević direktor je juče dobio pohvalno pismo od palatina.

— Za fiška var. čujemo, bit će kandidirani Kuković assesor, Hatz i Nikolić.

16. Za rezoluciu u obziru magj. jezika nisu kod kabineta ni znali i sada se medju sobom svadjaju.

— Danas je Zlatarović dobio věst iz Beča, da se i tamo glasa, da je Zdenčaj Excellentissimus.

— Danas je bio sprovod Krafftov. Osim normalistah nije bilo gotovo nikog nego magjaronah i purgarie.

— Danas su načinili Bonmo, da su sad magjaroni Kraftlos.

— Sermagice Amalia i Regina revocirale su danas Kovačića.

— Tkalčić je pripovědo, da je na balu u kazinu bilo ponajviše Ilirah. Pověda se, da su dvě kočie najmite, koje su svu noć kroz varoš išle, samo da svět misli, da je mnogo bilo ljudih. Něki su nezadovoljni, što je toliko Židovah bilo. — Jedna gradjanka se je hvalila, da je jela 5 peharah sladoleda i kako je njoj lepo bilo itd.

17. Zdenčajeva resignacia primljena. Ban supremus Comes.

— Čujemo da je Zdenčaj i administratura kom. resignovao, samo da mu sin vcomes postane administrator.

— Kukuljević penzioniran s cělom platjom (aliquid inauditi). Schrott direktor. Gregurić penzioniran s cělom platjom.

18. Čujemo, da će Smodek bit transferovan u Pećuh.

— Čujemo, da je Ledinski dobio list od Pejčića, da će za několiko danah i reštauracia bit kasirana.

— Djaci pěvajući na balu (o Jozipoviću).

— Slavski bal u Beču (vidi Danica).

— Sèrbski bal u Pešti (Pozivi serbski i magjarski) Drašković i Kukuljević iz Zagreba pozvani.

— Jellačić vcomes dubius homo. Attestat njegov proti narodnoj stranki.

— Glas, kakov je Schrott bio kao exhortator tyran. Ovih danah bio je oběd kod njega. Sve devize na stolu magjarske.

19. Danas je bal na Strělani i u kazinu.

— Sad nas Magjari najvećma ugnjetavaju.

— Čuje se, da će Moyses i Smodek bit preměšteni, a Klemenčić i Korbar penzionirani.

— Danas su razglasili Magjaroni, da su Iliri (imeno Štajdaher) jednog magjarona kalfu ubili.

— Čuje se, da će Muki Erdödy postati Excellentissimus i vèrhovni župan u Varašdinu.

20. Zdenčajeva res. primljena: Resig. Ill. v. prae acceptari et Banum Croatiae Haller in Supr. C. Zagr. denominatur.

21. Kukuljević penz. sa pol plaće. Gregorić s cělom plaćom, Schrott superior studiorum direktor.

22. Moj brat u Beču i Požunu poradi fizikata Kuz.

— Šerpak od Kaptola svèrgnut.

— Magjaroni triumfiraju. —

23. Farkaš kod Schrotta. On mu je kazo, da zna, da su ga razglasili za magjarona, nu on će protivno pokazati. On je proti Ilirizmu nu za Kroatizam i Slavonizam, isto tako je nezadovoljan s kr. rezoluciom u obziru jezika.

24. Danas je puko glas, da će ban doći u Zagreb.

— Gaj o koleričkom temperamentu Magjarah, sangv. Ilirah.

— Glas, da se je ban s Telekiem dueliro i ranio ga.

— Glas, da magjaroni hvatjaju mladog Semana, koj je, kako kažu, ubio jednog kalfu.

25. Zdenčaj resigniro sve i istu ostrugu poslo u Beč.

— Šerpak svèrgnut.

— U strělani 12 zabavah po 1 srebra od osobe.

26. Izišle iskrice od Tomasea. 1000 komadah.

— Schrott o narodnosti (On je patriot i samo zaktěva, da se literaturi i novinam dade ime horv. slav.)

— Frigan fiškal parobrodarstva.

27. Na město Šerpaka Kelemen. Friganu obećano. Nu magjaroni kanonici sjediniše se.

— Brat mi u Beču sbog fizikata.

— Schlosser u Zagrebu. (Razgovor sbog brata). Njemu se nedopada, što družtvo gospodarsko žestje nepostupa. On kori i hoće koriti i treba da se kore slaboće družtva, inače neima života.

— Klinggrafov Turnplatz. Kleinkinder-Bewahranstalten.

— Kukuljević Franjo kod mene (Razgovor s snjime osobito o R.).

28. Pěsma književnikah u Danici varšavskoj.

— Pěsmarica tiska se u Běogradu.

— List bratov iz Beča.

— Juče Schlosser kod mene (sbog fizikata).

— Schlosserova sbirka od pticah.

29. Kelemen fiškal kaptolski (kako?)

— Zdenčaj i ban u Hirnoku.

— Za administratora kan. kand. Dušek, Švagel, Zidarić.

— Vurda piše, da je ban Telekya pozvo na mejdan, da je ovaj primio, kad dodje natrag s puta.

Ožujka 1. Biskup hoće, da njegovor govor iz Nemzeti Ujsaga dodje u novine.

— Biskup neće doći na uskèrs, jěrbo će se pretresati religionarium i stvar ilirska.

— Ban nije htio da primi vèrhovno županstvo, dok mu nisu obećali, da će Turopoljci povratit se na stališ 1832. g.

— Magjaroni protestiraše proti Rudiću. Nu vlada obstoji na njemu.

— Kod velik .stola presisdira Judex Curiae.

— Pavleković i Briglević proti biskupu poradi Židovah.

— Ditković, da će Gaj morati u Ugarsku nu tiskarnica i novine obstojat će.

2. Mandatum paritionis Rudićev došo na varmedju i varoš.

— Očić: da je glede varm. var. akcia proti Horvatu i Jellačiću relevirana, da je slobodno horvatski govoriti.

—Vakanović da je donio glas od Vragnjiczana, da se o tome radi u Beču, kako bi se organizirao konsilium i kancelaria horvatska, na koje čelu bi bio Bedeković.

— Glas, da su oni plemići, koji stoje u novinah občinskih, ban i Teleki, i da je poslědnji kao ranjenik otišo u Peštu, da se lěči.

— Frigan fiškal od parobrodarskoga družtva u Horvatskoj sa 400 fr. srebra.

— Novak da je město Gregorića aktuar.[31]

3. Danas: Da su se potukli i izbijena dva jurata u Novoj Vesi do kèrvavice.

— Juče je bilo u kazinu veliko spravište i velika vika i buka i to samo čujemo, da su izabrali komiteé.

— Magjaroni puntaju gradjane i proste plemiće.[32]

4. Danas publiciran mandatum par. Rudiću. (Malo sprav.)

— Votisirane gratulatariae banu kao verh. županu.

— Votisirano zahvalno pismo Zdenčaju, koj se je od svoje strane varm. zahvalio. Proti pismu biše: Ljudevit Jelačić, Eduard Jelačić, Ditković i Pisačić. Ditković je htio, da popiše nazočne, nu spravište se razpusti i njega pour la dan izsmějali.

— Publiciran ban za vèrh. župana.

— Reunia na strělani. Sve biaše puno.

— Čujem od Krajačića, da ćemo se pomiriti. Pisačić će govoriti horvatski i dovesti u spravište 500 plemićah Sv. Ivanskih. (Nu mislimo, da je to samo zato, da dovedu vèrhovnoga župana (bana) u smetnju).

— Magjaroni žele komplanirati i kažu, da će se od sad kazino zvati kazino horvatski.

— Havliček mi kaže, da ima za Iskru 450—80 predbrojnikah, troškovi će iznositi do 300.

5. Danas vatra u Novoj Vesi (Štagalj Haramustekov, nitko ga nežali.

— Puc za aktoriat.

— Čujem, da je nova ortografia zabranjena (valjda u školah?)

— Bedeković i magjaroni proti Štajdaheru.

— Kriegerove na dar nar. . . . . (Lesepult, cipelje, kapu i mošnju.)

— Šrabec šenator.

— Andrijević došo iz Požuna. Žena kallopierende Auszehrung). Kaže, da je grad dobio nasum samo za to, što je on magjarski govorio.

— Censor dopustio sve od kongr., samo ne velediactor od Zdenčaja (?? magarac).

— Piančuvanje u strělani sinoć (Patriotismus ter magjarismus nose.)

Juni 1844. 1. Danas stol kod Krebsa. 24 gosta. Někakvom Taljanu oficiru na čast. Mene nije bilo polag. Pijanštine konac. Mnogo politizirano. Živ. S. i II. napitnice.

Čujem, da je Kušević kod komisie najviše graviran.

2. Klinggraff nezadovoljan s ponašanjem nekojih.

3. Da sam ja 9. Prosinca pucao iz banske kuće proti meni, kako se čuje trube.

Proti Horvatu samo 1 attestat Jankovićev. Proti Jankoviću, što s njim pije.

Gjuro Drašković u Zagrebu.

Juče Vojkfieva nezadovoljnost s biskupom. Dohodki njegovi čine 600 fr. srebra, a on je kazo, da je pripravan dati 500 fr. svake godine, ako drugi svaki a proportione dohodka svoga za stvar narodnu dade.

5. Kako je k. komisar ružno profesore primio.

6. Kako smo bili kod Sv. Jakova: ja, Šandor, Kukuljević, Vukotinović, Zlatarović, Bogović i Vraz Rude. Šestinske.

U veče izfučkana banda gradjanska u dugoj ulici. (Na piacu, kad su svirali naški, gromovit uzklik.

U Beču izfućkali Göllnerovu bandu.

Turnovanje u Šönbahu da 40 mladićah.

Excessi u Rěci.

Excessi u Zagrebu pri tělovnoj processii s Flanzerom.

Ja u Moslavini. Svi novi častnici Slovaci naši.

Iliri s deputaciom kod komisara. Stol kod Draškovića i Oršića.

Mèrzlice kod Xavera.

Knjiga: Što naměravaju Iliri?

17. Seljan odpravljen iz konvikta. Suočenje kod komisara. Komisar kazo, da on ostaje pri onom, što je kazo o Turopoljcih. Gradjani kod komisara. Magjaroni gradjani kod komisara. Šimrak kod komisara. Filip kod mene. (Dohodki biskupovi čine do 250.000 fr. srebra. Biskup i Haraminčić.) Sabljarova sbirka. Cirkular od verhovne pošte u Beču na sve paroke u ilirskom jeziku. Komisarovo očitovanje pred K. — Kušević obtèršen. Kuševiću consilium abeundi od komisara. Postupanje komisarovo. Oršićka kod Klingraffa.

Mažuranić i njegova profesura. — Pèrvi gosti kod Sv. Xav. — Komisar ode u po noći, nekamo u Tèrst itd. — Huzar njegov ostade još u Zagrebu. — Schrott i Havliček. — Parok Horvat zatim Arbanas kod Ochsenwirtha. — Depeša od bana na podžupana. — Ja i Bakšaj. — Keglević mladi i Weiser i Lacković. — Wladislava. — Klinggräff i sud Em. Švab. o njemu. — Teatar němački. Direktor u velikoj smetnji, prost čověk. — Turopoljska 4 sudca kod Havlička. — Inkey u Zagrebu. — Jellačić negdašnji veliki fiškal. — Jelačić slěpac pred komisarom. — Josipović u Požunu proti našim poklisarom. Vidi Novine. — Pavovićevo izvěštje. — Švabelj i Kelemen. — 40 gostih u Mèrzlicah 22-a lipnja. — Poklisari od gradjanah: Kozler, Popović, Malin, Hatz, Augustin, Bošnjaković itd. — Thalla i Demeterfy (Thalla ode.) — Drachsler u Gradac. — Seljanova moljba na konsistor. (Dozvoljena s priporukom.) — Ožegovićev list Vukašinoviću u obziru Mukerla, reštauracie. — Schrott i ortografia u novoj klasifikacii. — Polaganje temelja u Karlovcu (Kako su Karlovčani, Jastrebarčani Schrotta primili.[33]

[22] U petom deceniju prošloga stoljeća Hrvati su na Rijeci imali pretežnu većinu. Službena statistika od g. 1851. konstatira da je u gradu Rijeci i u kotaru riječkom živilo ukupno 12.598 stanovnika i to: Hrvata 11.581, Talijana 690, Židova 88, Madžara 76, Nijemaca 52, Čeha 48, Engleza 13, Franceza 10. Uz to još nekoliko Poljaka, Nizozemaca i Španjolaca. Pa ipak su Hrvati opsipavani od riječke ulične fakinaže naj-

surovijim napadajima; a to zato, jer nisu bili organizovani. Tek g. 1850. osnovala je hrvatska inteligencija na Rijeci »Narodnu Čitaonicu«. Vrijedno je da i ovdje zabilježimo prvi odbor tih hrvatskih muževa. Predsjednik: Šišman Vukotinović pl. Farkaš. Odbornici: Josip Bakarčić, trgovac, Nikola Borojević, c. kr. satnik u m. Avelin Čepulić, kr. sudac, Vinko Medanić, odvjetnik, Jaćim Pavletić, sudbeni činovnik, Josip Politei, lučki činovnik, Josip Perušić, trgovac, Faustin Suppe, odvjetnik i Đuro vitez Vraniczany Dobrinović, posjednik.

Na Rijeci su naš hrvatski živalj talijanski agitatori tako zaslijepili, da je znameniti naš rodoljub Avelin Cepulić morao napisati strašne riječi: »Proste ljude, koji ni riječice talijanski ne znadu, tako su uzbunili, da su oni sada najveći neprijatelji materinskoga jezika hrvatskoga«.

[23] »Narodne Novine« u br. 90 od 11. novembra 1843. donose kraljevsko pismo glede porabe jezika hrvatskih poslanika u ugarskom saboru. Pročitano je to pismo 2. novembra i. g. u Požunu u ugarskom saboru. Hrvatskim se delegatima dozvoljava poraba latinskoga jezika.

[24] Klingräff Karlo † 14. travnja 1856. na svom posjedu na Cmroku (Zagreb). On ima velike zasluge za hrvatsko gospodarstvo i bio je prvi tajnik gospodarskoga društva. On je protestanat. Seljani pokopaše ga na njegovom dobru na Cmroku bez znanja njegovog tasta Königa. Brzojaviše radi prenosa kardinalu Hauliku, koji je tada boravio u Beču, nu on odgovori: Pustite mog prijatelja Klinggräffa, tamo gdje je pokopan. Amen. Haulik. Životopis Klinggräffov napisao je Dragutin Hirc u »Gospodarskom listu« 5. septembra 1891. br. 19. Tamo mu je i slika.

[25] »Narodne Novine« u br. 94. od 25. novembra donose kraljevo imenovanje baruna Fridrika Kulmera, nadporučnika kod granadirske divizije — komornikom. Fridrik grof Kulmer r. se u Zagrebu 5. (ili 6.) ožujka 1814. Bio je sin Ferdinanda († 1816.) i Josipe grofice Oršić. Odlikovao se je u bojevima u Italiji. Radi zasluga postade od baruna 1858. grofom.

[26] Sa 7. prosinca prestaju nažalost Rakovčevi zapisci sve do 20. prosinca. Ovi bi nam zapisci zacijelo više osvijetlili važne događaje, koji su se baš onih dana zbivali. Ipak iz vijesti 20. prosinca vidimo, da je Rakovac naveo kao ubojice Kuč(evića), Kov(ačića) Ignjata Tuč(ića) odvjetnika i Raucha.

Koji je razlog, te je Rakovac prekinuo svoj dnevnik baš na tom mjestu ne ćemo nikada saznati, ali je vjerojatno, da su ga događaji odviše uzbunili i oteli mu sve vrijeme. Zanimljivo je, kako i sam veli na drugom mjestu ,da su i Rakovca sumnjičili, da je pucao 9. decembra s prozora.

[27] »Narodne Novine« javile u svom 99. br. od 13. prosinca 1843. o tome događaju kratko: Iz Zagreba, 12. Prosinca (Dec.) Naš grad bio je žalibože ovih dana opet pozorište veoma žalosnih pripečenja, koja, kad bi se ponovila (od čega da nas Bog sačuva) bila bi od neiskazanih štetnih posljedica ne samo za vas društveni život, nego i za obrtnost i trgovinu varoša našega. Povodom na dan 9. ovog mjeseca urečene bivše velike skupštine slavne varmeđe zagrebačke, dogodili su se ovdi isti dan tužni neredi, koje istraživati i presuđivati ne spada u područje uredničtva povremenih listova; — uslijed nereda ovih, pri kojih mnogi ljudi teških rana dopadoše, morade se obdržavanje velikoga stanovišta odgoditi. Uostalom ovdašnje gradsko poglavarstvo učinilo je sve moguće potrebite naredbe za zapriječiti u buduće spodobne nerede, a tako isto za izviditi i istražiti ova, koja su se dogodila.

[28] Dr. Velimir Deželić po vrelima još nepoznatim opisao je ovaj događaj u knjizi »Plemenita općina Turopolje«. (Knji. I str. 130): »Napokon je došao mjesec decembar i približila se je restauracija. Smičiklas u svojoj povijesti (knj. II. str. 458) piše o njoj tek ovako: »9. decembra imala se je obavljati velika skupština županije zagrebačke. Obadvije stranke nadoše se oružane na taj dan, na trgu sv. Marka. Prije nego, što je počela skupština, sraziše se do krvi sluga baruna Levina Raucha, stojeći uz oružana svoga gospodara, ubiše iz puške jednoga čovjeka grofa Nugenta, a gospoda madžarske stranke tu palu žrtvu na komade rasjekoše, kako pripovijedaju očevici. Razbijanje i pucanje, metež i urlikanje ispunjavalo je gornji grad zagrebački i prelijevalo se je po drugih stranah grada. Više ljudi i jedne i druge strane bude ranjeno. Krv je potekla, slijepo bjesnilo istom započelo. Skupština se dakako nije držala, madžarska stranka dizala je viku, da su Iliri krivi ovomu prolijevanju krvi; tužbami dopriješe i do prijestolja pod zaštitom ugarskoga palatina . . .«

Stvar se ovako dogodila. Zdenčaj je kongregaciju urekao za 4. decembra 1843., ali, jer je dan iza toga sajam, odgodio istu.

Već dan prije skupštine došli su mnogi Turopoljci u grad, al tu budu dočekani porugama i napadajima. Neki čovjek rekao je dapače ispred kavane, da će sutradan slaviti Hrvati svoju Bartolomejsku noć. U noći su u zagrebačkim ulicama bili prilijepljeni veliki oglasi djela »Ogledalo Iliriuma«, što je već ispred dvije godine izašlo. O ponoći prolazila je ilirska omladina s debelim štapovima ulicama gradskim i pjevajući davorije. Došavši do kuće turopoljskoga župana polupa sve prozore (Geschichte des Ilyrismus 1849. str. 110). Već davno prije 9. decembra (Spis pisan rukom Ljudevita Gaja u sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu) bojali se Iliri turopoljskog napadaja, to više, jer su čuli, da će ovi razoriti Gajevu tiskaru, zato je grof Albert Nugent opet došao sa sto trideset slobodnjaka serežana. Priredila se i mladež. Već 8. decembra došlo je sedam sto oboružanih Turopoljaca. Građani su to sa stravom gledali, jer je u isto vrijeme bila u Zagrebu garnizovana madžarska momčad s fanatičkim podčasnicima pa i časnicima. 9. su se skupili Turopoljci na Markovom trgu. Turopoljci ovaj put nisu imali u svojoj sredini svog glavara vođu Josipovića, koji se je upravo nalazio u državnom saboru u Požunu. Svejedno se sabraše u njegovoj kući i pokušaše u dvoru ove kuće obdržavati skupštinu i restauraciju. Izabraše zaista tri podžupana sve bez povjerenika i onda izađoše s raznim oružjem i gotovo u vojnom redu, da osvoje županijsku zgradu makar i silom, te tamo dovrše restauraciju. U jutro 9. prosinca htio je uostalom i Drag. Stajdaher, mladi Ilirac, još ispred kongregacije predati svoj votum separatum.

Kad mu je u susret došao s južne promenade neki turopoljski plemić, udari ga tako o šiju, da je taj, videći uz to da ga i drugi mladići progone, skočio preko plota i prelomio si nogu (Geschichte des Ilyrismus 1849. str. 110). Tako se sa sviju strana nabralo dosta paljiva i na pojedinim mjestima grada, dogodile se tučnjave, koje nisu dale slutiti na dobro. Međutim je već u čas, dok je još čitava gomila Turopoljaca bila u dvorištu Josipovićeve kuće i birala svoje ljude, odlučio je veliki župan u strahu da krv ne poteče, odgoditi kongregaciju na neodređeno vrijeme. Radi te odredbe veliki je dio općinstva pa i grof Nugent otišao s mjesta, veseleći se toj odredbi, jer da će se tako izbjeći neprilikama. Jedino kod kuće grofa Janka Draškovića stajalo je 130 serežana, što ih je za vlastitu sigurnost doveo grof Albert Nugent. Imali su crvene kape na glavi, i koplja. Ondje se je našlo i nekoliko drugih ljudi. Odavde pođoše neki na Markov trg, da vide, hoće li se pojaviti Turopoljci sa svojim drugovima. Ali jedva što su do crkve sv. Marka došli, već ih četa od sedamsto Turopoljaca okruži, oboružanih pištoljama, sabljama i toljagama. Nastade gužva i za čas, već kod prve strke pade iz prvog reda Turopoljaca više hitaca. Slučajno su baš najžešći od Iliraca bili u opasnosti. I tako nastade očajna borba. Činilo se za čas, da će četa Iliraca, u kojoj je bilo 25—30 mladića, žestokom svojom navalom poćerati Turopoljce. Ali sad se dogodi nešto nečuvena. Poput peletona zakresaše s prozora jedne kuće na Markovu trgu, u kojoj su bili vođa Turopoljaca hitci iz pušaka, dva su Ilirca teško, dva lako ranjena. Na to su Iliri bili prisiljeni, od njih nekoliko teško ranjenih, uzmaknuti u bližnju ulicu. Samo jedan Nugentov potčinjenik ostade na mjestu smrtno pogođen hicem zemaljskog arhivara, sina referenta kr. ug. dvorske kancelarije, dvorskog savjetnika Kuševića (Ilirci su uporno tvrdili da je Aurel pl. Kušević ubojica, al on je pred istražni sud doveo trideset svjedoka, koji posvjedočiše njegov alibi. Gaj i njegovi su i za te svjedoke tvrdili, da su podmićeni). Ilirci su tvrdili, da Kušević, »mladi bjesomučnik« nije bio zadovoljan, što je tako usmrtio svoju žrtvu, već da je nemilosrdno sabljom udarao po jadniku, koji je moleći milost umirao. Grof Antun Erdödi, bivši časnik, jedan od vođa madžarsko-hrvatske stranke, udari također po jadniku, koji je sretno sačuvao život u Napoleonskim ratovima, da nađe ovdje na Markovu trgu smrt. Od Turopoljaca su četvorica ubijena (Rakovac tvrdi jedan), a preko trideset ranjeno. Kuća turopoljskoga župana, postade taj dan bolnicom. Ostanci mrtvih Turopoljaca poslije su posve tiho sahranjeni. Odmah, kako su Ilirci uzmakli, stotine su Turopoljaca letile Gospodskom ulicom mimo kuće Gajeve. Gaj i njegovi bili su u strahu, da će u nju provaliti. Radi tog groznog događaja sastalo se viječe poglavarstva i zastupstva, koje je zaključilo, da turopoljski plemići ne smiju više u kr. i slobodni grad Zagreb koračiti, jer se više imanje život građana ne smije predati na milost i nemilost »buntovnika plemića«. Osim toga odabrano je posebno povjerenstvo, kojemu je stavljena za dužnost zadaća, da istraže tačno sve te zgode, te da onda opširno službeno izvjeste svoje poglavarstvo«.

Tko bi želio točnije podatke o tom događaju, neka pročita pomenuti opis dr V. Deželića u navedenoj knjizi na str. 129—142. Spominjemo samo ovdje ime ubijenoga čovjeka. Zvao se je: Đuro Mrzljak, a bio je vrtljar grofa Nugenta iz Bosiljeva. Pao je na trgu sv. Marka, kod kipa Bl. D. Marije, isječen sjekirama, sabljama, tučen maljevima i dobio je 15 rana, od kojih je bilo pet smrtonosnih, tako da je 18. decembra od ovih rana umro.

U malom spravišću županije zagrebačke, 8. januara 1844. proglašen je kraljevski mandat rad nemira od 9. prosinca 1843. »Budući da je Veličanstvo iz toga, što mu je

priopćeno o velikim neredima, koji su se prošlih dana t. mj., na koji dan je bilo raspisano veliko županijsko spravišće, milostivo uvidilo, da je glavni uzrok tome bio nestašica posluha i pokornosti, koju jedna strana tamošnjh stališa i redova izabranom prigodom restauracije od g. 1842. poglavarstvu uskraćuje; — i budući da se takav anarhički položaj stvari više trpiti ne može (»cum itaque anarchicus rerum status tolerari non possit«): izvolilo je Nj. Veličanstvo milostivo odrediti, da se ovoj županiji naročito naloži i zapovjedi, da dužnu pokornost velikom županu ove županije, kao i onom poglavarstvu iskazati ima; zajedno su učinjene na previšnji nalog zgodne odredbe, da, dok Nj. Veličanstvo milostivu svoju odluku izdalo ne bude, glede podnesenoga mu operata kraljevske komisije za istragu izbora pomenutoga poglavarstva — ukoliko bi se pokazalo potrebnim, da se sazivlju takove skupštine, neka se za uzdržanje reda i mira, koji u skupštinama mora da bude, upotrebljuje i vojnička sila«.

»Narodne Novine« od 13. decembra br. 99. javljaju, da za 9. XII. sazvana glavna skupština zagrebačke županije nije se mogla držati, jer je došlo do vrlo oštrih sukoba plemića Turopoljaca i Iliraca, te je mnogo osoba ranjeno.

[29] K l o b u č a r i ć Karlo (Dragutin) hrvatski poslanik g. 1884. u ugarskom parlamentu g. 1844. umro je u dubokoj starosti u Zagrebu. On je bio plemić, ali njegovo plemstvo nije bilo staro. Datira tek od g. 1797. O njemu veli Wurzbach: — »Za ovaj leksikon ne ima toliko interesa njegova ličnost, koliko odnošaj, što su na njemu Madžari prvi put pokazali, kako shvaćaju narodnosnu ravnopravnost. Saborski zaključak od 20. juna 1844., nalagao je hrvatskim poklisarima da madžarski govore. Protiv toga ustadoše Hrvati, i jer se poradi toga izlegoše pravde, odredila je vlada, da hrvatski poslanici, tako dugo, dok vlada ništa dalje ne odluči, ne smiju biti smetani, ako u debatama progovore latinski. Napokon je to pitanje došlo u sjednici saborskoj od 1. decembra u pretres. Kad je personal (predsjednik) narodnosno pitanje označio kao najznatniji predmet, o kom će se danas raspravljati i oduševljeno progovorio o ideji narodnosti, izreče, da zaključak od 20. juna u njegovim očima nije zakonit, te savjetuje neka se parba zakonitim putem uredi. Svakako se imadu najprije hrvatski govornici saslušati.

Kad je završio ovaj govor zaori od stolova poslanika gotovo jednoglasni maradjok, što je značilo, da adresa govora imade ostati takova, kakova jest. Sad uze riječ hrvatski poslanik Klobučarić. Poče latinski. Jedva što je izgovorio par riječi, kada madžarski poslanici skočiše i povikaše: »madžarski«! Klobučarić nastavi latinski. Sada nastade graja i vika Madžara, da personal nije mogao učiniti reda. Klobučarić nastavi latinski. Graja postade veća. Klobučarić nastavi svoj govor latinskim jezikom dalje. Buka postajaše takovom te je dala razloga zabrinutosti, pa da se izražaj strasti ne pretvori u opasnost, zatvorena je sjednica. U cirkularnoj sjednici drugoga dana svršila je stvar na čudnovat način. Madžarski poslanik Klauzál predloži: »Budući da je ispod časti odbora, da se ponizi do tvornih napadaja i da je upotrijebe protiv hrvatskih poslanika, to se neka sabor ne odupire njihovim latinskim govorima, al neka o tom ne uzme do znanja nikakove vijesti, neka smatra njihove govore, kao da nisu govoreni i neka zabrani da se unesu u zapisnik itd., taj je predlog primljen bez debate. Drugi dan raspravljalo se o tome zaključku u sjednici. Hrvatski poslanici govorili su u debati latinski, a dok oni govoriše, madžarski su se poslanici razgovarali. Tako je smionost, eneržija i istrajnost poslanika Klobučarića u jednoj vrlo važnoj stvari pobijedila, jer primljeni motivi Klauzalovi uistinu nisu bili drugo nego faktični otklon zaključka od 20. juna. Kakav je utisak ta najčudesnija, Klobučarićem izazvana epizoda sabora od 1844. u publici imala, o tome govori opširno i zanimivo u vrelima citirani krokista« (Hugo Albert: Meine Croquis aus Ungarn (Leipzig 1884. O. Wiegand Bd. I. str. 115.—137; Bd 15. str. 110.—138.).

[30] U Rakovčevoj korespondenciji nalazi se zanimivo pismo Stjepana Pejakovića o slavjanskom balu u Beču. Pismo je pisano 12. v e l j a č e 1844. Bal je bio 4. februara g. 1844., pak je o njem pisano u »Novinama« i Danici, ali jer se radi cenzure ne može sve štampati piše Pejaković detaljnije u tom pismu. — Žali se Pejaković da nije uspjelo dovesti i naše ilirske glazbenike. Štriga, kojega su iz Požuna očekivali nalazio se u Zagrebu. Kuretić je pisao Kaviću, Lisinskomu i mnogim dr., al ne dobi odgovora. Naročito je Hrvate žalostilo, kad nisu znali, kako će kolo plesati: »Vjećasmo o ovom predmetu više puta, ali zaludo, te najposlije složismo se u tome: K o l o buduć, da je naznačeno, svakako plesati makar u jutro, kada gosti razilaziti se počnu. Ali evo najedanput obuzme nas rajska neka radost. Kada od Bartolovića začusmo, da g. Brlić ovaj ples u Zagrebu plesaše, te potrebne figure k tomu znade, na što odmah bijahu k njemu 4 poslani, da se nauče, te onda druge da vježbaju, što i učinjeno je, nauči taj vrijedni domorodac slijedeće figure: Naklon, Vijenac, Zvijezda i Polumjesec; od slavonskog kola: Zvijezdu, prolaz, pak kaču, koje jošter onaj dan mi se u dvorani jednog plesomeštra jedino za tu svrhu najmljenu i naučismo. Ali odakle djevojke? Za taj ples? To bijaše

naša nova skrb, koja nas sve obuze, doklem g. dr. Nadhorny, Čeh na sviju nas utješenje ne izrazi, da o ovoj potrebući on potrebne korake učinio bude, te na se uzima osam djevojaka Slavjankinjah kolo naučiti, što mu za rukom pođe, budući on sam tri sestre imade, koje s veseljem ovaj ples učile budu, samo da i one što god k svečanosti ovoj doprinjeti budu mogle. Pozove jošter tri gospodične Čehinke i dvije Poljakinje, koje također pristadoše, te tako budući dan posve kolo nauče i u subotu skupa s muškima u navedenoj dvorani proizvedu točno taj ples, za kojeg rečeni doktor i muziku naredi, te orkestru predade i to iz narodnih pjesama uzeto za prve tri figure polag one narodne pjesme: »Ustanimo braćo mila«; za slijedeću pako figuru polaz one: »Čuj diko, što velim . . .« i »tamburica sitnim glasom udaraše . . .«. Pejaković pripovijeda, da radi prostorija moglo se samo »najznatnije« od slavjanske mladeži pozvati, a onda nastavlja: »Nepropustismo također vladiku crnogorskoga, koji se ovdje u Beču bavi, pozvati, i polag obećanja svoga i zaista došao bi bio, da ne bi 4-tog o. m. kod M e t e r n i c h a pozvat bio, što mu na našu zabavu dojti, uskrati. Četvrti veljače osvane, na sve strane vidih mladež slavjansku na ovu zabavu se pripravljati željno izlazak ove zabave izgledajuća, nadospije i osmi sat, u kojem opredijeljeno bi, da naši Iliri plesaoci s Slavjankima u dvoranu izvanredno ukrašenu i osvijetljenu dojdu, te pred došastkom gostova jošte jedanput uz muziku orkestra kolo igrati pokušaju, što točno i proizvedu, dok oko 9 sati, kano za početak opredijeljeno vrijeme pozvani sakupljati se počeše. Među ostalima uvidih presvijetlog kneza Miloša, grofa Kolovrata, Krakovskog rođaka ministrovog, grofa Počića, Zlatarovića, c. kr. savjetnika i prof. na c. k. Josip Akademiji i mnoge druge, kano također tajnika i adjutanta Vladikinoga, koji narodno, onda naravno u crvenima kapama zlatom narešenima haljinama ukrašeni, najedanput u naše društvo stupiše, te kano današnjemu svijetu manje poznani, osobitu pozornost pobudiše. Prvi igrao je polku i walzer s Slavjankami, a drugi pozornim okom motreći goste očitovaše veliko veselje nad ovom zabavom. Kolo naše u plesoredu bi naznačeno među ostalemi plesi poslije odmora, ali ne čekasmo mi vrijeme ovo, nego odmah oko 11 sati, dok jošter svi gosti prisutni bijahu nastavi se kolo u osam pari. Osam Slavjankinja bijelo kano vile obučene, vijencima ovjenčane i narodnom našom bojom ukrašenima vezima s osam Ilira počmu kolo igrati, kojeg g. Kušević, Slavonac, bijaše naučio. Ne izmognu riječi za dostojni ovaj prizor opisati, već jedino mogu kazati, da je divno lijepo bilo i ništa dalje — — izigraju gore navedene figure tako vrsno, kano da bi se čitave mjesece bili pripravljali, našto sa sviju strana pljeskanje ruku slijedijaše, budni da se je svima veoma dopalo. Za ovaj čas mislio sam, da sam u miloj otadžbini, sve bo naokolo slavski se govorilo i slavski se ples plesao. Za ovim slijedijahu pred odmorom drugi plesi, koji u plesoredu naznačeni bijahu, žao mi je, da ne mogu jedan eksemplar poslati. Za gospođe i gospodične bijahu tvrdo u slika Brieftaschchenu svezani, olovkami proviđeni, da si je svaka svoga plesaoca, s kojim se je angažirala, zapisati mogla, broj sviju prisutnih može lako do 400—450 iznositi i kada se je koji drugi ples plesao tu je odmah po 100 para počelo igrati. Lijepi spol bio je dovoljno podvoren svakojakim slasticami: kano: sladoledom, lemonadom, Mandelmilch, itd., koja sva iz naše blagajnice bijahu plaćena. U vrijeme odmora slijedaše goštenje i veselje na sve strane, ovdje napomenuti moram, da je Miloš ono, što je ovdje potrošio dukati htjeo plaćati, što pak po nagovoru njekojih škudami učini, te tako od veselja obuzet bijaše, da je, kako čujem, zaključio, kod sebe bal jedan za Slavene dati ovih poklada. Za odmorom slijedjahu opet plesovi od kojih na opću želju bi prvo kolo po drugi put odigrano, i tako ljuveni brate! veselismo se čitavu noć do 7 sati u jutro, napokon kojega vremena razidosmo se, želeći, da bi više ovakovih blagih dana doživili! Što ako za rukom pođe tvrdno ufamo se, da će naša zabava jedna od najodličnijih u Beču biti. Presvjetli grof Kolovrat Krakovski izjavi među ostalim želja također onu, da bi one slike za »Iskru«, od koje knjige njemu pripovijedah, vidjeti želio, i zato ne propustih, buduć da jedan eksemplar slika imadoh, takov pokazati, koji mu se uopće, u svim slikama, a posebice u slici hrvatskog časnika neopisivo dopao je, i kada nadalje pripovijedao bi bio, da i naš presvijetli grof Janko Drašković troškom društva domorodkinja naslikan narodno obučen je, uprosi me ako ikako mogu, da bi mu i tu sliku pokazati mogao, da ovoga toli zaslužnog muža, akoprem osobno ne, barem u slici vidjeti mogao, što mu učinih, te jošte G a j a i Nugenta, donesem, na što radost prevrijednog ovog muža podvostručena bi: Ovom istom prigodom prikazaše za našu Maticu, budući da je od zavedenja njezinog već prije čuo i s veseljem razumio, da mnogi Česi, takodjer Horvate u zavedenju ovoga toli za cijeli narod djelujućeg instituta podupiru. 20. fr. sr. s tim, da će svojim vremenom sumu utemeljitelja položiti, i kada u Češku dojde, druge jošter pozvati na podupiranje duševnog ovog u Horvatskoj života. Ovaj presvijetli grof umije štovat ovaj institut, jerbo pod njegovim nastojanjem najvećma utemeljila se je Matica Češka, koja jur mnoge hiljade forinti imade i od koje on kroz njekoliko godina predsjednik bijaše i poklonih mu račun Matice od g. 1842. da uvidi,

da samo domoroci za taj institut doprinesoše, gdje odrodice ni krajcar za opću ili posebnu domovine korist žrtvovali nisu.

[31] Narodne Novine teč. X. 1844. br. 18. od 2/III. javljaju da je car riješio Nikolu Zdenčaja časti velikog župana županije zagrebačke i imenovao bana Hallera takovim. Proglašeno u maloj skupštini županije od 4. ožujka. Reskript od 22. februara 1844. Tu je štampano i pismo Zdenčajevo, kojim se oprašta od županije.

[32] U ovo doba ispjevana je satira:

GLUBOKO ZDIHAVANJE ŽALOSTNIH TUROPOLJCEV NA VEKOVITU SPOMENU

1.

Bogme to je svinjaria
Deci ki bu vrag iz nas
Verek ovo ni norija
Nas lomaču svaki čas.

2.

I Komeša nek vrag vzeme
Na poštenu našu reč
Kajti v Zagreb naše pleme
Nejde Bogme nigdar več.

3.

Tri puta smo tam vre bili
Nu pak dobili smo kaj
Dasu čversto nas izbili
I stem prešli smo nazaj.

4.

Dvaputa smo kano Cucki
Z Zagreba zgneteni van
A sad su nam baš po ljudski
Dost na pleča dali ran.

5.

Akprem teh Ilircev malo
Kak veliju je navek
Pak nam vendar stepu salo
Ktomu gonu nas u beg.

6.

Najbolje nas to pak grize
I bantuje onaj červ
Da živina nama liže
Našu plemenitu kerv.

7.

Ar kada smo po Soldati
Sfruštani prek Save svi
Na piac su nam v jati
Došli kervcu lizat psi.

8.

Mnoga sela su vre gluha
Neli špot to bratjo nam
Kad vnožini jesu vuha
Zvenodali Lirci tam.

9.

Z one vražne Promenade
Djipel je a Sudec naš
Ter na oštre one klade
Zlomil si je nogu baš.

10.

Drugoga su Sudca jako
Bili vtisnuli v sekret
Šterti den je došel pako
Nazad zmazan ves i bled.

11.

Jednem perste drugim nose
Shitali su Lirci v gnoj
Vnoge spikali kak ose
Neli to bil vražji boj.

12.

Na nas hitali s oblokov
Derva su i vrući krop
Da smo bili do obojkov
Mokri kak leneni snop.

13.

Grofi i Baroni naši
To nezabimo nigdar
Bili su u vražjoj kaši
I jekali svi na par.

14.

Naša druga pak Gospoda
Sve su šteli spravit v žep
Ali to je samo škoda
Da su svi zmeknuli rep.

15.

Zahman z gubcem rovali su
Kaksi god zemeljski kert
Al bogme bežali su
Bolje nek i vražji hert.

16.

Kar Jelačić vodja pervi
Pobegel ah dragi Bog
Z Matačićem u toj kervi
Ien i drugi sve na skok.

17.

Na nahižje Županovo
Vušel Žuvic de Pribir
V umerl od straha tam gotovo
I skril je med papir.

18.

Puškene kak je čul hite
Pavleković fiskal Stef
Zmekaval je da prostite
S koraki na polpet ref.

19.

Drašković Aleksa de Rosa
Napelal je čak do čub
Negdo stisnut mu je nosa
Ioš mu se sada pozna zub.

20.

A debeli Keresturi
(Popeval je čuri muri:)
Nebi ga bil vlovil bes
Al presekel pred panduri
Bil je čak u novu ves.

21.

Tućić on si je nebore
Slekel čizme i s njim Kos
Da je Lircem med stobore
Ien i drugi vušel bos.

22.

Briglek on Ezopuš pravi
I Kušević Arkivar
Leteli su kak žerjavi
Nje je pudil jen kravar.

23.

Kovačić koj ima noge
Bog nas čuvaj kakti štrok
Dobil je proklete roge
I podoštril noge v skok.

24.

Bedeković kermežljivi
Po imenu Koloman
I Gerenčir Šmerkljivi
Našli su u kocu stan.

25.

Farkaš Daniel, Rauh Baroni
I Krajačić Pavel još
Ter Erdödy Grof Antoni
Skrili su se pod jen koš.

26.

Ricard Jellačić debeli
Bušić Imbro, Trstenjak
V terčanju su se tak spleli
Da ih rasplel ne bi vrag.

27.

I Stojanić kasirani
Kaj svi znamo Oficir
Letel je kak da na sanih
K svinjam išel bi vu žir.

28.

Pomper se je bil zavlekel
I pritisnul v jeden kut
Da mu nebi gdogod slekel
Njegov žutkasti kaput.

29.

I Pogledić Francek pako
Kak je začul perví puk
Tak se je prestrašil jako
Da je mah napravil smuk.

30.

Od bežanja još su slavni
Mikšić Ludvik i Sitkaj
Ki su vzeli jen put ravni
Pak na savski begac kraj.

31.

Serpak suhi i šepavi
Znateli on fiškal
Na senjiku na otavi
Plakal se i v strahu scal.

32.

Saračević iz Nešpeša
Sčverknul se je v jeden dom
I akoprem vsikam meša
V strahu zeval kakti som.

33.

Žinić se pak v persa gruval
I po ganjku vikal joj
Kufrast svoj nos verno čuval
Čekal kak bu zišel boj.

34.

Zrinjščak Plebanuš na slami
Pijan ležal je kak čep
Obhadjali su ga čami
Od muke se poscal v žep.

35.

Radićevič šoštar vreden
Dobro zlupan je takaj
S furdetom ga gospon jeden
Bil je všiknul zadnji kraj.

36.

Tomašić neplemeniti
Ona vekivečna laž
Moral se je v beden skriti
Podvergnen plemenitaš.

37.

Tomu svako dete pove
Da je tudje ime vkral
Da se on Tomaž zove
Od toga se nebu spral.

38.

Ar filarke vele same
Da je otec njegov još
Teržil fige i salame
Po primorju se po groš.

39.

Iz med druge svinjarie
Bil je znami Stefan pop
Misleć da do kanonie
Bude došel ali hop.

40.

Ali bumo kak smo čuli
Skorom skupa z Jalžom Čuk
Jer Konvikt preveć gubi
Za peneze dobi fuk.

41.

A Plebanuš jen stirani
Gizdek Talijan posmetuh
Ki je zgubil faru lani
Kajti je bil potepuh.

42.

S Stefanom se je zavlekel
I on med nas vražji štrok
Bog da jen i drugi stekel
Ar delaju Cirkvi špot.

43.

Zmir nam nose laži hudi
Da supremus komeš naš
Zvergnen iz časti bude
Stem nam bude svaki čas.

44.

Njega Cesar z Varmedjaši
Da kasiral bude sam
Onda v službu dojdu našu
I tak da lepo bude nam.

45.

A mi vendar pak vidimo
Da se on niš ne boji
I zahman se mi serdimo
Neprestrašen on stoji.

46.

Vele da bu Ablegate
Iz Požuna stiral kralj
Pak da druge na Horvate
Mesto ovih bude dat.

47.

A Lirci se stoga smeju
Mi čubimo dan i noč
Kajti znaju da nepeju
Oni iz diete proč.

48.

Varaju nas da pravice
Bu nam silni vzel Ilir
Naše stoje vse zemljice
Svugdi vlada stari mir.

49.

Luterani da zajeti
Hočeju Horvacki kraj
Kranjsku štibru da nadeti
Lirci čedu nam takaj.

50.

Čteli su nam jedno pismo
Vrag zna gdo im ga je dal
Veleć da zgubili nismo
I da ga pošilja kralj.

51.

Zebrali smo Poglavare
Sad im ni znat ni za trag
Za nje ljudi niš nemare
Nesluša ih niti vrag.

52.

Vezda su pak vermedjiu
Prešli tužit čak u Beč
Dugi nos da nedobiju
Nebi šteli dvaput reć.

53.

Bogme to su ljudi vražji
Mi vidimo sami sad
Komeševe to su laži
Ki bi nas zadušit rad.

54.

Dosta Komeš znami mota
I to Bogme više let
Neli za nas to sramota
Kaj bu na to rekel svet.

55.

Naš je Komeš sve potepel
Kredita već nigdi ni
Da bi se pak z duga stepel
Rad bi da mu damo mi.

56.

Ter imanje da prikaže
Njemu Cesar kakvogod
Da nas hrani svikud laže
Pak podkapa celi rod.

57.

Oni drugi pak ostali
Ar dobili nisu niš
Da bi po nas kaj postali
Mešaju nas sve po križ.

58.

Zato Bratjo Turopoljci
Pustimo mi sve na stran
Zakaj bi mi kakti norci
Išli v Zagreb hranit vran.

59.

Ki nam ima kaj povedat
Neka dojde ak će k nam
Mi nejdemo vise zvedat
Nek si ide gdo će sam.

[33] Kao nastavak Rakovčevog dnevnika priopćujemo ovo pismo iz ostavštine.

Spravi ovaj list, ili mi ga pošalji natrag, imade u njem datah, koja bi čověk poslje mogao zaboraviti.

List ovaj dobio sam jutros u 3/4 na 8. Do 1/2 na 9 imam vrěmena za odgovor, koga ti evo na čitavom tabaku pišem, jerbo ti obznanjujem věst takovu, s kojom se možete najmanje nedělju danah u Moslavini gostiti i nasladjivati bez bocah staklenih i mesnatih.

U poneděljak okolo 4 sata poslě podne, — kada se ni živa duša nadala nije takvo šta viděti i čuti — zasvira ti postilion, i kao deus ex machina u svom battaru doveze se na samo Martinje g. administrator sl. varm. varaždinske Mukrl! — To što ću ti pisati, znamo iz njegovih ustiuh i iz relacie Roberove upravljene na biskupa, jerbo naši patres patriae svi su jošte u Varaždinu, pišući i podpisivajući reprezentaciju novu proti svome Martinu (tako će se odsad Mukerl zvati) qui contracti Kundri, ad Koprivje redivit.

Znaš, da su na potrěbovanje Martinovo dvě kumpanije odavle otišle bile u Varaždin pro b r a c h i o i to po najvećoj kiši i blatu do koléna. A i to moraš znati, da su svi Magjaroni do jednoga iz Zagreba, Zagorja, pače i iz Požežke varmedje kako čujemo dvojica (Žuvić i Cziráky) u Varašdin se s puškami, pištoljami, handžari itd. na vrat na nos krenuli grozeć se, da će Ilirce već naučiti, kako se Bog moli. Odoše tamo i Turopoljci někoji, někoji sv. Ivančani, Šašinovčani, Zaladčani, Kérteši sami, da Ilirce pod čelovodstvom i vojvodstvom svoga Harambaše Josipovića i věšta mu druga (Nobile par fratrum) Mukrla hametom potuku. — Sad vidiš, kakve su to bile priprave proti ubogim Ilirom. Soldati s jedne strane, kojim je komisar Plantak dao Aviso, a velika masa prostih i neprostih plemićah, koji se sa svih kutovah sgèrnuli biše, da svoga medveda na přestolju odèrže.

Medjutim nisu ni Lirci opali na glavu. Došavši u Varašdin vojska, varoški kapetan, veleći, da on nije dobio nikakve zapovědi od previšnjeg města, uzkrati siromaškim vojakom konake. Na što Mukrl po drugi put po Platzkomandantu, mislim, poruči, varošu, da ako on soldatom neda kvartira, da će si ga soldati sami s i l o v i t o m r u k o m tražiti i uzeti. To Platzkommandant javi sabranom senatu, i dade istomu na poziv njegov svědočanstvo pismeno vèrhu tih rěčih. Magistrat poruči Vžupanu: E dobro, neka soldati kušaju! Medjutim bilo je već pol varoša na nogah, a vas gotovo varoš je od jeda i sèrčbe kipio.

Mukerl sazove konferenciu, na kojoj je od naših bio samo Oršić i ablegati biskupov Rober, a kaptolski Vahtarić magjaron, inače su bili sami magjaroni. . .

Mukrl postavi čudnovito pitanje: bili valjalo u sadašnjih okolnostih dèržati sprašište pod oružjem? (to pitanje sada, gdě su već soldati pred vratima bili?) Svi magjaroni strahom pogodjeni, videći toliko gibanje u gradu, bili su zato, da se nebi kongr. dèržala. Oršić je bio za obdèržavanje, na što ga Mukrl zapita: »Garantira li mu on za njegovu glavu?« Oršić: »Garantiram«. — Mukrl: »Sed honor & Vita pari passu ambulant, garantirate li mi za moje poštenje?« Oršić: »A to ne garantiram«. — Na to Mukrl sprašište odgodi, podžupanu zabrani kongregaciu dèržati, dvě stafete u Beč odpravi, i nevideći se u Varašdinu sěgurna ob 1 uri po noći poběgne, uteče.

Soldati su do 4-te ure posle podne na pijaci gladni i žedni stajali. Poslě su dobili kvartir u gradu starom i u Bankovcu kod Jos., gdě kako čujemo, dade im Jos. vola peći.

Magjaroni su gotovo već svi u Zagrebu sasvim popareni. Našega još neima ni jednoga. Naši imaju posla s novom representacium.

Čujemo, da je Čegel dva puntara Škornjaka i Gerehtsera u železje metnuo i u varmedijsku kuću zatvorio.

Nemogu dalje. Sluga tvoj odlazi.

13./XI./44. Dragutin.

Sluga Mukrlov pripovědo je na pošti da je vas Varašdin u jednoj buni bio i da je njegov gospon jedva uteko.

Mali katekizam za velike ljude od Dragutina Rakovca izašao je i u Il. Nar. Novinama i u posebnoj brošuri. Složen je iz pitanja i odgovora. Pitanja su ova: 1. Koji je uzrok sadašnje raspre među Hrvati? — 2. Zašto se u nas ona strana Hrvata naziva nadrimadžarskom? — 3. Odakle se vidi, da ona stranka ima madžarske namjere? — 4. Otkuda to dolazi, da ona stranka Hrvata ima madžarske namjere? — 5. Šta namjeravaju Madžari? — 6. Na koje pokrajine namjeravaju Madžari narodnost, jezik i načela svoja protegnuti? — 7. Što na to kažu drugi nemadžarski narodi u ovih pokrajinah obitavajući? — 8. Imadu li ovi narodi pravo protivit se? — 9. Može li Ugarska procvasti i na visoki se stupanj savršenstva popeti, ako u njoj kao i dosad bude više jezika i literatura? — 10. Je li narodnost i jezik zaista svetinja svakoga naroda? — 11. Jeli u Ugarskoj potrebit jedan samo poslovni jezik? — 12. Zašto Hrvati i Slavonci ne će madžarski jezik u svojoj domovini za poslovni da uvedu? — 13. Gdje su naša municijalna prava? — 14. Zašto se mi zovemo Iliri, a ne samo Hrvati kao i dosad? — 15. Zašto da mi primimo ime ilirsko, kad Iliri nisu bili Slaveni? — 16. Ne bi li bolje bilo primiti ime »Slaven«, kad smo i onako Slaveni? — 17. Možemo li se zvati južni Slaveni? — 18. Zovimo se dakle Jugozapadni Slaveni? — 19. Ne bi li se dalo koje drugo naimenovanje izmisliti? — 20. Koje mjesto zauzima ime Ilir u Evropi? — 21. Dobro dakle ostavimo ime ilirsko jeziku i literaturi, nu zašto vi ime ilirsko mješate u politiku? — 22. Hoćemo li mi narod naš, nadijevajući mu ime ilirsko, da pošvapčimo? — 23. Koji su protivnici duševnoga sjedinjenja jugozapadnih Slavena po jeziku i literaturi od starine? — 24. Šta mi hoćemo? — 25. Šta mi nećemo.

U br. 76. Ilirskih Narodnih Novina od 23. rujna 1842. štampan je »Dodatak k malom katekizmu za velike ljude. Od Dragutina Rakovca«. Tu dolaze još ova pitanja: 1. Zašto Hrvati nose surke i crvene kape? — 2. Zašto mi na grbu (cimeru) našem upotrebljavamo i mladi mjesec sa zvijezdom? — 3. Što mi u sadašnjih naših okolnostih mislimo? —

Od odgovora na pitanja u »Malom Katekizmu« saopćit ćemo ovdje samo najvažnije i najprogramskije.

»Što mi hoćemo?« Mi hoćemo: 1. da imamo narodni naš jezik, kog nam je ista narav dala. Znamo mi, da sa smrću narodnog jezika i narod isti umire. 2. Da imamo narodnu našu literaturu: jerbo bez narodne literature i isti jezik propasti mora. 3. Da narod naš prosvijetlimo, što je jedino u narodnom jeziku moguće. Tuđi jezici kadri su samo pismene ljude prosvijetliti, ali nikada čitav narod. 4. Da neoskvrnuta sačuvamo naša municipalna prava, ona bo su temelj našeg političkog bitja. 5. Da i odsad, kao i dosad budemo braća Madžara pod konstitucijom ugarskom.

Što mi nećemo« Mi nećemo: 1. da nas drugi ma koj narod kao oruđe samo smatra za povekšati broj jednoplemenika svojih. 2. Da nas drugi budu ružili, grdili, u sumnju dovodili, a mi da nesmijemo, ni zinuti i ni riječi im odgovoriti.

Što mi u sadašnjih naših okolnosti mislimo? Mislimo evo ovdi što slijedi: Već je to žalosno, što se mi za narodnost i jezik naš boriti moramo i to u devetnaestom stoljeću; žalosnije, što mi proti konstitucijonalnoj našoj braći, koja bi trebala da su nam najveći prijatelji na svijetu, narodnost i jezik naš braniti moramo; nu najžalosnije je to, što isti rođeni domovine sinovi proti vlastitoj narodnosti i jeziku bijesne. Mi ustasmo, da začuvamo narodu jezik i narodnost od propasti, a proti nam ustade jedna strana baš ovoga naroda, kriveći nas, da mi hoćemo domovinu da upropastimo. — Nenavist i nazlob, ovu od stoljeća od oca na sina prelazeću baštinu (hereditatem) naroda našega nije dakle niti devetnaesti vijek iskorijeniti mogao? Ona ista nenavist i razlog, koji negda jednoga od najučenijih i najslavnijih naroda našega ljudi Pavla Vitezovića, — imajući pred očima podoban cilj našemu, svih dobara lišena, iz domovine prognao, nasrta sad i na nas, kojih je najveća krivnja ta, što hoćemo narod naš i njegovu konstitucijonalnu slobodu, od skrajnje propasti i poruge da izbavimo. Među tim, doć će Vidov dan. Mi ništa u potaji ne radimo, neka nas Bog i vaskolik svijet sudi! I ako stvar naša nije sveta i pravična nestat će je bez traga.

Rakovčev katekizam bio je od Ilira oduševljeno pozdravljen, a od Madžara i Madžarona s bijesom. U očima Madžara bili su Iliri buntovnici.

Dragutin Rakovac rođen je 31. X. 1813. u Biškupovcu kod Varaždina, gdje mu je mati Marija pl. Sučić, Turopoljka, bila u posjetima kod prijateljice gdje Filetić. (V. Laszowski, Rodjendan D. Rakovca »Nastavni Vjesnik« 1920. knj. 28.). Krivo je zabilježio Filipović, da se je rodio u Vugrovcu, a ostali životopisci datum poroda. Otac Dragutinov bio je Đuro Rakovac, provizor biskupa Vrhovca, na biskupskom imanju u Vugrovcu, gdje je Dragutin sproveo djetinjstvo. Usto je često boravio u očinskoj kući majčinoj u Turovu polju, pa i u Zagrebu. Normalke svrši privatno. Gimnaziju od godine 1820.—1823. u Zagrebu, od 1822./3.—1824./5. u Varaždinu. Filozofiju u Zagrebu. Tu izuči

Georgius Rakovac, otac Dragutina Rakovca, godine 1801. u odori poručnika banderijalaca za vrijeme insurekcije. (Kolorirana fotografija po slici. U arhivu Braće Hrvatskog Zmaja u Zagrebu.)

i pravo 1829./30. Iza toga jurat banske tabule i u odvjetničkoj praksi kod advokata Valenčića i Antuna Horvata. Ako je i položio odvjetničku cenzuru ipak nije tražio ni dobio javne službe. Htjede postati profesor pravoslovne akademije i zato položi natječajni ispit u sveučilištu u Budimpešti, ali mjesto dobi dr. Punter iz Ugarske. Već 28. VI. 1830. piše Drag. Rakovac ocu ilirskog preporoda Ljudevitu Gaju iz Zagreba u Peštu: »Ljubav hrvatskoga jezika po njih meni vtemeljita svaki dan lepšega je zrokuvala sada«. Tu javlja Gaju, da je napisao: Način živeti (skupio od raznih pisaca i svojeg iskustva); popis hrvatskih banova od prvoga do zadnjega: Rodbinstvo cijelo u hrvatskom jeziku. Rečnik vsa na božanstva meštriju vsakojačku spadajuća, vsa na človeka spadajuća od duše i tela, od oveh činjenih i ostala druga zadržavajuća. Zatim mnoge pjesme: Pesma od Slesiancov stražmeštra Metzsch, koji vu boju pri kliniki opal je; Pesma od življenja, Pesmu »Podrtine Medvedgrada vu Zagrebu«, Pesmu od vihra itd. Bio je onda prve godine slušač prava. U ono doba stanovao je »vu hiži Gospe udovice Štauduar, pokojnoga Biškupa Predostavlenice«. U jednom svom pismu iste godine tuži se, što nije imućniji, te da mora zasluživati za svoje naukovanje, dok bi htio da se još više za književnost našu brine.

On šalje 20. sečna 1831. Gaju svoju pjesmu, koju je ispjevao grofici Patačić. On se naime nada, da će Patačićka postati njihova »zavjetnica«, jer je ljubiteljica narodnog jezika. God. 1831. javlja Gaju da izradjuje igrokaz: »Veronika od Desenica ili Lepota vu Medvedgradu« (Žalosna igra vu peteh dogodih). Piše, da ima mnogo istinitih izvora Nada se, da će za mjesec dana biti gotov s ovim izvornim komadom.

Iste godine 1830. zaželio je Rakovac da pravne nauke sluša u Pešti, pa je zamolio Gaja, da mu dopusti zajedno s njime stanovati, a on bi mu, »veren pomoćnik vu poslih« njegovih bio. Pitao ga je, koliko djaku treba za život u Pešti. Gaj mu isprvice nije odgovorio, ali onda mu je 13. oktobra 1830. pisao iz Krapine, odobrio nakanu da dodje u Peštu, no stana mu nije mogao dati. Odgovorio mu je ujedno, koliko stoji djaka život u Pešti. Gajeva korespondencija s Rakovcem postala je sve življa. Gaj mu pohvali nakanu, da uznapreduje u književnom jeziku i preporučio mu svoj pravopis. Pod konac g. 1830. piše već Rakovac Gaju: »Na tu misel vre došel jesem, da nemoguće je naše slovstvo osloboditi od poginjenja, od pregona drugač, ako Novine narodne nebudu, ako onda osvetlali ne budemo«. Zato je i želio u Peštu ići, da ovo s Gajem izvede, jer on nije podoban, da to sam učini. (»Gradja«, jug. akad. knj. 3. Str. 249.) Rakovac je onda prihvatio Gajev pravopis, ali ga je po Moysesovu nagovoru opet napustio. To je Gaju bilo žao, kad mu je 20. marta pisao o tome. Prekorio ga je zbog namisli, da bi tek u novinama uzeli novi pravopis.

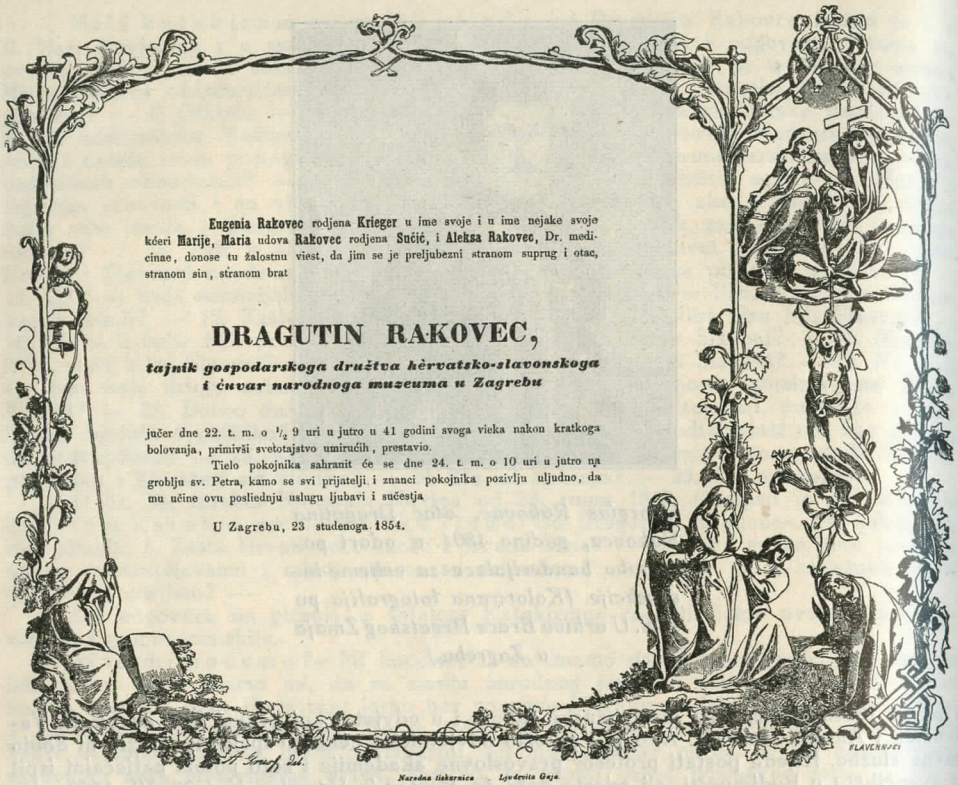

Eugenia Rakovec rodjena **Krieger** u ime svoje i u ime nejake svoje kćeri **Marije**, **Maria** udova **Rakovec** rodjena **Sučić**, i **Aleksa Rakovec**, Dr. medicinae, donose tu žalostnu viest, da jim se je preljubezni stranom suprug i otac, stranom sin, stranom brat

DRAGUTIN RAKOVEC,

tajnik gospodarskoga družtva hèrvatsko-slavonskoga i čuvar narodnoga muzeuma u Zagrebu

jučer dne 22. t. m. o ½ 9 uri u jutro u 41 godini svoga vieka nakon kratkoga bolovanja, primivši svetotajstvo umirućih, prestavio.

Tielo pokojnika sahranit će se dne 24. t. m. o 10 uri u jutro na groblju sv. Petra, kamo se svi prijatelji i znanci pokojnika pozivlju uljudno, da mu učine ovu posliednju uslugu ljubavi i sućestja

U Zagrebu, 23 studenoga 1854.

Još kao jurist god. 1830. preveo je Rakovac neka dva tri njemačka komada na hrvatski. Te je komade prikazavala u Zagrebu njemačka družina.

Kad je 10 siječnja 1835., počela izlaziti »Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka«, prva pjesma na čelu lista bila je od Dragutina Rakovca: »Danicza« Počinje:

Z danicum.
Seljan v zemlju plug zabode,
I raznese dračne plode;
Da se strni iz nje podignu,
Pune lati k zemlji prignu
Z danicum.

A svršava:

Z danicum:
Zbudimo se i poslujmo,
Složnim korakom putujmo;
Da nam ono ne pogine
Što je naše od starine
Z danicum.

Dva podcrtana stiha postala su upravo poslovicom ilirskom i opetovala se ne samo u nebrojenim zdravicama već i raznim člancima ilirskoga i potlanjega doba

I od ovoga vremena Rakovac je jedan od najmarnijih Iliraca na svakom polju. Stekao je velike zasluge koje premalo cijene naši književni istorici

3. veljače 1831. predstavljao se prvi put »777«. Vesela igra u 1 aktu od Lebruna a preveo je taj igrokaz Rakovac.

1841. 3. II. kad je osnovano gospodarsko društvo postali su predsjednikom biskup Haulik, a tajnicima Dragutin Klinggräf i Drag. Rakovac. Ovaj stade uredjivati: List mesečni hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva (od god. 1842.—1850.). Uz uredjivanje tog lista imao je Rakovac dužnost da skrbi za društvenu zbirku i knjižnicu. Od god. 1850. dobi list ime: »List Družtva Gospodarskoga hrvatsko-slavonskoga«.

S Vrazom i Vukotinovićem započeo je 1842., izdavati časopis »Kolo, članci za literaturu, umjetnost i narodni život«. Iste godine izdao je svoj: »Mali Katekizam za velike ljude« i »Pjesmaricu« zbirku domorodnih pjesama.

God. 1846. izda »Predavanja za seljaka« tri sveska. Od 1847.—50. uredjivao je »Koledar za puk«. Već prve godine rasprodano je toga kalendara 6000 primjeraka. U tako velikoj nakladi nije do onda izašla niti jedna knjiga.

Velike zasluge steče kao osnivač »Narodnoga muzeja« koji je otvoren 1846. u »Narodnom domu«. Njemu postade prvi čuvar. Isprvice skupljao je razne stvari prikladne za muzej tobože u svrhe gospodarskoga društva. Tek kad mu je priskočio u pomoć major Mijat Sabljar svojim lijepom zbirkom izašao je Rakovac sa svojom idejom o Narodnom muzeju na javu. Neprestano je moljakao za razne predmete u taj muzej. Zato su ga njegovi savremenici nazivali od šale: narodnim prosjakom.

Rakovac oženio se je 7. XI. 1852. s kćerju gradskoga fizika u Zagrebu dra Josipa Kriegera, Eugenijom. S njom dobi 7. kolovoza 1853. kćerku.

Umro je Dragutin Rakovac u Zagrebu 22. XI. 1854. od upale pluća. Dobi tu bolest, kad se je sredinom studenoga 1854. god. iz svojega staroga stana u »dvorani« selio s porodicom u zgradu pokušališta gospodarskoga društva u Tuškancu. U tom novom stanu on je umro. Sahranjen je uz veliki sprovod na groblju sv. Petra uz svoga oca († 1844.). Tamo je sahranjena i njegova majka. Žena Eugenija umrla mu god. 1891., a kći Marija 1880.

Josip Eugen Tomić piše o njemu: »Po svojoj vanjštini bijaše Rakovac zanimiva osvajajuća pojava. Bio je povisoka, lijepa uzrasta, koji se je posljednjih godina nešto pognuo. Imao je gustu, stršeću u vis kosu kestenjave boje, koju je kratku nosio. Već u 25. godini bijaše mu kosa na glavi prosijeda, a na samrti bijela bjelcata, dočim su brada i brkovi sačuvali svoju kestenjavu boju. Lice mu bijaše dosta rumeno, usta malena, a oči modre i umiljate. Bio je dobroćudan, obično veseo, a radin neprestano — uživao je samo u radu. Bio je vanredno trijezan, ako i nije izbjegavao društvo. Imao je običaj, da se svaku veče, kad je smirio svoje dnevne poslove, po lijepom i po ružnom vremenu, prošeće drumom do Maksimira, gdje je u gostioni ispio čašu piva i onda se opet doma vratio. Pjevao je rado, bio je dobar prirodni pjevač, a i prilično je kao samouk i risati umio. Dragutin Rakovac bio je naprama svakom blag i prijazan, nije mu palo na um ikomu se zamijerati. Bio je u punom smislu riječi plemenita biser—duša«.

BIBLIOGRAFIJA DRAGUTINA RAKOVCA.

1832. Kotzebue... Stari Mladosenja i Kosharice. Veszela Igra V' jednom Zpelaju Od Kotzebua, Z Nemshkoga Preneshena Od D. M. R. Drugoga Listopada 1832. Pervikrat Igrana Na Nemshkom Kazalishtju V' Zagrebu, Velikoszerdchenem Ztanovnikom Szlobodnoga I Kraljevzkoga Glavnoga Varusha Horvatzke Zemlje Naklonjena I Napervoztavliena od Igrasha I Deljitelja Josefa Schweigerta. Vu Zagrebu Pritizkano vu Szlovotizku Fr. Suppana. 8 str. 8.

1832. Rakovac Dragutin. Obszlusavanje 21. Szechna 1832. Naj Szvetlejskoj Gozpi Grofici Leonori Vdovi Pattachichki Od Zajezde, I Zaranda. Izpeval Karol B. Im. Rakovecz. Vu Zagrebu. Iz Slovotizke Ferenca Suppana 8 6 str.

DJELA:

1832. Rakovac Dragutin. Turobnica Na Szmert Naj Ljubljenejshega Prijatelja Josefa Kukuljevicha Od Zaktzy. Izspevana od Karola B. Im. Rakovcza. Vu Zagrebu. Pritizk. pri Ferenczu Suppanu 1832. 8° 6 str.

1832. Rakovac Dragutin. Duh Dramatichka Vitia. Gozpodinu Franzu Vlassichu Baronu, Carzko-Kraljevzkomu Zkrovnomu Tolnachnik, Szl. Marie Therezie, Reda Konjaniku, Polka Konjanichkoga Lehkoga Orusja B. Z. I Dveh Banzkih Peshichkih Polkov Vlaztniku, Kraljeztva Glavaru, Kraljevzkog, Vugerzkoga Tolnachtva Priszedniku, F. M. L. Horvatzkoga Vojnichtva Zapovedniku. Kada Chazt Bana Vu Kraljevztvu Horvatzkom, Slavonzkom I Dalmatinzkom Prijemashe Dana 23. Rosnjaka 1832. Zpevah Karol Rakovecz, Banzke Ztolice Priszesnik. Vu Zagrebu, Pritiskano pri Francu Suppanu. 8° 18 str.

1832. Prijateljska suza zverhu ternje pokojnoga Jožefa Kukuljevića de Sakci škole mudroljublja i pravice doveršitelja. Vu Zagrebu pri Suppanu 1832. 8°

1842. Mali katekizam za velike ljude. U Zagrebu kod dr. Lj. Gaja 1842. u 16° str. 25.

1842. Pěsmarica. Zbirka I. Pěsme domorodne. Izdane po D. R. i L. V. U Zagrebu kod Dr. Ljud. Gaja 1842. 12° str. 120. II. izd. u Zagrebu kod Franje Župana 1842. 16° str. 14.

1842. Vraz i Vukotinović. Kolo. Članci za literaturu, umjetnost i narodni život. U Zagrebu kod Lj. Gaja 1842.—1843. III. knj. 8°.

1842. List mesečni hrvatsko-slav. gospodarskog družtva. U Zagrebu kod Dr. Lj. Gaja od god. 1842.—1852. u vel. 8°.

1848. Koledar za puk (izdanje društva gosp.) za god. 1841., 1848., 1849., 1850. U Zagrebu kod Dr. Lj. Gaja 12°.

1831. 10. Pesma najsvetlešoj i najpreštimanejšoj grofici Eleonori Patačić od Zajezde i Zarand itd. na osvetjenje godovnoga dana vu glubokom strahopočitanju aldovana. Vu Zagrebu pri F. Suppanu 1831. 8°.

Dopis iz horvatskog Primorja (Kolo 1842. Knj. II).

Slovnik naučni. Redaktor Dr. Frant. Lad. Rieger, Prag 1869. G. L. Kober 8°. Knj. 7. Str. 129.

Kukuljević Sakcinski Ivan. Bibliografija hrvatska. Dio prvi. Tiskane knjige Zagreb 1860. Str. 139 i 232.

Wurzbach Constantin. Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich. Wien 1872. 8°. Knj. 24. Str. 301.

Filipović Ivan: »Dragutin Rakovac« tajnik gospodarskog družtva, osnovatelj i prvi čuvar hrvatskog muzeja. Zagreb. Tiskara Drag. Albrechta 1867. 12°.

(Tomić Josip Eugen). J. E. T. Dragutin Rakovac. Uskrsni prilog »Narodnih Novina« 1901.

Grlović Milan. Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća Zagreb 1898.—1900. fol.

Šrepel Milivoj. Iz ostavine Dragutina Rakovca. A. Rakovac—Gaj. B. Rakovac—Šafaržik. C. Vraz—Rakovac. Gradja za povjest književnosti hrvatske. Zagreb 1901. 8°. Knj. 3. Str. 241—294.

DJELOVANJE LJUBLJANSKOGA MUZEJA.

Muzeološki rad seže u Sloveniji dosta daleko unatrag u historičko doba i počelo se raditi mnogo prije nego smo dobili ljubljanski muzej. Kad se osnovalo naučnjačko istraživanje rimskoga vremena, našlo se zamalo i kod nas prijatelja humanističkog studija a smijemo reći da su Jugoslaveni bili prvi iza Talijana. Dva Dalmatinca, koji po imenima nisu pouzdano poznati, Traguri nus (rukopis u Marciani cl. 14, n. 124) i Jadertinus (cod. vatic. 6875) utirali su put; odmah za njima dolazi Slovenac Augustinus Tyffernus (* 1460, † iza god. 1523.) kao sabirač rimskih natpisa, koje doduše nije spremio na jedno mjesto i nije ih prenio s njihovih nalazišta in natura, ali ih je potanko prepisao i te prijepise lijepo sredao. Bečka narodna knjižnica ima od toga čovjeka tri rukopisa; najstariji je možda autograf (br. 3528), druga su dva nešto mlađa (br. 3492 i 3540). Tragovi se takih sabirača iza toga u Sloveniji za neko vrijeme gube. A uzrok je taj, što su rasle zbirke Talijana i Nijemaca, dok se u nas kod kuće nisu izvodila nikakova iskopavanja u tolikom opsegu, da bi zanimala šire krugove klasično obrazovanih ljudi. Prvi je za Tyffernom bio Ivan Ludovik Schönleben (1618—1681), koji je navraćao rimskim starinama veću i temeljitiju pažnju, napose natpisima. Sabirao je i rimske starine in natura, a natpisno je kamenje davao na različnim mjestima ljubljanskim uzidavati u kućne zidove. I Ivan Vajkart Valvasor (1641—1693) je obraćao svoju pažnju starinama, u prvom redu rimskim. Natpise je proučavao uz pomoć Vrškog župnika Gašpara Tunkelsteinera, u epigrafici verzirana i posve pouzdana čovjeka.

Upravo se s neobičnim veseljem bavio rimskim iskopinama Ivan Grgur Thalnitscher (Dolničar, 1655—1719) a to ponešto s praktičnoga stajališta: htio je da proslavi svoje mjesto rođenja kao staru rimsku naseobinu i zato se trsio, da sabere što više rimskih natpisa kao dokaz za tu činjenicu. Rimsko je kamenje s natpisima dao uzidati u zidove stolne crkve i sjemeništa a pribavio je mnogo i drugih, koji su poslije smješteni u licejskom prizemlju. Thalnitscher je naime već mislio donekle kao muzealac, samo mu stvar još nije bila posve jasna. Ali da treba sabirati, uređivati, rješavati, proučavati i spremati te javnosti davati na upotrebu, taj je osjećaj imao. Da je išao mimo toga i na krive puteve, pa da je falsificirao natpise, kako je dokazao Anton pl. Premerstein, to je pitanje za se, koje ne smanjuje njegovih zasluga. Iza Thalnitschera imamo nekoliko nasljedovača. Za rimske se starine zanimao domaći historik Anton Linhart (1756—1796), koji je za svoju Povijest Kranjske proučio svu do svoga vremena poznatu građu rimskih natpisa. Ovamo pripada još i Valentin Vodnik (1758—1819); on je priopćivao najviše samo novo pronađene rimske natpise. O drugim iskopinama znamo tek vrlo malo. Ako se spomene tu ili tamo kakova glinena svjetiljka, zbiva se bez sumnje samo radi natpisa. — Sve je to djelovanje imalo konačno taj uspjeh, da su naši preci mislili — kako se to zbivalo i drugdje — o tome, da osnuju muzej. Naučnjaka je imala Ljubljana dovoljno. Otkada se g. 1693. osnovala »Academia operosorum« redovi su se naučnjaka jačali i povećavali, premda je ta akademija stupila u život tek g. 1701.

Oko god. 1800. — dakle oko 100 godina poslije — već su se bavili mišlju, da se u Ljubljani stvori muzej. Već god. 1809. se bave tim problemom kranjski staleži, a valjda su imali i carsko dopuštenje, da tu namjeru izvedu; ali tada dođu Francuzi i osnovu je trebalo odgoditi. God. 1811. bude osnovan štajerski zemaljski muzej »Joanneum«. Kranjskim je staležima to bila nova pobuda — a ipak se nisu mogli maknuti, jer su Kranjsku još uvijek držali zaposjednutu Francuzi i to je trajalo do oktobra 1813. Ta misao nije više zaspala. Kad su Francuzi otišli i kad je stari poredak bio opet na mjestu, kranjski su staleži povjerili biskupu Augustinu Gruberu zadatak da se bavi problemom muzeja i da o tom referira na zasijedanju zemaljskoga sabora g. 1821. Taj je zadatak biskup izvršio dne 4. jula 1821. izjavivši, da je guverner odlučio da se osnuje domovinski muzej u Ljubljani i da je car izrazio zadovoljstvo zbog te namjere; ostvariti se pak može ta osnova samo uz učestvovanje zemaljskih staleža. Dne 15. oktobra 1821. su zemaljski staleži zaključili, da izvedu nacrt i osnuju muzej. — To je javljeno u Beč dne

16. novembra 1821. pa je zamoljeno carsko potvrđenje. A dne 24. decembra 1821. dođe odgovor bečke dvorske studijske komisije, koji kaže, da se još ne može podastrijeti caru, već da treba imati ponajprije potanki nacrt, i da se mora znati, koje predmete već imadu i tko će voditi zavod. Tada su tek stvarali nacrt da ga pošalju u Beč. A stvar se zavukla. Tražili su doduše upravitelje i prostorije — a još 8. IV. 1826. taj novi institut nije bio u Beču potvrđen. To se zbude tek 30. juna 1826. Tada se počnu odlučne priprave, koje su trajale do 1831; dne 4. oktobra te godine otvori se svečano muzej iza desetogodišnjih priprava.

Kako su zamišljali taj muzej, može se vidjeti iz poziva od god. 1823., u kojem staleži kažu, da treba sabirati sve, što objašnjava historiju, statistiku, prirodopis, tehnologiju, fiziku i matematiku. U doba sabiranja je muzejskim zbirkama upravljala Seljačka Družba. God. 1823. je zemlja kupila Loisovu zbirku ruda. Zemaljski su staleži odmah sve poduzeli, da se ta zbirka preda budućem muzeju — i to je car također potvrdio. God. 1831. daruje grof Hohenwart muzeju svoju veliku zbirku konhilija. Tako je muzej do god. 1831. imao dvije dragocjene zbirke — obje prirodoslovne.

Od te su se godine množale zbirke i dalje — samo polagano. Uz predmete prirodnih nauka pridolazilo je jednako i predmeta kulturno-historijskih, iskopina, novaca, pa i tehničkih i obrtnih produkata. Nekoje su od tih akvizicija bile prvoga reda, kao na pr. brončan i pozlaćen rimski kip, nađen g. 1836. u Zvezdi. Što se u samom gradu iskopalo, došlo je najvećim dijelom u muzej. I iz inostranstva, iz Azije i Afrike (Egipta i zemalja na gor. Nilu), naposljetku dapače iz Amerike slali su požrtvovni rođaci različne predmete n. pr. iz Kitaja, iz Egipta (Laurin, Knoblehar) i iz indijskih područja u Americi (Baraga).

Napose brzo umnožila se prirodopisna zbirka, jer su muzeju davali lovci, veći i manji posjednici svaki svoj neobičniji plijen. Istraživači donašali su špiljsku faunu (F. Schmidt, N. Hoffmann) a profesori su odstupali razne životinjske eksemplare koje su nalovili za vrijeme ekskurzija. Tako je malo po malo muzej došao do herbarija, koje je zadobio poslije smrti sabirača kao dar ili kupovao od različitih botaničara. Nešto se nadopunilo i na ekskurzijama u vlastitoj režiji. Tako se muzej polagano približavao svojoj meti, da podade primjere iz svega, što je u zemlji našoj dala priroda, čovjek i njegova kultura.

Tu svrhu bio bi naš zavod zacijelo i ostvario i ako u nepotpunoj mjeri, da je imao bolje upravne prilike. Ali do g. 1852. razvojna je crta bila diletantska. Taj izraz valja, doduše, uzeti u najboljem smislu. Radi se o ljudima inteligentnim, načitanim, općeno obrazovanim i u pojedinim specijalnim strukama i naučno fundiranim; a osim toga vrsni upravljači i dobri gospodari kao n. pr. graf Hohenwart, pl. Schildenfeld i Freyer. Ali sistematske naobražbe nije imao ni jedan između njih: Hohenwart je bio veleposjednik, grand seigneur, koji je u tadašnjim društvenim prilikama mnogo značio, a bavio se eto iz privatna interesa konhilijama i u tom daleko dotjerao. Schildenfeld je došao iz Graca kao znanac Hohenwartov te je uredio mineralogijsku zbirku; za drugo se nije brinuo, dok mu je napokon Hohenwart poručio, da nije ništa drugo uradio nego očistio rude. Freyer je bio farmaceut i zanimao se prirodopisom. Poslije Schildenfelda dobio je mjesto kustosa kao prirodopisac i ostao tako 20 godina. Za ono doba on je u svojoj struci bio dobro izvježban a vremenom se radeći usavršavao. Iza njega je došao muž, koga treba uvrstiti u najbolje muzealce prošloga doba: K. Dežman. Strukom je bio pravnik i nazivao se »doktorand«. Suplirao je na gimnaziji, i to je mjesto zadržao do 1856., a podučavao je gospodarstvo. U prirodopisnim naukama bio je podkovan i neprestano se razvijao te imao uspjeha u svim granama prirodopisa za vrijeme svoga 37 godišnjega upravljanja u muzeju. Imao je iz profesorskih krugova i vrsne pomoćnike, no ta pomoć nije bila stalna. Ipak je uspio zbirke urediti po naučnim principima tako, da ih se moglo dalje u tom pravcu popunjavati.

U to se i čitav muzej započeo preporađati. Težištem je prestala biti prirodopisna zbirka.

Godine 1854. našlo se prigodom gradnje viadukta južne željeznice kod Borovnice kladivce iz serpentina, različnog oruđa iz kamenoga doba, na što se doslije nije obaziralo. Malo zatim (1856.) kod Manjih Gorica nađen je u tresetištu čamac izduben iz hrastovog debla i više kladivaca iz rogovlja. Poslije ovog slučaja naišlo se u močvari uz čamce zemljane posude, koštano oruđe ljuske od lješnika i dr., ali radnici nijesu nikoga o tom obavijestili. 1875. kod Iga, kad se čistilo cestovne jarke, eruirana je čitava naseobina. Tu se našlo kolja za mostiće, oruđe iz životinjskih kosti i jelenskog rogovlja, zemljanih posuda, predenu vunu itd. Sad je muzej bio o nalazu obaviješten i tu se kopalo od 1875. do 1877. Uspjesi toga iskapanja poučili su muzejsko vodstvo, da je to za povijest naše zemlje, njenog žiteljstva i kulture isto tako važno kao i mineralije, fauna i flora za prirodopisno opredijeljenje pokrajine.

Iza ovog iskapanja polagano su slijedila i druga našašća: kod Tomišlja, oko Ljubljanice, na Laverci, u Logu, u Notranjim i Vnanjim Goricama. Na barjanskoj zemlji ostalo je veliko polje za rad, jer je pijesak, koga je jezero bilo pokrivalo za 2—3 četvorna mirijametra najmanji (prekopani) dio. A pošto je ta zemlja kultivirana, rad je od dana do dana bio sve više oteščavan. U koliko pak toga gradiva ima na površini, slobodno je reći, da su naselja iz zadnjega vremena kamenog doba te su trajala do prvoga brončanoga doba, ali u hallstattsko doba već ne sežu. Građa, koja je tu iskopana, zahtijevala je proširenje muzeja, posebice od g. 1878. dalje, a »Kranjska Hranilnica« (štedionica) dala je za prehistorijska iskapanja znatne potpore.

Uporedo sa studijem kamenoga doba, kojim se je započeo zanimati sav učeni i uopće kulturni svijet, nadošla su istraživanja brončanoga doba. Na pojedine grobove već se bilo nailazilo, a neuki radnici raznosili su predmete misleći zbog patine da su naišli na zlato. Razočarani onda zabacivali su te stvari, koje nijesu htjele da budu zlatne, ili su ih davali djeci za igračke. G. 1878. izvijestio je učitelj Fr. Peruzzi iz Vača, da se otkrilo ženski kostur, koji je imao narukvice. Muzej se odmah dao na posao, pa je između 1878. do 1885. pretražio sve strane brežuljka Ilmeška nad Klenikom.

Kod Vača su iskopali samo predmete iz hallstattskoga doba. Ne samo da je muzej dobio tim veliku množinu oruđa, oružja, posuda i nakita, već su to bile i prvorazredne stvari, na pr. situla, poput glasovite u Bologni. Zanimanje za prehistoriju postalo je sve intenzivnije, a napose, kad je u Sloveniji započeo kopati i dvorski muzej iz Beča. Koliko ima dokumenata naše prošlosti u Beču, dosta je reći, da ima 43 vitrine bečkoga Hofmuseuma, u kojima su izloženi prehistorijski predmeti iz sadašnje Slovenije. A kako su postupali drugi pokazuje slučaj, da je za privatni posjed sabrano na jednom samo mjestu 921 kovčeg, košara, zamotaka i hrpa iz prehistorijskih grobišta, koja su prekopana u Kranjskoj, i sve je to otuđeno javnosti.

Danas stojimo nad 500 različnih nalazišta, koja su dijelom prekopana, a mnoga istom treba pretražiti. Najvažnija nalazišta (većinom prekopana) jesu osim Vača još Magdalenska gora kod Šmarja, kod Šmarjeta na Dolenjskem, Vini vrh, Bela crkva, Podremelj, Šmihelj kod Hrenovica (sada talij.), Stično, Mokronog, Slepšek, Kranj s okolicom, Bled i Stara Fužina. Sve su to točke na kojima su nađeni predmeti iz hallstattskog doba. Mnogo je gomila signirano te će se prekopati, čim muzej bude imao sredstava.

Rijeđa su nalazišta iz La-Tenskog doba. Ali ipak valja naglasiti, da imamo kontinuitet kulture u naseobinama od hallstattskog do ovog razdoblja (Magdalenska gora pri Šmarju, Vinica i Šmarjeta na Dolenjskem, zatim Vini vrh nad Belom crkvom i Valčna vas kod Žužemberka dadoše prilično La- Tène predmeta).

Sva su ta iskapanja spremila proučavanje rimskoga doba; ono je u Ljubljani, rekao bih, tradicijonalno od XV. stoljeća dalje. Što je bio pronašao Tyffernus, to je upotrebio Lazius u Beču, a njegovo je djelo bilo pobuda Schönlebenu, ali tako, što se ovaj preveć pouzdao u svoga predšasnika, više nego u svoje oči. Što je Schönleben napisao u svojoj »Carniola antiqua et nova in Emona vindicata«, to je bio osnovni vodič Valvasoru, no on je radio i svojom glavom, pa ako i nije imao temeljitu izobrazbu u epigrafici, imao je dobar instinkt. Zatim je radio Thalnitscher. U natpisima slijedio je zdravom kritikom Anton Linhart. Od god. 1847. dolaze izvještaji o iskapanjima u »Mitteilungen des hist. Vereins für Krain« (P. Hitzinger, Feruzzi, Repežić i dr.), a danas nam te bilješke dobro dolaze.

Za rimsko doba najvažnija je Ljubljana, stara Emona. Pojedine grobove mnogo puta se otkrivalo, kada se kopalo temelje novim kućama, ili kada se rušilo stare, ili kada se osnivalo nove ceste, kopalo rovove itd. Naš muzej stao je dobivati veliku množinu iskopina iza 1895., kad se poslije katastrofalnoga potresa započelo zidati razrušeno mjesto. Bečka, Dunajska cesta, ta naša Via Appia, imala je s obje strane prostrana grobišta, a nekoja su sezala i 500 m od ceste. Zatim je drugo važno nahodište bilo Mirje, gdje je također bilo rimsko naselje. Tu je od 1909. do 1913. prekapao prof. dr. W. Schmid na trošak križarskoga reda. Danas je sav materijal u posjedu našega muzeja. Među rimskim iskopinama lijepi brončani kip iz IV. stoljeća prava je prèce de resistence; iskopan je 1836. na onomu mjestu, gdje je danas zgrada dravske divizijske oblasti. Muzej je napose bogat predmetima od stakla, a nakit i oruđe tvore instruktivnu zbirku. Još obilnija je zbirka glinenih posuda svake vrste. Svijetiljaka ima i iz veoma slabo poznatih tvornica. Brončane posude su iz Kampanskih radionica, a zlatnina je većinom provincijalni rad.

Pokraj Emone bila je dosad najvažnija točka Drnovo kod Krškog, stari Neviodunum. Tamo se otkrilo ispod zemlje sačuvanih rimskih gradnja, našlo se oružja i ulomaka brončanih kipova. Na sistematsko iskapanje čekaju Praetorium Latobicorum (Trebnje), Acervo (Št. Vid pri Stični?), Adrans (Trojane), Crucium (Št. Jernej), i Nauportus (Vrhnika) nije sav prekopan, pa i St. Lovro na gori (nad Polhovim gradcem) i St. Lovro ob Temenici zahtijevaju još korekture. Rimske ceste trebaju također nadopunu unatoč opširnom djelu, koje su na-

pisali Simon Rutar i Anton pl. Premerstein, osobito, što se tiče Notranjskog i Dolenjskog kraja.

S rimskim iskopinama ušlo je u muzej i mnogo rimskih novaca. Mnogi inteligentni ljudi polakomili su se na mnoge skupove u vjeri, da se radi o zlatnim novcima. I nedavno mi je donio jedan inteligent komad rimskog novca, kao da je zlatan, a zbog toga što je bio pokriven debelom zelenom patinom. Kad su se takovi ljudi razuvjerili, novce su razdavali, djeci valjda za igranje, kako se događalo i sa starim nakitom. Muzej se zbog te ukorijenjene lakomosti nije mogao oslanjati na izvještaje o našašćima, već je započeo svoje zbirke popunjavati kupovanjem glavnih tipova. Do danas broji numizmatička zbirka oko 10.000 rimskih novaca.

No muzej nije pri tom ostao. L'appetit vient en mangeant; numizmatička zbirka proširila se i na srednji i novi vijek. Povodom su bili oni novci, koji su sa Kranjskom u vezi. Taj odio je, doduše, nepotpuniji od rimskoga, ali se polagano napreduje.

Muzej uopće nije zanemario srednji i novi vijek. Dragocjene su iskopine iz doba tzv. seobe Slovjena u VI. stoljeću i važne su predmetima od zlata, srebra, bronce, željeza, jantara, kosti, staklenine i emajla. Zatim slijede staroslovjenski grobovi u Mengšu, Srednjoj vasi (Bohinju) i Žirovnici.

Iz kasnijih stoljeća ima muzej crkvenih umjetnina; zbirka je većinom vlasništvo biskupskog muzeja, a sadrži kiparstvo (rezbarije i kamene kipove), cijele oltare, koji su tektonično važni, slike na drvu i na platnu, tkanine, vezenine, liturgička odijela i pribor (od XIV. do XIX. stoljeća).

Iz istoga je vremena i zbirka oružja (oklopi, mačevi, bodeži, puške, samokresi, helebarde, ostruge i drugi vojnički predmeti).

Tomu se pridružuje obrtna zbirka željeznina (od XV. do XIX. stoljeća). To su rukom rađeni bravarski produkti, a posebna im je vrijednost, što su domaće provenijencije.

Umjetničko-obrtnu grupu predstavljaju zbirke porculana, fajanse, majolike i stakla. Dragocjenosti prve vrste jesu posude starobečkog porculana, a za povijest domaće kulture važan je ljubljanski i kamniški porculan. Zatim je važna poslikana talijanska majolika etc. Izvanevropskog porculana nema mnogo, ali što muzej ima, to su odlični komadi (kineski porculan iz XVII. stoljeća). Isto su zanimljive posude tzv. émail cloisonné. Za naše domaće običaje u Sloveniji najznačajnije su posude iz majolike, koje su upotrebljavali seljaci i ukratko ih zvali »majolike«. To su veći ili manji vrčevi za vino ili za vodu, s bijelim dnom i oslikani, a većina ih na prednjoj strani imaju dvoglavog orla. Dobivalo ih se iz Istre, pa iz Pesara u Italiji, a imale su te posude i slovenske napise, udešene upravo za ove krajeve, te su postale tipične za slovenski živalj.

U obrtnoj zbirci nalazi se lijepog stakla od XVI. do XIX. stoljeća. Najvažniji su komadi boce i čaše iz XVII. stoljeća s ubrušenim ukrascima i slikama, iz bijelog ili bojenog materijala.

Najopsežnije su zbirke narodopisnog odjela (etnografskog). Tu su tipovi seoskog života točno prikazani: pojedini dijelovi seljačkih kuća, napose u estetskom smislu, pa namještaj, oruđe, sprave za pripravljanje odijela i jela.

Mnogobrojna je narodna nošnja, oprema stola i postelje, osobito ona, koja dokumentira estetsko pojimanje i staru tradiciju u vezivu. Osobito su važne »zlatne avbe«, peče i čaršavi. Desetak figura objašnjava, kako se nosi ta narodna nošnja u različnim dijelovima Slovenije. Maleni ovaj broj je nedostatan, no možda će ih nadoknaditi budućnost.

Muzej je sabrao i hrvatskih i srpskih nošnja, a nešto i iz Koruške i Istre. Naročito su svojim požrtvovnim posredovanjem u tom smislu pomogli g. nadučitelj Božo Račić u Adlešićima (za Srbiju) i gospođična Martelančeva (za Istru).

Zbirku svoje vrste čine drvena uljišta (»panjevske končnice«) iz svih dijelova Slovenije. Navadno je, da ih slikaju i začudo je, koliko se tu očituje smisla za kompoziciju i harmoniju u priprostih ljudi, koji nikada nijesu učili ni crtati, ni slikati, a koji su mogli svoje estetske pobude dobiti samo nedeljom u crkvi, odakle su prenosili najviše zastarjele umjetničke oblike te ih tako anahronizirali s čarobnom naivnošću. Uopće se može reći, da je crkvena umjetnost estetski cvijet naših seljaka. Ali nije samo slikarstvo kojim se oni bave, ima i rezbarije: svetačke podobe, različno oruđe, a napose duhanske lule. Sve su to prilike, u kojima mogu da pokažu svoju nadarenost i spretnost.

Druga opsežna i važna zbirka jesu slike (oko 600) i crteži (oko 1500). Slike je muzej od početka sabirao. Najprije su dolazili portreti. To je ležalo već u mentalitetu »predožujskog doba«: kult osebnosti. Na slikarsku umjetnost uopće nije se mislilo. Oko 1841., nekako deset godina poslije otvorenja muzeja stale su dolaziti veće i manje zbirke slika, a oduševljeni inteligentni prijatelji muzeja sjećali su se darovima i u svojim oporukama. Sve te zbirke odražavaju, naravno, i umjetničku kulturu onoga doba, pa dokazuju, da je Slovenija bila usprkos slabih prometnih sredstava posred unakrštavanja više kultura. Kad je muzej sabrao osnovne zbirke slika, započeo je pomalo i kupovati, a od 1910.—1920. osobito se nakupila ugledna množina slika i crteža. No da bi muzej mogao razviti ovu za Ljubljanu svakako uglednu javnu zbirku, za to mu danas nedostaju — prostorije. Stvar je budućnosti, da se dobije prostora, koji bi primjereno bar riješio pitanje svjetla. Muzejska je galerija jedno od najvitalnijih pitanja ljubljanskoga muzeja.

Kako je sa slikama, tako je i sa kipovima. Nešto je vlasništvo našega muzeja, no većina je posuđena iz biskupskog muzeja, koji je pod našim krovom.

Premda su prirodopisne zbirke bile osnovne u muzeju, ipak se nijesu tako razvijale, kako je bilo očekivati. Dva su uzroka. Prvi je uzrok, što je postavljeno načelo, da muzej treba da bude samo kranjsko-provincijalni muzej, a tim je načelom njegovo djelovanje bilo vrlo ograničeno, jer je i broj prirodnina omeđašen u tako razmjerno malenoj bivšoj provinciji. Drugo, nedostajalo je sredstava; pored voditelja, nije se moglo dobiti posebnog naučenjaka za taj odio. Najviše iz zanimanja i požrtvovnosti išli su prema prilikama nekoji profesori u muzej, da prepriječe uništavanje prirodopisnih preparata. To se događalo naročito poslije Dežmanove smrti. Ipak je prirodopisni odio opširan. Stručnjaci hvale mineralogijsku zbirku. I paleontološka i geološka zbirka ima dobre unikate. Zoološka zbirka sadrži gotovo potpunu kranjsku faunu, osim domaćih životinja. Najpotpunija je ornitološka, pa ihtiološka zbirka. Kukce su počeli sabirati 1909. izuzevši jamsku faunu, kojom se već Schmidt zanimao. Veoma su manjkavo zastupani pauci i crvi, no tu je počeo u najnovije doba raditi kustos dr Kos. Izvanredno je bogata kolekcija konhilija. Botanička zbirka ima nekoliko općenih, a nekoliko specijalnih kranjskih herbarija, većinom fanerogame.

Za pripomoć naučnom radu ima muzej svoju malu knjižnicu, okolo 18.000 knjiga. Još je tu i deželni arhiv, koji ne spada zapravo u muzej, i koji će kod reorganizacije muzeja po svoj prilici postati samostalan, da se združi s drugim jedinicama Ljubljane u jednu cjelinu.

U ovoj općenitoj skici nijesam eto mogao ulaziti u pojedinosti. Ali se i iz ovih redaka može razabrati ustrojstvo i organizacija našega muzeja, pa historijski razvoj pojedinih zbirki. Uprava muzejska ide svojim putem dalje, ma da se javljaju zapreke, koje ona nije izazvala. U takvim slučajevima trebali bi interesirani krugovi, osobito izvan muzeja, da pokažu svoj interes i uviđavnost. Najveća potreba naših dana stoji u problemu proširenja muzejskih prostorija i u razvijanju zbirki, kako to zahtijeva moderna nauka i tehnika, da steknemo još bolji ugled i prestiž kao kulturni ljudi i kod velikih prosvjećenih naroda.

Dr. Jos. Mantuani.

ETNOGRAFSKI MUZEJ U BEOGRADU U 1922. GODINI.

Jedna naročita komisija konstatovala je, da se u ovom muzeju nalazi od 6359 objekata, koliko je u muzejski inventar zavedeno, samo 3393 objekta. Ostali su ili iskvareni, propali, ili bez etiketa. Posao oko inventarisanja trajati će poduže, pošto će svaka stvar biti naučno opisana, kako u glavnom inventaru tako i u lisnom katalogu. Uporedo sa ovim poslom biti će i sve stvari po grupama i po oblastima raspoređene.

U toku godine prinovljene su muzejske zbirke sa 156 novih objekata, a muzejska biblioteka sa 145 raznih djela. U Muzeju su izvršene napotrebnije opravke pojedinih odjeljenja, koja su za vrijeme Velikog Rata bila znatno oštećena.

Prilikom svečanosti o vjenčanju Nj. V. Kralja učinio sam nov raspored izloženih stvari, tako da su zbirke preglednije i ukusnije raspoređene.

Različnim stručnjacima i skopskom Muzeju ustupljeno je 156 raznih fotografija za naučne svrhe.

U toku godine osoblje Muzeja radilo je: Nikola Zega, pored svoje dužnosti kao upravnik, izradio je na zahtjev Maršalata razne nacrte narodnog odijela i dao nekoliko fotografija tipskih kuća iz Srbije. Putovao je na kraće vrijeme u Sarajevo, gdje je proučavao tamošnji Etnografski Muzej, koji raspolaže velikom zbirkom narodnog odijela iz Bosne i Hercegovine. Nabavio je i nešto stvari za zbirke. Zbog prevelike skupoće morao je prekinuti dalji boravak u Sarajevu i kupovanje stvari. Dovršio je opis cjelokupne zbirke Nikole Arsenovića, koja sadrži akvarele narodne nošnje iz svih naših krajeva (osim Bosne i Makedonije) sa jednom kolekcijom ornamenata i uputstava za krojenje. Ovo su radovi iz šezdesetih godina i od velike su vrijednosti, jer su najvernija slika za studiju naše raznovrsne i bogate narodne nošnje, a »Narodna Starina« publikovat će ih u 5. svesku.

G. Emilo Cvetić, profesor, putovao je u oblasti Srednje i Gornje Toplice, gdje je prikupio antropogeografskog i etnografskog materijala. U toku godine bavio se u Čačku i u Gornjem Milanovcu kao izaslanik g. Mi-

nistra Prosvete u tamošnjim gimnazijama, i tada je slobodno vreme iskoristio za etnografske studije. Na isti način iskoristio je i svoje jednomjesečno bolovanje, koje je proveo u Lipiku. Rad na topografskom riječniku nastavio je i sredio sav materijal, koji je do sada dobio. Pribavio je nešto materijala za geografsku i etnografsku terminologiju. Sredio je sav geografsko-etnografski materijal iz Jagodine i Kragujevca. Radio je u III. gimnaziji sa 6 sati nedjeljno, a s vremena na vreme i u Ministarstvu Prosvjete, a kao saradnik radio je i u naučnim časopisima.

G. Borivoje Drobnjaković, profesor, završio je antropo-geografska ispitivanja Jasenice. Rad će biti publikovan u 13. knjizi Naselja (Etnografski Zbornik Akademije Nauka) koja je već u štampi. Od početka školske 1922./3. godine dat mu je pun broj časova u III. gimnaziji, koje kao gimnazijski nastavnik treba da ima.

Gdjica Milena Lapčevićeva, suplent, u toku godine putovala je po okolini Beograda radi etnografskih studija i pribiranja građe poglavito za tekstilne izrađevine. Završila je rad: Tekstilna radinost, ornamentika i nošnja u Resavi. Radila je u III. ženskoj gimnaziji sa 8 časova nedjeljno.

G. Miloje Milojević, kompozitor, nastavnik III. gimnazije, upućen je na rad u Muzej 9. marta 1922. god. Bavio se dva mjeseca u u Slovenačkoj radi muzičkih folklorističkih studija.

G. Borivoje Popović, profesor, upućen je u Muzej 3. novembra 1922. god. Do danas se nije javio na dužnost.

U toku godine u Muzeju je uvedena i jedna novina. Po sporazumu sa g. dr. Jovanom Erdeljanovićem, profesorom etnologije na Univerzitetu, mjesečno jedamput u Muzeju se drže etnografski seminari za studente etnologije. Na tim seminarima poslije predavanja g. Erdeljanovića, slušaocima se objašnjava materijalna kultura pojedinih oblasti. Do sada je bilo jedno takvo predavanje, na kome je potpisani objašnjavao studentima materijalnu kulturu Šumadije.

Muzej je dobio sledeće poklone:

1. Dva portreta, roditelji pok. Đ. Simića, ministra. Portreti su rađeni masnim bojama i interesantni su zbog lepe kitnjaste narodne nošnje od pre 60—70 godina. Portreti su zaveštanje pok. Đ. Simića, ministra i poslanika.

2. G. prof. E. Cvetić sa svoga puta doneo je poklone raznih lica i to: jedan ženski zubun, gunj, pregaču, tkanice, čarape i jedan đem.

Na kraju ovoga izvještaja čast mi je izneti i nekoliko mojih napomena, koje se odnose na Muzej i rad u njemu. Muzejske zbirke koje su u toku rata znatno rasturene potrebno je u red dovesti i za sada bi glavni posao muzejskih činovnika bio, da se prilikom novog inventarisanja upoznaju sa svima muzejskim objektima i obuče u muzejskom radu kao i da se bave naučnim proučavanjem i publikovanjem bogate etnografske zbirke. A da bi se ovo postiglo ne mogu činovnici, koji su određeni na rad u Muzeju, i van Muzeja biti zaposleni. U očekivanju muzejskog zakona položaj muzejskih činovnika je nesnosan, što nepovoljno utiče i na rad u Muzeju. Zato je najbolji dokaz, da se i ove godine nije moglo raditi i nastaviti novo inventarisanje. Muzeju nije potreban veliki broj činovnika, već nekoliko stručnjaka koji će stvarno svojim radom u Muzeju doprineti njegovu uređenju i daljem razvitku. Iluzorno je upućivati činovnika na rad u Muzej bez stvarne muzejske potrebe. Upravnik Etnografskog Muzeja:

Nikola Zega.

NAŠE ARHIVALNO PITANJE DO KONCA G. 1922.

Naše je arhivalno pitanje danas otvoreno u dvojakom smjeru: po svojoj unutarnjoj i po svojoj vanjskoj strani. Unutarnja strana ovog pitanja sastoji se od našeg rada oko organizacije arhiva i svega onoga, što je s njima u vezi, organizacije, koja ne smije da se kreće oko jednog arhiva, nego ima da obuhvati sve arhive naše države kao jednu cjelinu. U ovom se smislu poslije rata nijesmo ni malo pomakli napred i ako je sa više strana i u raznim zgodama bilo potaknuto, da se ovo pitanje uzme u raspravljanje i primakne kraju. Do toga nije došlo, valjda s razloga, što se misli, da imamo prečih pitanja, koja nas zaokupljaju i troše našu energiju, pa ovo može da čeka. Možda to i jest tako, ali se ne smije zaboraviti, da bi bi se ovo pitanje dalo lakše skinuti s dnevnog reda, nego druga politička, upravna, ekonomska itd. pitanja, a u tom slučaju, kad bi se bit arhivalnih pitanja pravo shvatila, ne bi bilo koristi samo za nauku i kulturu, nego i za administraciju i javni život uopće. Ovom unutarnjem arhivalnom pitanju ja sam već u drugim zgodama posvetio glavnu pažnju, ali do sada su moje riječi, kao i riječi drugih, ostale samo »vox clamans«. Upozorujem ovdje na svoje članke: »Organizacija arhiva u državama zapadne Evrope« (»Jugosl. Njiva« 16. kolovoza 1919.), »Prvi koraci naše arhivalne reforme« (Ib. 30 rujna 1919.), »Kraljevski zemaljski arhiv« (Ib. 27. novembra 1920.), »Značaj savremenih arhiva« (»Nova Evropa« 16. decembra 1920.), onda na članak ravnatelja kralj. Državnog arhiva u Zagrebu dra. Ivana Bojničića »Centralizovanje arhiva naše države« (»Jugoslavenska Njiva« 2. jula 1921.) i napokon na članak prof. dr. M. Rešetara »Dubrovački arhiv« »Nova Evropa«, 4. novembra 1920.) Ako naše unutarnje arhivalno pitanje nije sa kompetentne strane maknuto s mrtve točke, to se u užem krugu naučenjaka i prijatelja kulturnih pitanja osjeća potreba da jednom doznamo, što je s našim arhivima u najširem smislu riječi, s državnim, županijskim, crkvenim, vojničkim, gradskim, a i privatnim? Ovo mirovanje u velikom dijelu spriječava mnogi naučni rad. Mogu još samo da upozorim na dvije činjenice. U kralj. državnom arhivu u Zagrebu izrađeno je više elaborata, koji bi mogli da posluže kao prvi rad za rješavanje ovog pitanja, a općine dalmatinskih gradova, naročito kotorska, jedva čekaju da se u ovom smislu nešto poradi.

Ali ja ne ću da ovdje dalje ostanem kod tog nutarnjeg dijela arhivalnog pitanja, kad i onako za sada nema izgleda, da će se maknuti sa svoje mrtve točke, nego ću samo ovdje ponoviti ono, što sam rekao na drugom mjestu (»Unsere Archivfrage« Zagreber Tagblatt 23. decembra 1922.), a to je, da nam neriješeno nutarnje arhivalno pitanje otešćava riješenje vanjskoga. Ovo se vanjsko pitanje sastoji u likvidaciji naših arhivalnih tražbina prema drugim državama Austriji, Magjarskoj i Italiji. Tu su nam mirovni ugovori nametnuli potrebu, da se, bilo na jedan, bilo na drugi način, latimo posla. Ali istini za volju moram spomenuti, da smo mi i prije nego što su redigovani mirovni ugovori barem donekle radili na rješenju vanjskog arhivalnog pitanja. Sjećam se, da sam već okolo Božića g. 1918. učestvovao u Beču u jednom sastanku predstavnika nasljednih država austro-ugarske monarhije i da smo na tom sastanku izradili prve smjernice za zajednički rad u arhivalnom pitanju (Kod mene je samo češki predlog). U kom se smislu ta stvar kretala dalje nije mi potanko poznato, jer sam na početku g. 1919. ostavio Beč. Ali iz mnogobrojnih spisa, koje sam u raznim zgodama dobio na rješenje, znam, da je ono malo naših ljudi, što je i prije sloma bilo u kakvoj vezi s bečkim arhivima, a poslije sloma ostalo u Beču, uvijek pazilo na to, da naši interesi ne pretrpe štete. U kojima se smjerovima kretao njihov rad i koji su uspjesi postignuti vidjet će se, po svoj prilici tek onda, kad naše arhivalno pitanje s Austrijom bude konačno riješeno. Spomenut ću samo, da je uvijek naročita pažnja posvećena ratnom arhivu bivše austro-ugarske monarhije, koji za nas imade mnogo cijene.

Prvo naše utanačenje o podjeli arhivalnog materijala sklopljeno je 5. i 15. aprila 1920. u »Zajedničkom očitovanju vlada Austrijske republike i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«. Na osnovi toga ugovora dobila je naša država od Austrije neke dijelove dubrovačkog arhiva, koji su poslije bečkog mira bili odneseni u Beč i neke dijelove spljetskog arhiva. Za Austriju nije bilo teško sklopiti ovaj ugovor, jer se tu nije radilo ni o čemu, nego o aplikovanju principa provenijencije, koji je istaknut u nekim paragrafima St. Žermenskog mirovnog ugovora. Ali paragrafi 93., 191., 192., 193. i prilozi 10. i 13. k paragrafima 249. i 250. traže svakako veoma široku interpretaciju. Iz jedne takve interpretacije rodile su se talijansko-austrijska konvencija od 4. maja 1920. i čehoslovačko-austrijska od 18. maja 1920., koja je dopunjena 31. maja 1922.

Na Rimskoj konferenciji nasljednih država Austro-ugarske monarhije g. 1921. izrađen je predlog konvencije za definitivno rješenje arhivalnog pitanja. Mi smo tada prema Austriji stajali u drugom odnošaju nego druge države. Italija i Čehoslovačka imale su jednu potpunu konvenciju, a mi jednu nepotpunu. S toga razloga, kad se formulirao zadnji (6.) članak te konferencije, ja sam u sjednici juridičko-administrativne komisije od 9 juna 1921. istaknuo, da sve nasljedne države prema zajedničkoj arhivalnoj konvenciji ne stoje u istome razmjeru Dok jedne imadu već potpune konvencije, druge imadu samo nepotpune, a treće nemaju nikakve. Prema tome treba računati na mogućnost, da se sklope nove separatne konvencije, koje će imati jednako značenje, kao one, što su sklopljene prije rimskih utanačenja. Prema ovom predlogu unesena je u ovaj članak ova rečenica: »La présente convention ne pourra non plus préjuger aux autres arrangemens particuliers qui ont été conclus ou qui pourraint etre conclus á l' avenir entre l'un et l'autre des Etats intéressés«.

Iza rimske konferencije sklopila je 5. okt. 1921. kraljevina Rumunjska poseban arhivalni ugovor s republikom Austrijom, na osnovi čehoslovačko-austrijskog ugovora, ali, kako je istaknuto u članku 19., i na osnovi rimskih utanačenja. Naša se država spremala u oktobru 1922. na jedan onakav ugovor, ali je stvar u zadnji čas odgođena. Ima nade, da će se skoro riješiti i ovo pitanje. O različnim fazama rješavanja arhivalnog pitanja s Austrijom, o različnim prilikama i neprilikama, pisala je beogradska »Politika« 4. oktobra 1922. u članku »Pitanje arhiva bivše austro-ugarske monarhije«.

Kad je spomenuta Rimska konferencija bila prekinuta za nekoliko sedmica, poslužili su se delegati naše kraljevine tom prilikom, da skupa s talijanskima izrade nacrt za rješavanje arhivalnog pitanja s kraljevinom Italijom. U tom su predlogu naši interesi istaknuti u potpunoj mjeri. Kako će se pak to pitanje definitivno riješiti, vidjet će se tek onda, kada dobijemo u ruke definitivan tekst St. Margaretskih ugovora.

dr. Josip Nagy.

STARO KAZALIŠTE U TROGIRU.

Mlečani, kada su godine 1422. definitivno zauzeli Dalmaciju, ne samo što su dogradnjom novih zgrada našim gradovima utisnuli tip svoga zavičaja, nego su također uveli po mletačkom uzoru nekoje običaje i ustanove, da im boravak u tuđini — među hrvatskim življem — bude ugodniji, te da ih podsjeća sve više na ambijenat njihovoga rodnoga grada. Veseljaci po naravi, sakupljahu oko sebe razne tipove, beskućnike i originale iz nižih slojeva, da se s njima pozabave i zbijaju šale onom prostodušnošću i onim čudnim, njima prirođenim načinom, kako su to kod svoje kuće radili. Te lakrdije po ulicama poprimile bi kadikad takav karakter, da ih je narod prozvao naprosto k o m e d i j e: nešto radi veselog humora samih g l u m a c a, a još više radi besposlene publike, koja bi tim prizorima prisustvovala i veselila se. Te k o m e d i j e još su se kod nas sačuvale iz onih vremena u nazivu i izradbi: svaki cirkus, svaki majmun što jaši na konju, ili ciganin kad dovede u grad kakvog medvjeda da pleše, ili ma koja mu drago slična šala, sve to proizlazi pod zajedničkim imenom k o m e d i j a.

U pokladno vrijeme taj bučni život na ulici došao bi do svog vrhunca. Mletačkim doseljenicima činovnicima pridružila bi se i domaća vlastela, da radi novostečenog plemstva, ili radi kojeg drugog oportunističkog razloga, budu sudionici onih zabava. Zbog toga se kod inteligencije narodna svijest počela gubiti, odnarođivanje je po sebi dolazilo, pa se pojedinci prilagođivahu možda i preko volje tuđem gospodstvu.

Kao što ne možemo kazati kakovi su odnošaji bili kod nas prije dolaska Mlečana u pogledu zabava, isto tako ne znamo, da li su maskirane osobe izlazile na ulicu kroz cijelu godinu u nekojim prigodama, kao što je to bio običaj u Mlecima. Bilo kako mu drago, oni su ucijepili i uveli kod inteligencije novi duh, nešto od svog privatnog, kućnog života, koji se i do danas proteže, a koji je prešao i u niže slojeve pučanstva u primorskim našim gradovima. Kao posljedica zabava pridružuje se ovima raskoš, gizda, nakiti i bezbrižan život osobito kod gospođa, pri vjenčanju i u kućnim sastancima, da se čim većma oponašaju običaji grada na lagunama. U jednu riječ, mletačka su gospoda bila postigla svoj cilj.

Prostom puku nije sada bio slobodan pristup u te vlasteoske krugove, jer se oni bili povukli u zatvorene prostorije i u kazalište. Narod je ipak znao oponašati na svoj način zabave koje bi prama svojem shvaćanju izvađao. Osim toga, on je imao svoje narodne igre i kolo (skočigori), koje nije ni u gradu zaboravio, kada se sa sela amo doselio.

Predaja hoće, da je naše staro kazalište u Trogiru bilo sagrađeno koncem XVII. stoljeća sa ložama i pozornicom, kako je postojalo sve do naših dana Toj vijesti možemo vjerovati, ako uzmemo u obzir kazališta u Mlecima, koja su većina sagrađena baš u tom vijeku[1]) razlikom, što su ova imala svoje ad hoc posebne monumentalne zgrade. Prije toga doba ne znamo, da li se kod nas na javnim trgovima podizala kakova drvena pozornica za šale i b u f f o n a d e i za nabožne predstave (misteria). Za jednu takovu nabožnu predstavu znademo pozitivno iz godine 1657., jer se sačuvao tekst[2]), ime auktora i imena domaćih diletanata, a predstavljala se u crkvi Sv. Dominika u Trogiru prvi puta dne 26. aprila 1657. i još dva puta iste godine. Onda je bio običaj, da se takove predstave daju u crkvama, ili pod trijemovima. Da je naše kazalište one godine postojalo, bio bi jamačno pao predlog, da ju glumci u njemu predstavljaju bez tolikih poteškoća i ceremonija za isposlovanje dopusta u crkvi. Tek iza ove uspjele predstave imademo jedan dokaz kako su se gospoda pobrinula urediti svoje posebno kazalište, koje je moglo biti gotovo baš koncem XVII. ili početkom XVIII. stoljeća, kako predaja i kaže.

Prigodom popravka kneževa dvora, sada općinske palače, g. 1890. u kojemu se kazalište nalazilo, morale su se izvesti mnoge radnje u nutarnjosti zgrade, da se nekoje prostorije prošire, a druge sasvim nove dograde u prvobitnom slogu. Ti su popravci

[1]) G. Molmenti, Storia di Venezia nella vita privata. 1910. e 1911.

[2]) Jedan egzemplar u biblioteci Pappafava u Zadru pod naslovom: Il San Giovanni vescovo di Trau, Rapresentazione spirituale portata in versi da Girolamo Brusoni ecc. Venezia 1656.

pridonijeli, da je zgrada ne samo ostala izolirana, nego također i znatno povećana. Pročelje joj se nalazi prema glavnom trgu, premda je svaka strana isto tako pravilna i lijepa, da joj se na prvi mah ne može pravog pročelja raspoznati. Pa baš ona dvorana u cijeloj dužini prvog poda prama trgu bila je do 1890. zapremljena od kazališta, koje je imalo 25 loža u dva reda: donji 12 loža, a gornji 13. U svakoj loži mogle su sjediti 4 osobe, a do potrebe i više stajati. Svaka je loža imala svoje malene, svilene, žute zavjese, na čijim rubovima visjele su pozlaćene bordure i kitice. Plemići su imali nad svojim ložama svaki svoj obiteljski grb izrađen u bojama. Preko općinske lože, koja je bila najveća, po sredini padala je zavjesa od crvenog baršuna. Cio namještaj bio je tako ukusan i elegantan kako su samo plemići i mletačka gospoda znala za se urediti i sačuvati, da im boravak bude čim udobniji i oku miliji za ono nekoliko sati, što su ih imali sprovesti u zabavi. Važno je istaknuti, da između tolikih grbova nije bilo vidjeti grb obitelji Lucio, niti se za koju ložu znalo, da je ikada pripadala toj obitelji. Po ovomu se naslućuje, da se povjesničar Ivan Lucio kao zadnji muški potomak nalazio u Rimu kada se je kazalište uređivalo, ili je bio već mrtav, a to baš odgovara prije spomenutoj dobi o osnutku kazališta. Savremenici Ivan Lucio i Pavao Andreis u svojim djelima o Trogiru ne spominju ovo kazalište. Je li moguće, da ga se oni ne bi bili sjetili kojom riječi, da je ono onda postojalo? Dvorana, kakova i danas postoji bez loža mjeri u duljini 21 metar. Lože i pozornice zapremale su dvije trećine njezine površine tako, da je po sredini ostajao samo duguljast uski prostor za plesove. Iza loža vodio je sve unaokolo hodnik, otkuda se ulazilo u pojedine lože, a po malenim stepenicama u tom hodniku dolazilo se u gornji red.

Ova ista dvorana služila je u prvašnjim vijekovima za sjednice općinskog vijeća. Nad ulaznim vratima još stoji natpis izvana

AULA CONSILII NOBILIUM

Zbog napomenutih popravaka u zgradi ta su vrata danas uzidana, a ulaz je napravljen s druge strane. Taj je natpis stajao i onda, kada je u toj dvorani bilo kazalište. Vijeće i knez nijesu se nimalo protivili, da se u njoj napravi kazalište, dapače su oni tomu pridonijeli jedno zbog toga, što poredak sjednica nije bio nimalo poremećen, a drugo što je u gornjem padu, u neposrednoj blizini kazališta bio stan kneza i njegove obitelji. Kazalište je dakle uzveličavalo njegov kućni namještaj i cijele zgrade, a promicateljima i gradu podizao ugled radi te ustanove. Knez je priređivao zabave i plesove, primao i častio strane odaslanike, sakupljao na sastanak domaće plemstvo i raspolagao kazalištem po volji i potrebi. Knez, kao predstavnik vlade, držao je mnogo do svog ugleda i položaja, te prama tomu uzdržavao sjaj svoga dvora, a kazalište je tomu na osobiti način pridonašalo.

Koje su se drame i tragedje prikazivale na našoj pozornici u ono doba, ne možemo ni od kuda saznati. Već sama okolnost, da je kazalište bilo onako uređeno kao u malo kojem gradu Dalmacije, morala je privlačiti i diletante i susjedna društva, da dođu do nas zabavljati biranu publiku, koja je imala smisla za ljepotu i umjetnost. Možda je kazalište već po sebi bilo neka vrsta poticaja, jer su se natrag nekoliko godina nalazile po raznim obiteljima drame u rukopisu napisane u trogirskom dijalektu. Naravno je, da tim hrvatskim sastavcima nije bilo mjesta na trogirskoj pozornici, već u kojoj privatnoj kući. Žalibože, te se drame odavna izgubile a da ne znamo ni za auktora, ni za sadržaj. U pogledu predstava imamo dakle veliko razdoblje, koje ne možemo ničim popuniti. Red nam je spomenuti nekoje potankosti oko godine 1850.—60. kada su k nama dolazila talijanska društva. Među komedijama, dramama i šaljivim komadima spominjemo nekoje, n. pr.: R o m a e T o l o s a, I l c o n t e d i M o n t e c r i s t o, B i a n c a e F e r n a n d o, I r e g a l i d i c a p o d a n n o, F r a n c e s c a d a R i m i n i, I l m o m e n t o d e l l a p u n i z i o n e i t. d. Od opera davala se Norma. Glavne primadonne i glumice bijahu Amalia Dareni, Emilia Paletta i Andriana Mele. Često se događalo, da bi se družina kod nas zaustavila nekoliko mjeseci pa bi uz to nadošlo pokladno vrijeme, kada je trebalo ostaviti kazalište slobodno za plesove i c a v a l c h i n e (maskirani plesovi). U tom bi slučaju glumci napravili pozornicu u tvrđavi Camerlengo pod otvorenim nebom. Među domaćim glumcima iz onog doba znademo samo za družinu Subotić. I ova bi dolazila k nama priređivati šaljive komade, u kojima bi glavnu ulogu igrao isti Subotić pun humora i veselja. Ako nijedna družina ne bi davno kod nas bila, trogirski bi veseljaci pozvali Subotića, da im gostuje za nekoliko večeri i da ih zabavlja. To bi se njemu dobro isplatilo. I mjesni su diletanti više puta priređivali predstave. Među njima su se vrstali najotmeniji građani. Jedna takova predstava spominje se g. 1850., kada su na pozornici prikazivali Aristodema, Torquata Tassa i Campanaro di Londra. U pomanjkanju svega ovoga, eto ti k nama iz Mletaka tradicijonalnog kazališta M a r i o n e t a. Tko se od nas starijih toga ne sjeća! Koliko smijeha, koliko odobravanja! To su bile prave k o m e d i j e za djecu. Marionete su bile mletački specijalitet. U nekojim muzejima u Mlecima vide se i još danas zbirke tako-

vih marioneta, veličine kao dječje lutke, pohranjene ondje iz doba Goldonijevog teatra a služile su privatnim obiteljima, koje su u kući imale maleno pozorište za odgoj i naobrazbu svoje djece. K nama su dolazile veće marionete, polovica čovječje veličine, jer su morale prikazivati tragedije i ozbiljnije komade za šire općinstvo.

Ali tkogod će pitati: kako je grad mogao sva ta društva uzdržavati i napunjati dvorane publikom? Prije godine 1861., naime prije narodnog pokreta bilo je više sloge i familijarnosti kod nas; nije se još znalo za stranke i borbe, pa je svaki građanin imao pristupa,, dapače je oduševljenjem dolazio u kazalište na koncerte, zabave i plesove. Čim se narodna svijest počela buditi u gradu, Talijani su ostali gospodari kazališta, a naši su iz nevolje počeli po malo osnivati narodnu čitaonicu i glazbeno društvo, da zamijene kazalište. Nekoje su lože ostale doduše vazda u rukama narodnjaka, ali bi one bile prazne prigodom zabava. Tako je to potrajalo do 1890., kada je međutim i općina bila već došla u vlast narodnjaka, te nastala potreba, da se lože poruše, a dvorana poveća i restaurira skupa sa cijelom zgradom jer je općinska uprava trebala novih prostranih lokala.

Godine 1871. politička ekspozitura u gradu, na čelu koje bijaše komesar Dr. Ivan Luxardo, tvrdila je, da imade pravo uživati jednu ložu svaki puta, kad je u kazalištu koja zabava. To svoje tobožnje pravo politička je vlast saopćila ondašnjoj autonomaškoj općinskoj upravi zahtijevajuć, da joj odredi jednu ložu. Općina se tomu energično usprotivila, pa joj u tu svrhu pismeno odgovara kako su netemeljiti njezini zahtjevi. Tu se između ostaloga[1]) nalaze zanimive stavke, od kojih ćemo nekoje doslovce donijeti u prevodu:

»Trogirsko je kazalište jedna gradska ustanova iz davnih vremena, utemeljena brigom i troškom trogirskih građana, koji ga kao družinari sagradiše svojim novcem, neodvisni od ma čije podređenosti, i bez ičije dozvole, jer u ono doba nije trebala uopće privatnim vlastnicima nikakva dozvola za uređenje jednog svog lokala u svrhu gradskih zabava — — — Svakomu je poznato, da je kazalište unatrag 50 godina bilo preuređeno pod nadzorom grofa i viteza Ivan-Dominika Garagnina uz sudjelovanje inžinira Nakića — — — Kazalište je dakle vlastnost privatnih družinara pod upravom dotičnog načelnika p r o t e m p o r e i njegovih predšasnika, ali nipošto općine — — — Vaša je dakle tvrdnja jedna izmišljotina i mistifikacija — — — Ovoj je općinskoj upravi poznato, da političkoj vlasti pripada jedno mjesto, a ne jedna loža, pa svaki puta, kad ta politička vlast bude željela prisustvovati u kazalištu, općinska će se uprava pobrinuti, da joj bude određeno jedno mjesto, ali ne jedna loža«.

Koliko je auktor ovoga dopisa bio upućen u historijat samog kazališta, mi ne znamo. Jedna je ipak istina, da, kad bi bio znao doba njegova osnutka, bio bi je ovom prigodom spomenuo. Njemu je bilo glavno obraniti neodvisnost kazališta, a po tom i autonomiju općine.

Kazalište žalibože nije bilo u posebnoj zgradi; palača se na svaki način morala restaurirati, a s njome i lože porušiti, koje su zapremale najveću i najvažniju dvoranu. Osim toga, njihov trošni, stoljetni materijal prijetio je pogibelju požara, koji bi bio u kratko vrijeme pretvorio u pepeo zgradu, arkiv i tolike povijesne spomenike u njoj i na njoj. Zabitni, skoro nepristupačni hodnici iza loža bili bi tomu znatno doprinijeli. Istina je, da je isto kazalište radi svoje starine, rezbarija i rijetkosti već po sebi bilo jedan povijesni spomenik, ali se njega, po mišljenju ondašnjih arhitekta, moralo žrtvovati, da se spasi sve ostalo. To je naše oce najviše i potaklo. Pred 30 godina nije se mnogo pazilo, da se sačuvaju takove starine, pa im to treba oprostiti. Slično kazalište imamo na Hvaru. Ono je do danas sačuvano kako je bilo valjda izrađeno kada i ovo naše. Ni ono nije u posebnoj zgradi, već na drugom podu starinske zgrade negdašnjeg mletačkog arsenala, u kojoj je također i općinski ured. Da nije ista sudbina zatekla hvarsko kazalište, zahvaliti je maru nekojih građana, koji su na vrijeme spriječili njegovo bespotrebno uništenje; snošljivost i razbor su prevladali, pak se negdašnji vlasnici loža nagodili s općinom i ostalim zanimanicima prama političkim prilikama današnjeg doba. Tko zna, da se nije moglo i u našem slučaju štogod poraditi i naći načina, da se izbjegne onoj radikalnoj mjeri. Možda je tomu bio uzrok antagonizam ondašnjih stranaka, jer je kazalište pružalo pristupa talijanskim vlasnicima loža, da pod izlikom zabava ulaze u ono zgradu, na koju je naš narod kao na kakovu bastilu navaljivao za vrieme stranačkih borba. Talijanski su se vlasnici svim sredstvima opirali, da očuvaju lože, i bilo je došlo do neugodnih prepiraka, komisija, utoka i sudbenih rasprava, ali nije ništa pomoglo, jer je općinska odluka bila valjanim i zdravim razlozima motivirana, kojoj se nije mogao nitko oprijeti. Kazalište je bilo porušeno g. 1890., a da ne možemo nikoga kriviti: prilike su bile takove. I samo je šteta, što mu se nije sačuvao bar jedan fotografski snimak na uspomenu onog starog i lijepog sastajališta naših pređa.

Slade R. Šilović.

[1]) Vidi općinski arkiv, svezak XI.

PASKVIL O ZAGREBAČKIM GOSPOĐAMA.

Paskvili (pasquillo, pasquinade, libellus famosus, Schmähschrift), ili kako bi ih mi zvali uvredljive pogrde izražene pismom ili drugim kojim načinom dane na taj način u javnost, vrlo su stare pojave. One se već spominju u starom rimskom pravu (XII ploča Sullina lex Cornelia de iniuriis) pod imenom libelli famosi. Sastavljači su takvih spisaka bili dosta oštro kažnjavani. Constitutio criminalis Carolina kazni paskvilanta odmazdom (talio). Neka prava kažnjavala su i smrću, dok se danas kazni samo kao uvreda poštenja. Paskvili razvili su se iz ujedljivih satira upravljenih na pojedine ljude ili odnošaje. Samo ime dobio je paskvil od Pasquina, statue u Rimu, na koju su se izvješavali satirički spisi.

Nema gotovo kulturnoga naroda, u kojega se nijesu već rano javljali paskvili, kojima je osobito obilovalo već XVI. stoljeće. Paskvile primjerice iz dobe reformacije izdao je u 3 sveska Schade u Hannoveru 1856.—8.

U nas ima također paskvila već u XVII. stoljeću, a poslije ima ih sve obilnije: naročito pod kraj XVIII. i u XIX. stoljeću. Paskvili su redovno anonimni. Za XVIII. stoljeće bilježi nam Krčelić u Annuama za g. 1754. jedan paskvil, koji je bio žestok i upeređen protiv zagrebačke aristokracije, kojoj je tada prednjačila lijepa »Diana« Terezija rođ. Illeshazy, žena banskog namjesnika grofa Adama Baćana. Na zadnji dan poklada osvanuli su neki spisci, u kojima su bile opisane zagrebačke dame. Ti spisci dostavljali su se u kuće onim gospođama, koje nisu bile kritičnoga dana na plesu. Samo jedna dama bijaše pohvaljena i prikazana uzorom razborite žene, a to bijaše jedna Magdalenićka.

Ovdje priopćujemo jedan anonimni zagrebački paskvil, koji je nikao u Zagrebu negdje između godina 1836. i 1841. Točno mu ne možemo odrediti godinu, no po spominjanju slikara Stroya, koji je u tim godinama mnogo portretirao u Zagrebu, možemo otprilike ustanoviti vrijeme. Taj je paskvil njemački i složen u vrlo hrapavim stihovima, te bezobzirno na neke dame udara i otkriva mnoge delikatne tajne.

Priopćujući ga ispustili smo imena, te smo samo stavili početna slova. Prorešetane su u ovom paskvilu ponajglavnije zagrebačke gospođe, sve od visoke aristokratkinje do građanke.

Jedan primjerak nalazi se u arkivu Braće Hrvatskog Zmaja u Zagrebu, i slijedi u prepisu ovdje:

Epigramatische Filigran Arbeit!

ALLES AUS DEM LEBEN GEGRIFFEN ODER DER PENSEL DER WAHRHEIT.

Jede sey mit ihrem Portrait zufrieden,
Es zu sehen war auch schon längst beschieden.

B. R....
Es taugen wie ein Kenner will
Drey kleine Stücke dir leuht zu erathen
An die Elise ja wohl sehr viel
Gedanken, Worte, Thaten!

G. K.....
Warum hast du dich von Samuel zurückgezogen,
Der dich doch liebte ganz fanatisch,
Er wird indesz du älter geworden,
In Liebes Dosen homeopatisch!

G. K.... O.....
Scharfsinnig macht dich offenbar
Welch Weib das liebe Mutter war,
Doch wird es mein Scharfsinn wagen
Den deines letzten Sohnes zu sagen,
Denn hättest du dein Gemal 2 Jahre nicht gesehen,
Du braichtest doch ein Kind auch jetzt
Durch Wechsel ist es geschehen!

G. R..... S.....
Lange suchte ich einem Reim auf Muse
Du fällst mir ein und der ist: Meduse!

G. M.... S.....
Der Reimer spricht
Dein Portrait sey
Schön und treu:
Du beides nicht.

B. B.....
Schön heiszt man dich
Hübsch war sein Name,
Hübsch heiszt er noch
Aber du bist nicht mehr die schöne Dame!

M..... geborene B. T.
Sprich, was soll man vom Verstand
Strois, der dich mahlte, halten?
Deine Gesichtfalten
Bracht er alle in dein Gewand!

C..... I.....
Du erscheinst jung su seyn
Allein wer weisz es nicht,
Dass du viel älter bist
Als dein Gesicht.

G. L..... S.....

Gerne wird dich dein Pater der schweren Schuld entbinden,
Denn er vergiebt mit deinen, seine eigene Sünden!

G. M.....

Sey darum gar nicht stolz,
Dasz ich dich eine Dame nenne,
Weil du spröde thust
Aus Uiberdrusz benahme
So pfleg ich auch öfters zu ehren meine Magd
Wenn Pflicht vergessen, sie thut was mir nicht behagt.

Frau v. L.....

Der Liebe Zeit wird Poesie gennant
Als Prosa folgt darauf der Ehestand
Aus dieser Ursah pflegt man in manchen Ehen!
So ungebunden auch es zuzusehen
Mancher Dichter hat darüber Los gezogen,
Doch bei dir hat er wahrlich nicht gelogen!

L..... L.....

Du willst nicht bedenken
Man kann nicht ohne Schulden
Leben selbst mit 19 Gulden!

C..... geborene D..... sonst C...

Als dein Mann gesunken ist in's Grab
Legtest du die Trauer an, und die Betrübnisz ab.

M. B.....

Stifften kannst du viel auf dieser Welt
Thust auch Böses wie dein Gemahl ums Geld
Du glaubst dasz durch solches Stifften man Stiftdame wird,
Wenn auch nicht solcher Orden deine schwarze Seele ziert.
In dem Sinn bist du schon lange Stiftsdame geworden.
Doch nicht du, sondern dein Gemahl, trägt den Orden.

I..... geborene G.....

Du wärst ein schönes Bild auf eine Piedestal
Du einfältiges Original!

Frau v. M.....

Reizend nennst du mich,
Könndt' ich dich so nennen.
O! warum nicht können?
Lüge so wie ich!

M... M.....

In deines Herzens weiten Stätte
Hätten sonst drey Liebhaber Raum,
Aber wenn Mina jetzt 3 Herzen hätte
So genügsam Geramb zu fassen kaum.
Ein guter Wahlspruch, den ich bei dir find:
In Liebelei ein Riese, in der Wahl ein Kind!

F. V..... P...

Leicht, fein, zart und filigran
Du fliegst schon, bläszt' dich nur ein Windchen an!

A..... P.....

Gerne läszt du dich angaffen
Doch leider hällt dich alles für eine Affen!

M.... und N... K...

Ihr wäret nicht so stolz und dreyst
Gäbe es einen Spiegel für den Geist!

B..... H.....

Plump ist wohl dein Gang,
Der Fusz etwas zu lang,
Der Kopfputz oft nicht arm
Aber doch meistens ein Schmarn!

A..... D.....

Wenn dich August so oft den Lilien vergleicht
So sei, Amalie, nicht stolz, vielleicht
Verlangt der Mann, du sollst dich auf den Spruch besinnen:
Dasz Lilien nicht nähen und nicht spinnen!

E..... S.....

Wo Mäuse und Katzen singen
Dort kannst du dir ein Mann erringen!

Familie D.....

Heil unserer Zeit mit 16 Jahren
Hat mehr, als die Mutter weisz,
Die klügere Töchter schon erfahren,
Der Sohn wird vor dem Vater Greis.

F. v. D.....

Du bist die glücklichste der Frauen
Brauchst Camillen nur anzuschauen,
Und der sogenannte Pol versteht den Wink,
Er steht sogleich zu Geboth, wäre es auch denn ein Ring.
Es kostet ja sein monatlich Schweisz
Dir einen 40 fl. Gulden Preisz!

C..... D.....

Du spiellst die Unschuldsvolle,
Doch länger als die Rolle
Währt die Tugend nie —
Der Vorhang fällt — und Sie —

Frau v. R.....

Von Ferne bist du schön und häszlich in der Nähe,
Drum flieht dich jeder Jüngling, dass er dich nicht mehr sehe!

H..... A....

Drey Tage schenke mir,
Den vierten überlasse ich dir,
Heute werde ich dich Geliebte sehen,
Morgen wirst du mein Herz verstehen.
Frage nicht, wie mir der dritte Tag entschwebt —
Aber wisse — ich habe dann gelebt!

B.... A....

Dein Tagebuch ist ein kleiner Band
Sammt den nächsten wäre es ein Foliant!

N.... M.....

Schon dein Auszeres zeiget an,
Dasz man ein Tölpel lieben kann!

M.... R.....

Dir spreche ich wahr:
Du bist eine verlegene Waar!
Solche erkläret sich frank und frey,
Dasz sie zu verkaufen oder zu verschenken sey!

L.... und N..... S.....

Wie doch die Gelehrsamkeit den Mädchen schaden kann,
Noch sind die beiden ohne Mann!

E..... et R..... S.....

Meine theueren hört mich an,
Was ich euch wohl rathen kann:
Ihr Mädchen wenn ihr so seyt
Greift zu, denn et ist hohe Zeit!

N... M....

Einige Zolle können dir noch fehlen
Um das Welt Wunder Rhodus vorzustellen!

C..... S.....

Schön bist du Jungferchen
Dem Himmel ist es bewuszt,
Dein Hinscheiden wäre für Heuratslustige
Ein unersetzlicher Verlust.

N... K.....

Nina kenn ich wohl
Ich will sie nur nicht kennen,
Denn ich bin ein Christ
Und sie läszt sich Göttin nennen!

A..... B.....

Amalie gieng einst zur Beicht
Traurig und mit Recht vielleicht,
Als sie der Pfarer frug ungefähr:
Ob sie noch ein Jungfer wär!
Spricht sie — ja ich armes Kind
Wie hier zu finden sind!

M.... K.....

Wer immer lacht und andren lachen macht,
Den nimmt man vor allen in acht.
Fängst du an zu lachen, so halt' ich mir den Bauch
Darum gefällst du auch.

P... M.....

Dein Schäffer hat v(on) Josephine
Das Versprechen gebrochen,
Doch hör, wie schützt er sich:
Er habe sich versprochen!

R... D.....

Wenn Röszchen ihr Geld verliesze
Dann würde träumen, ein Schaf von goldenen Vliesze!

C.... P.....

Unter deines Hauses Thor(e)
Warst du manchen Männer zu viel Ohr.

Fräulein M.....

Zwei Stunden musz ich deiner harrend stehen
Hast du vergessen auf dein Versprechen — nein
Dort an der Ecke läszt sich deine Nase sehen,
Nun kannst du selbst nicht mehr weit seyn.
Leicht bist du zu erkennen, denn fesch und sittenlos
Trägst du den grószten Theil des Leibe blos.

An die Fräulein

Wenn ihr was Unrechts gefunden
Was diesen Bogen füllt,
So seyt mir wenigstens verbunden
Für das, was ich zurückbehielt!

Priopćio **E. Laszowski.**

Od vremena Leonarda da Vinci-a nije praktična primjena camerae obscurae toliko triumfovala kao upravo u doba, kada je Mr. Louis Jacques Mandé Daguerré (1787. do 1851.) izumio da »sunčanim zlatom« slika na »srebrenom fondu«. Uz »Fultonovu ludost« i Stiephensohnove »željezne kočije« pa nuz biedermeyersko stilsko pojednostavnjivanje u dane općenog buržoaziranja evropskog civilizovanog društva, i uz onu progresivnu tvorničarsku industrializaciju kulturnih područja, ovaj izum bio je nadasve podesan da odmijeni gospodsku i skupu minijaturu. Sama litografija bješe druge misije i karaktera.

Oduševljenje, koje se javilo u Francuskoj i u Njemačkoj, dopre nabrzo i u Zagreb, što je i opet dokazom, kako je taj grad živio u neprestanom kontaktu sa civilizovanim Zapadom Evrope. Još od XVIII. stoljeća nalazili su u Zagrebu dobru zaradu mnogi slikari. U 2. deceniju XIX. st. portretirao je tu potom glasoviti Waldmüller, ali su kasnije iz Beča dolazili baš i specijalni minijaturisti. N. pr. u »Intelligenzblatt«-u (zur Agramer Zeitung) preporučivao se ljeti 1830. (Kunst-Anzeige) Heinrich Ferstler, akademischer Portraitmaler von Wien. »Empfiehlt sich einem hohen Adel, löbl. k. k. Militair und kunstsinnigen Publikum, vorzüglich in der Miniatur-Malerey, auf die kurze Zeit seines Aufenthaltes. Er wohnt in der Rathhausgasse Nro. 11.«

Mimo njega »gostovao« je i Michael Carl Stroy, Portrait- und Historienmaler aus Wien. I njegov oglas kaže, da se isti slikar preporuča »bei seiner Durchreise, dem hohen Adel und verehrungswürdigen Publikum, in obbenannten Kunstfächern, und verbürgt die vollkommenste Ähnlichkeit, und zwar um die billigsten Preise. Auch besitzt derselbe eine bedeutende Gemälde-Sammlung, welche täglich in seiner Wohnung, Nonnengasse 71, zu besichtigen ist. (Intelligenzblatt zur Agramer Zeitung Nro. 87. den 16. November 1830.) Od toga Stroya i danas je u Zagrebu sačuvan velik dio njegovih tadašnjih radova, dok se iz samih ovih dviju anonsa razabira zanimljiva laboracija umjetničkih vaganata s putujućim izložbama.

No pojavom daguerreotypije minijaturisti idu uvelike u pozadinu. I gdjekoji slikar dao se sada na tehničko eksperimentiranje po receptu novoga izuma. Tako je naš jedan sunarodnjak, slikar N. Novaković, bavio se 1839. u Parisu, a došavši 1840. u Zagreb, snimio »više zagrebačkih okolicah koje je putem daguerreotypije umnožio« (Isp. Kukuljević Slovnik umjetnikah jugoslavenskih. Zagreb 1860. s. 322.).

Začudo, dok se u Hrvatskoj, u kojoj se tada jedva pred 80 godina prestalo spaljivati vještice, nije proti ovomu novovjekomu izumu s praznovjeričke strane pošlo opirati, dotle je u Njemačkoj daguerreotypija primljena u javnosti na jedan upravo nepojmljiv način. U Münchenu je mirno i sa mnogo ukusa počeo da radi švicarski slikar Isering, koji je daguerreotypije još kolorirao, pa tim proizvodio silne efekte. Dalje je tu 1839. radio prof. Steinheil, zatim u Berlinu 1840. mehaničar i optičar Petitpierre. Ali u Leipzigu je prijem bio naopak. 1842. pokušao je Karl Dauthendey da udomi »novo slikanje«. Prve ga započeše sumnjičiti novine. »Leipziger Stadtanzeiger« žestoko se obori proti daguerreotypiranju. Evo kako se ograđuje glas javnoga mnijenja i »žurnalistička velevlast«: »... jer ne samo što je drsko htijenje htjeti časomične zrcalne slike trajno uzdržati, nego je to jedna ordinarna nemogućnost (sam kaže: wie es sich nach gründlicher deutscher Untersuchung herausgestellt habe). A i sama želja to htjeti prosto je bogohulstvo. Čovjek je naime stvoren na sliku i priliku Božju, no Božju podobu »ne će uhvatiti i prilijepiti na materiju baš nikakova ljudska mašina, itd.« (Isp. Max Dauthendey, Aufzeichnungen aus einem begrabenen Jahrhundert. München (1912.).

Kad je ovako stao revnovati duh bibličke nazovikulture i pastorske reakcije, nije nevjerojatno, da se u publici samoj isprva uvriježila averzija. Trebalo je portretiranom licu sjediti sate i sate ukočeno pod vedrim nebom, piljeći ispred čarobne škrinjice. Kroz kakove rešetke vrta i ulice je svijet promatrao »ludoriju«. Crna marama podsjećaše na instrument crne magije. Nikad uspavana alkemistička izvjedljivost kombinovala je uz to brzo, da se to od sunčanih zraka — zlato hvata, ili da se sprovodi bar neko čudotvorno liječenje. I kada je poslije izdržane ekspozicije na limu izišla »vjernost« puna strahotne točnosti, svijet se uistinu isprva žacao dugo gledati...

Doista, prema fotografiji u daguerreotypije je prednost, što upopreko u tih »zelenkastih slika« ima mnoštvo finih polutonova, za koje u mirno doba minijaturâ odgojena publika imađaše sama po sebi opet mnogo smisla. Naše pak hitro filmsko doba teško razabira finese, kojima je odisao život predašnjih stoljeća. Unikati, solidnost, razmjerje, nenametljivost... I slikarsko estetski moment uvijek je na daguerreotypijama odličan. Kad uhvatimo i koju već poblijedjelu daguerreotypiju, te je skrećemo i obrćemo pod pravi »vidni kut«, kolika razlika od dojma prema kasnijim (i današnjim upopreko) šablonskim, beznačajnim fotografijama, bez obzira na to, da su i trajnije, ako ih baš izravno ne dira danje svjetlo!

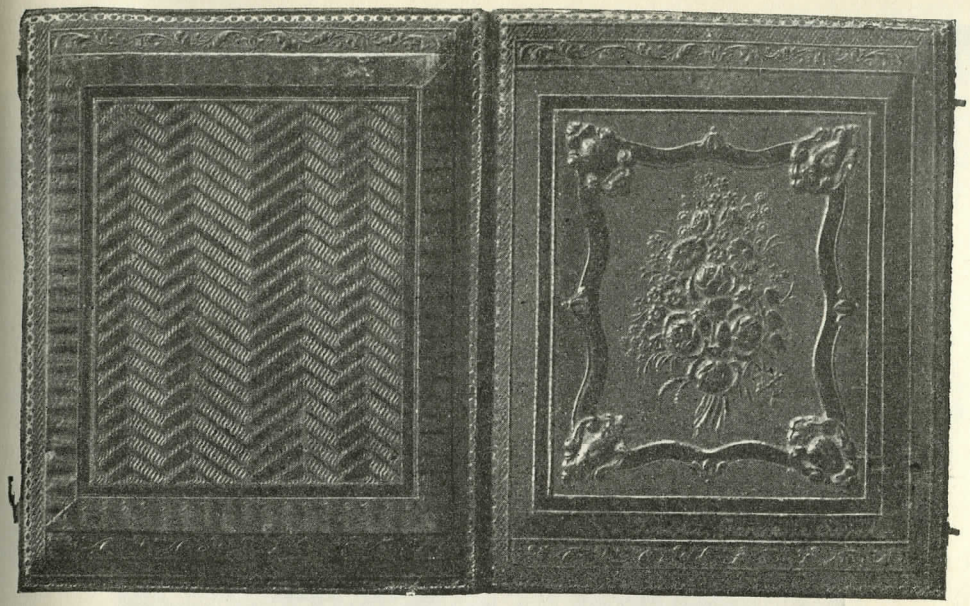

Iz obitelji pl. Gorup u Osijeku. Daguerreotypija u kožnatim koricama. U muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu.

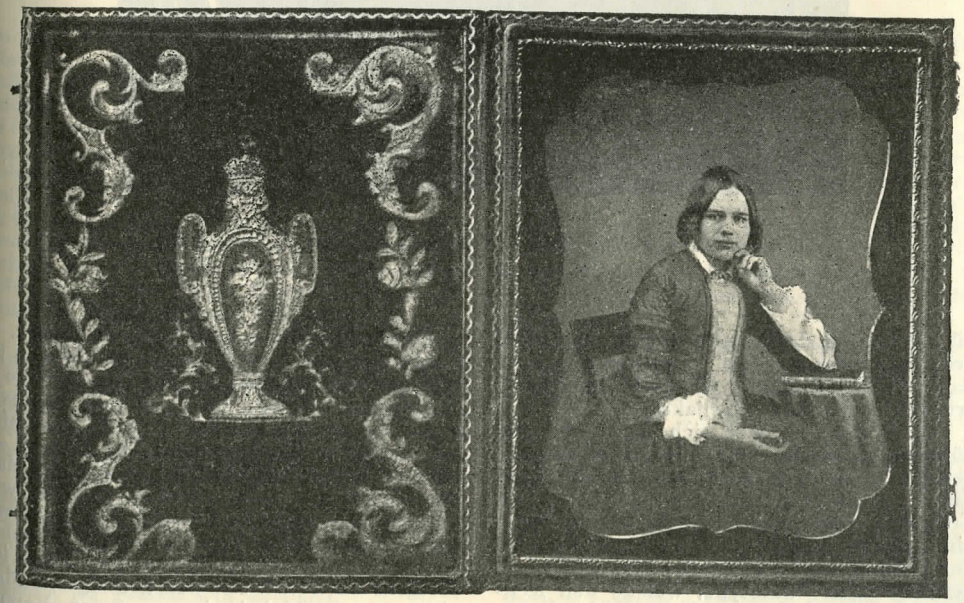

Izumiteljsku fazu prvih daguerreotypija usavršili su nabrzo boljom i skraćenom tehnikom stručnjaci po imenu Ettinghausen i Berres. To je bila t. zv. bečka škola. Već 1842. stiže u Zagreb jedan njezin adept po imenu Herr Bosch. Dulje od tri mjeseca zabavio se on ovim unosnim i, dakako, onda pomodnim poslom. Bile su dvije metode: Jodchlorür (2 i pol minute) i Jodbromür (samo nekoliko sekundi). A najnapornije je

Daguerreotypija iz obitelji pl Gorup u Osijeku. U Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. (Originalna veličina.)

bilo očima fiksirati neku točku na ploči kroz određeno vrijeme. Suppanova »Croatia« (IV. 24.) istaknula je veselo taj osobiti artizam pomenutoga došljaka:

»Herr Bosch, der sich nicht nur alle nöthigen Kenntnisse für Daguerreotypie angeeignet, sondern auch mit unermüdetem Eifer für die Perfektion dieser herrlichen Erfindung experimentiert, erzielt nun durch eine eigene Modification im Dunstprocesse der chemischen Elemente in Zeit von wenigen Secunden Phototype, welche den Kenner durch Zeichung wie durch Farbenton in jeder Beziehung zufriedenstellen. In der That ersetzt ein solches Porträt durch die unübertreffliche Verähnlichung des physiognomischen Gepräges völlig die mangelnde Lebensfrische des Colorites«.

Bosch je radio s jodchlorürom minutu, a s jodbromürom samo pol sekunde. Snimao je osim potreba i panorame Zagreba sa Save i s različitih položaja, pa i pojedine dijelove grada. Te snimke smišljalo se onda litografirati. Zanos je bio ogroman. »Die Damen — kaže na koncu pomenuti list — die sich daguerreotypiren lassen wollen, rathen wir übrigens, das süsseste Lächeln, die graziöseste Attitüde anzunehmen; der Maler schmeichelt, die Natur — konterfeit. Hr. Bosch ist übrigens ein Mann mit den gefälligsten Manieren, unermüdet in immer neuen Versuchen, auch wenn sie ihm kaum die Kosten ersetzen. Sein nächtes Reiseziel ist Triest«.

Moguće, da se kod istoga Boscha dao snimiti i Mirko Bogović u svibnju 1842., kako svjedoči pismo Antuna Nemčića, koji je

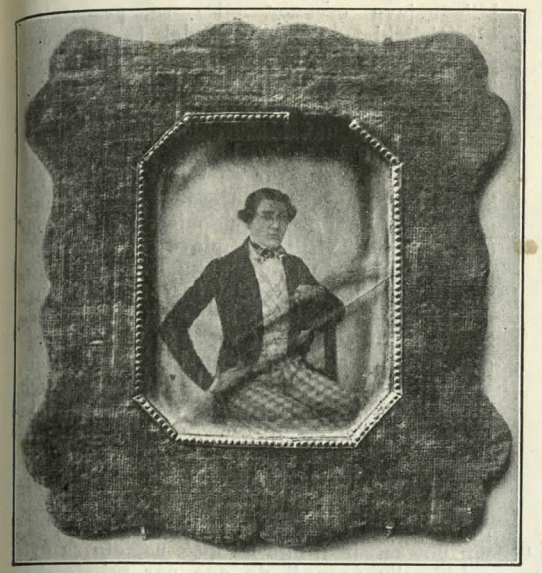

Dvije daguerreotypije nepoznatih ličnosti iz zbirke g. dr. Nikole Pečornika u Varaždinu. (1. Format 11×12 cm; 2. visina 5 cm.)

u ono vrijeme boravio u Ludbregu. »Dragi brate! . . . (piše Nemčić Bogoviću) Tvoja slika, koju ovih danah dobih, vèrlo me obradovà, i to tim više, što ti sa svim priliči. Akoprem te oči duha moga često zriju, ipak mi je milo, da te i tělesnim okom vidit mogu. Budi uvěren — da, ako i vrěme konture tog daguerotipa, kao što se kaže, izbriše, ono sigurno upliv imati neće na daguerotip u sèrcu mome, dok oboje neuništi . . .« (Isp. Pěsme Antuna Nemčića. Izdao Mirko Bogović. U Zagrebu, (tiskom Franje Županа) 1851.).

Tako je daguerreotypija ušla u kulturne potrebe u Hrvatskoj. Od onda dalje naći je i u Zagrebu stalnih profesionista sve tamo do pod kraj pedesetih godina. No već prije toga uporedo je započela prodirati i fotografija s papirnatim kopijama, jeftinija i brža i mnogostrukija. To je već doba F. Kelemena s »velikom Fotografičkom Salom« u dolnjoj Ilici, kada se voljelo koloritom fotografije »ufiniti«, t. j. dobiti u neku ruku nadomjestak minijature. No daguerreotypija dominira još gotovo dva decenija.

Poslije g. Boscha oglasio se kao stalan stručnjak g. I. Strohberger.

»Za portrete u daguerrotypu, u saveršenosti, kao što ju dosada nitko postigo nije, s farbami ili bez njih, preporučuje se podpisani. Cena kipovom je: 4—6 forintih. — Budući da je potpisani, bavivši se u Beču, ovu u struci ovoj još nepostiženu savršenost sebi pribavio, zato je u stanju, da za potpunu sličnost kao i za postojanost kipa jamčiti može. — Pravi on takove kipove pri svakom vremenu kako u sobi tako i pod prostim nebom od devete do tretje ure. I Strohberger, stanuje u poštarskoj ulici pod broj 72., naprama kući gdje, Paravićke. (Vidi »Novine horvatsko - slavonsko - dalmatinske« br. 61. U Subotu 1. kolovoza 1846. Tečaj XII. s 260. oglas br. 154.).

Malo kasnije javio se drugi stručnjak, i to ide onda redom: »Josip Hausbaum, slikar i Daguerrovih kipovah sačinitelj u Zagrebu, preporučuje se u svako doba godine saveršenih kipovah, kakovi do sad još nikomu po ruki pošli nisu, po 3—6 do 10 forintih u srebru sačinjati. Ima takodjer čast preporučiti se prepoštovanom duhovništvu za svakojake potrěbite càrkvene slikarie i risarie u olju i frěsku, kako takodjer za pozlatjenje cèrkvenih uresah. Ukazat će se obitalište njegovo u Zagrebu u tèrgovini Antuna Korlina«. (Oglas u Obćem Zagrebačkom Kolendaru za godinu 1847. T. II.).

U muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu čuvaju se samo dvije daguerreotypije, no one su tako odlično opremljene i

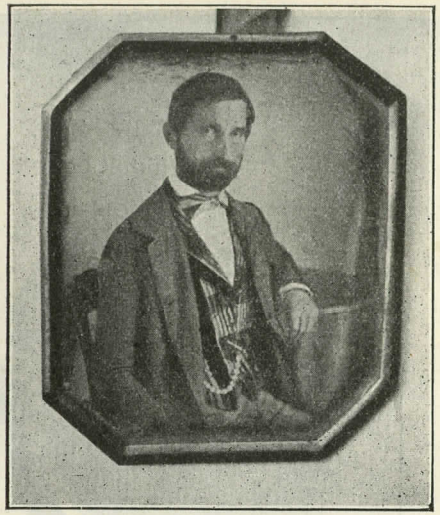

Antun Mažuranić (1805.—1888.) Iz zbirke gosp. Vladimira Mažuranića u Zagrebu.

sačuvane, da veoma dostojno reprezentiraju svoju vrstu. Obje su u kožnatim plosnim kutijicama, zapravo u dvjema kožnatim koricama. Na prvoj slici predočena je vanjska strana s elegantno utještenim ornamentom, koji nosi sav odsjev biedermeyerskog ukusa. Na drugoj slici lijeva je strana iz blijedunjavo crvenog pliša sa preostalim klasicističkim dekorativom, dok je sama daguerreotypija pod staklom u harmonično srezanom tamnom okviru. Isto je i sa trećom slikom.

Portret Antuna Mažuranića (1805.—1888.) snimljen je u Beču 27. kolovoza 1852., »par Monsieur Le Pescheur de Lyon«, koji je ra- Sonne nicht ausgesetzt werden; und diejenino kolorirana uokvirena mjedenim limom (6×7·5 cm.) i visilica je plave svilene vrpce a nosi na naleđu stručnjačku opomenu: »So wie Aquarelle und Miniatur-Gemälde dürfen die Daguerreotyp - Bilder in Farben der Sonne nicht ausgesetzt werden; und diejenigen, welche sie immer im Schaten halten, werden das Vergnügen haben, selbe durch eine beträchtliche Reihe von Jahren in ihrer ursprünglichen Frische zu erhalten«.

Danas je daguerreotypija iza polstoljetnog zanemarivanja postala rado traženi muzealni i sabirački starinarski predmet. Unatoč prošaste obilnosti u Hrvatskoj i svestranih potraživanja, nije mi ipak uspjelo za ovu publikaciju pronaći do ovo par primjeraka.

dr. Josip Matasović.

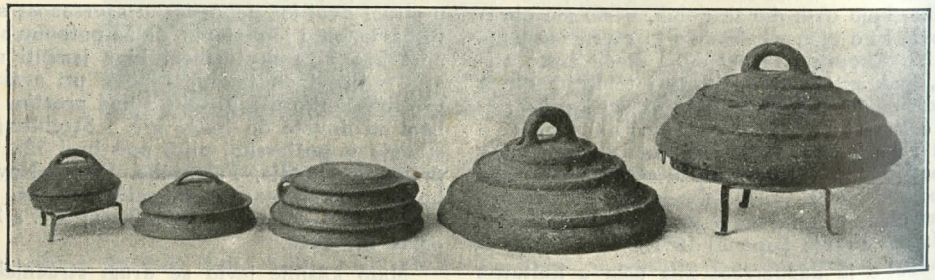

IZ MATERIJALNE KULTURE.

(Etnografski Muzej u Zagrebu.)

Pekve (crijepnje).

Na veliku je području Balkana još i danas u običaju, potječući tradicijom iz duboke starine, pečenje kruha, pogače pa i kolača spomoću zemljane sprave, koja se različno naziva: p e k v a, p e k a (nazivi naročito u Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji), c r i j e p n j a, c r e p u l j a (u istočnoj Bosni i Srbiji), p o k l j u k a, v r š n i k, s a č, o ž e g. Karakteristike i oblike uglavnom im prikazuje otisnuta slika takovih objekata iz Etnografskoga muzeja u Zagrebu, od jamačno najmanjega tipa (slijeva), prikladna za pečenje male pogače ili čega sličnoga pa do najvećih i najmasivnijih za omašne hljebove velike porodice. Svi imadu oblik znatno udubena konkavna poklopca a stijenke su im već prema veličini debele otprilike 0.5—3 centimetra.

Hljeb (ili pogača) peče se redovno »p o d p e k v o m« jednostavno, t. j. umiješano se tijesto istrese na samo ognjište, od pepela posve očišćeno, crijepnja se na žestokoj vatri živo ugrije pa onda njom hljebac poklopi, nagrne se na nju sa svih strana još dovoljno žeravice i vruća pepela pa je to drži vruću, dok se kruh ne dopeče (tako na pr. u Lici). Da se popeo i žeravka na pekvi drže, ima ona kolutaste izbočine (u Lici ih zovu »o b r u č i«).

Pored ovoga načina savršenije se peče pod pekvom na s a d ž a k u, gvozdenu tronošku, a na njemu je kovna tepsija, malo manja od svoje crijepnje, koja je poklapa preko ruba. Tijesto se istreseno u tepsiju i poklopljeno crijepnjom stavi na sadžak na vatri, pa se tako podjednako peče ozgo i ozdo (v. prvi i posljednji lik na slici). No osim ovoga peče se gdješto i tako, da se u zažarenu crepulju izvali hljeb kao u zdjelu, prekrije ona njegova površina, što tako gore gleda, još slojem žeravke i pepela pa tako ostavi, da se peče u položaju obrnutu

ŽENSKI KOŽUH IZ VUKOMERCA, OPĆ. I KOT. ZAGREB

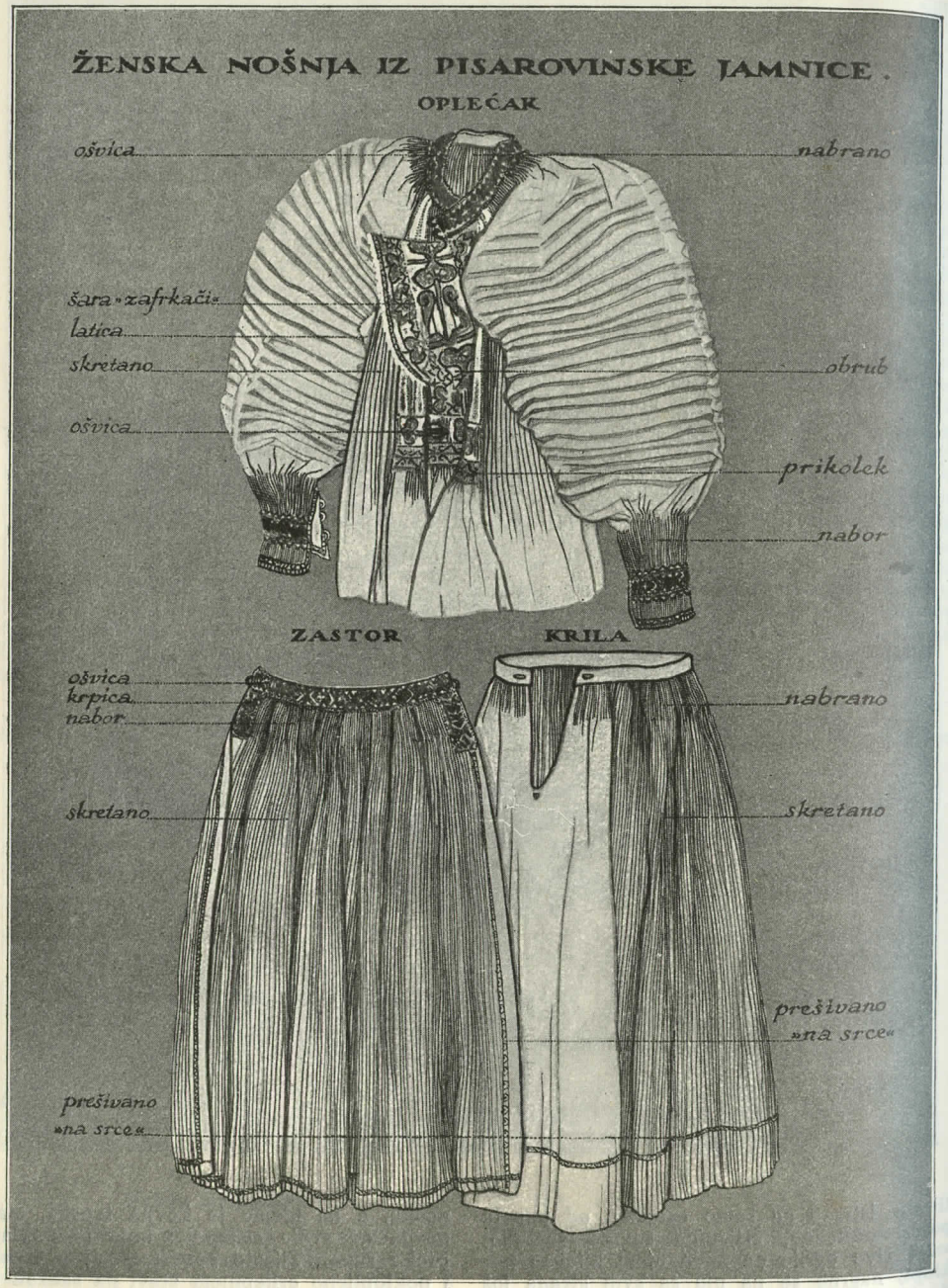

nego je prije opisani (tako naročito u zap. Srbiji).

Pekve su gotovo svuda zemljane, rjeđe gvozdene (na pr. u Bosni i tu ih zovu s a č). Prave ih seljaci lončari redovno uz druge svoje lončarske produkte, tako u Lici (u Kaluđerovcu), gdje kao i za druge lonce glinu miješaju sa samlitim lončarskim kamenom (kalcitom?) pa ih posve pečene još pocrne; u Srbiji u okrugu užičkom ima i po-

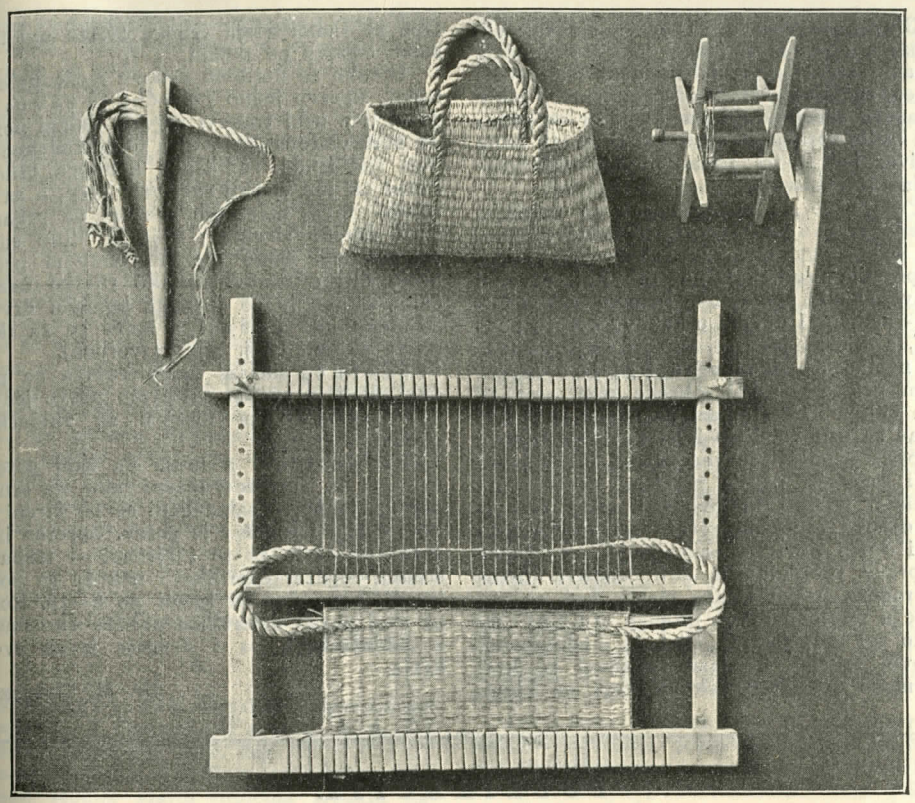

sebnih »crepuljara«, koji se bave pored svoga ratarstva izradbom samo crepulja od takove slične zemljane smjese.

Pored manjih razlika u obliku — užičke su na pr. većma sploštene (i imadu rupu na dnu) — razabiraju se među njima razlike tipova i prema položaju u h a (drška): u ličkih su u pravilu dva uha sa strane, inače jedno na vrhu; osim »obruča« za žeravku (u većih pekava) redovno imadu odušku za zrak one, pod kojima se hljeb poklopljen peče, no toga u ličkih nema.

Vrlo oskudna ornamentika pekava iz svih pomenutih krajeva pokazuje značajno podudaranje (kao i ostala tamošnja keramika): v a l o v i t u (slavensku) l i n i j u, prehistorički već potvrđenu. Ta je karakteristična crta sad urezana izvana lončarskim drvenim nožem (v. treću slijeva na slici), sada ista takova iznutra (na užičkima), a sada plastično izvedena kao »obruč« za žeravicu (v. prvu zdesna). Osim toga nađe se na gdjekojoj i posebni koji znak lončara ili po više udubina od prsta (jamačno praznovjerna značenja i svrhe; v. na slici dvije zdesna).

Upotreba i po tom produkcija pekava sve je rjeđa, što se dalje ide prema zapadu i sjeveru (u Sloveniji ih na pr. nikako ne poznaju), dok na jug i istok Balkana sve više preteže paralelno sa snižavanjem stepena civilizacije. U Bugarskoj zovu č i r e p n j o m, kamenu ploču, na kojoj se kruh peče pa je i to pekva svoje vrste. One su, prema mišljenju Rud. Meringera, istraživača balkanske materijalne kulture, jedno od obilježja siromaštva — gdje nije bilo moguće imati u kući k r u š n u p e ć, a gdje se nahode danas pekve i pečenje spomoću njih p o r e d krušne peći, one su zaostali svjedoci nekadašnjega siromaštva i veće primitivnosti. Dakako, da i one danas u onim krajevima, gdje je zamah civilizacije među seljaštvom jači, pomalo iščezavaju.

Rogožari i njihova izradba.

Po cijeloj su sjeverozapadnoj Hrvatskoj u seljaka tipične njihove torbe, zvane »r o g o ž a r i«, produkti osobitoga tamošnjeg seljačkog kućnog obrta. Naročito im je produktivno područje u Hrv. Zagorju u kotaru ivanečkom, odakle donja slika prikazuje čitavu aparaturu ovoga malog narodnog obrta.[1]

[1] Prema podacima prof. V. Tkalčića, kustosa Etnografskoga muzeja u Zagrebu.

Glavna je sprava za pravljenje takovih rogožara »p r e m a« (znači isto što »razboj, tkalački stan«). Ona je tkalački stan svoje vrste, rudimentaran, sadržeći samo bitne elemente savršenijega stana: okvir za osnovu i brdo, spravu za sabijanje tkiva, ili bolje pletiva, jer je taj posao tkanje i pletenje ujedno (Flechtweberei).

Prije nego se počne posao na »premi«, prirede se »r u č e« rogožara i sama osnova. Ta se osnova suče od »k o n o p l j i n e« (najprostija kudjelja) na osobitoj drvenoj spravi »k o l o m b a r u«, kojemu se »s t u p i c« zadjene i učvrsti u kakovu čvršću podlogu, a oko njegove se osovine »b r c a« (naziv nastao od deminutiva b r (d) c e analogijom prema b r d o) okreće sam »k r i ž« toga vitlića i okretanjem na njemu suče konopac za osnovu. Prirediv̌ši dovoljno takova konopca namjesti se već prema željenoj veličini rogožara gornja pomična priječka na »premi«, učvrsti klinovima i onda razapinje osnova idući od zareza do zareza gornje i donje priječke naizmjence. — »Ruče« se prave prepletanjem širih vlatova (listova) rogoza preko struka slame, koji se zadjene u poseban drven procjep »r u č n i c u« (kako se razabira na slici na nedovršenoj takovoj »ruči«), a njezin zašiljeni se kraj »ručnice« učvrsti u kakovoj rupi na klupi. Oba se tanka kraja »ruča« čvrsto upletu u samu osnovu po srijedi.

U tako se uređenu osnovu može upletati rogoz, upravo jedno po jedno »b e t v o« rogoza, t. j. uski trakovi rogoza, kalani nožem od širih vlatova (listova), i to naizmjence redom sad iznad, sad ispod konopca osnove. Posao taj ide vještoj ruci vrlo brzo, a za sabijanje novih upletenih »betva« uz prijašnje služi drveno »b r d o«, koje je bitno slično tkalačkomu, samo što je relativno prema broju niti u osnovi dakako rijetko nazupčano, čitavo je od jednoga komada drveta, izrađeno kao č e š a l j a može se sa tkiva posve skinuti (t. j. nije zatvoreno).

P l e t u ć i na taj način dobiva se produkt, koji je svojim sastavom posve jednak j e d n o s t a v n o m t k i v u na tkalačkom stanu.

Kad je čitavo s kraja na kraj gotovo, skine se sa »preme«, sklopi tako, da »ruče« dođu zajedno, a sastavljeni se po strani rubovi sašiju i rogožar je gotov. Spretan izrađivač — često su to i dječaci — treba za srednji rogožar otprilike 1 uru da ga posve izradi, a na dan ih izradi po 8—10. Rogoz za svoj posao nabavljaju najviše oko Jaske, u Zdenčincima pa i drugdje izvan svoga kraja.

Dr. M. Gavazzi.

PUBLIKACIJE.

O d a n k u d a l m a t i n s k i h p r i m o r s k i h g r a d o v a, u s t u p l j e n o m h r v a t s k i m v l a d a r i m a o d V a s i l i j a I.

Najbolji poznavalac vizantinskih financija, A. A n d r é a d è s, napisao je veoma interesantnu studiju o vizantinskom budžetu s natpisom: Le montant du budget de l'empire byzantin (Revue des études greques, XXXIV (1921), 20.—56.), punu novih rezultata, koji će dobro doći i za bolje razumevanje našega ekonomskog razvoja. Cela je rasprava, dakle, za nas veoma važna, a posebice je interesantno razlaganje o razlici između danka (tribut) i poreza (impôts) u Istri. Tu je, usput, dodana i jedna primedba o danku vizantinskih primorskih dalmatinskih gradova hrvatskim vladarima, koji im je ustupio Vasilije I. U kontraverzi, koja još postoji u našoj istoriografiji o ovom pitanju, nema se izgubiti iz vida ni ova beleška (str. 42.[3]) učenoga i oštroumnoga grčkoga pisca.

N. R.

*

S r e b r n i č J o s. Dr. Papež Ivan X. v svojih odnosih do Bizanca in Slovanov na Balkanu (Bogoslovni vestnik, II. (Ljubljana 1923.), 206.—40).

Pisac je sebi postavio u ovoj raspravi nekolike svrhe — da dokaže, kako je Liutprandov sud o papi Jovanu X. tendenciozan i netačan, da uopšte utvrdi znamenitost vlade Jovana X, da razjasni njegove odnošaje prema Vizantiji i Bugarskoj i, naposletku, da rasvetli njegovo držanje prema Hrvatima, čiji je vladar Tomislav za njegova pontifikata dobio kraljevski naslov. Srebrnič se s najviše brižljivosti trudio da na osnovu savesne studije izraza i spretne upotrebe literature rekonstruira razvoj komplikovanih odnošaja između Rimske kurije i Bugarske kao i između Rimske kurije i carigradskog patrijarha Nikole Mistika. Na osnovu pisama patrijarhe Nikole Mistika utvrdio je već V. N. Zlatarski vrlo zanimljive istorijske činjenice i sklopio čitav niz hipoteza, koje je, od česti, i Šišić primio u svojoj istoriji Hrvata. Sada ih Srebrnič pretresa, te neke prima a neke odbija, no kako je istorijskih izvora za ove odnošaje malo i kako je vizantinska pisma veoma lako upotrebljavati kao istorijske izvore, to se odnošaji između Bugarske i Vizantije i Bugarske i Rimske kurije još ne mogu rekonstruirati bez nekih hipoteza, koje počivaju na labavim izradama. Za nas je, razume se, od osobita interesa odeljak Srebrničeve studije: Ivan X. in Hrvati (230—40), u kom ima novih i interesantnih nazora Srebrničevih. Tako on, što je najzanimljivije, misli da je onaj deo akata splitskih sabora 924. i 927., gdje je govoro slovenskom bogoslužju i njegovoj zabrani, kasnije dodan, da bi se zabrani slovenskog bogoslužja pribavila što časnija starost. Srebrnič, s mnogo razloga, dokazuje i primerima utvrđuje da Jovan X. uopšte nije mogao zabraniti slovensko bogoslužje u Hrvatskoj, naročito ne u onom obliku i s onom motivacijom, kako se tvrdi u spomenutim aktima. Još je rad Srebrnič dokazati, kada je izvršena interpelacija, te odlično upućuje na polovicu XI v. kada se u Španiji vodila borba oko domaćeg jezika u bogoslužju i svršila se zabranom gotskog jezika u službi božjoj. S opozicijom spram gotskog jezika, koji je izazivao napomene na njihovo Arijanstvo, tumači Srebrnič — sasvim opravdano — i identifikaciju slovenskog jezika s gotskim, da bi se raspalio i opravdao otpor prema njemu. Upute Srebrničeve na borbu oko gotskog jezika u Španiji i na odraz te borbe u Hrvatskoj veoma su umesne, te će biti od pomoći i pri rešavanju pitanja o mešanju Grka sa Slovencima na Balkanskom Poluotoku.

N. Radojčić.

*

Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, X Санкција (Глас С. К. А. С). Сремски Карловци 1922, стр. 48.

Poznati historičar g. Stanojević svoje sistematske studije starih diploma srpskih nastavlja u ovoj vrlo interesantnoj i važnoj raspravi tretiranjem završnog dela srpskih povelja, u kome se ocrtavaju naročite formule, kojima se naređuje apsolutna poslušnost naredbama, izraženim u poveljama, a preti se onima, koji bi činili što protivno ovim naredbama. U diplomama Dubrovnika, Bosne, Huma i Raške sankcija pokazuje izvesne razlike i na te se razlike u ovoj raspravi obraća glavna pažnja.

V. P.

*

Др. Влад. Р. Петковић, Манастир Раваница. (Народни Музеј у Београду. Српски Споменици I.), Београд 1922.

Beogradski Narodni Muzej, da ne rasparčava naše i onako rastrgane naučne sile, publiku i forume, hvalevrijedno je naumio da ne izdaje svoj posebni list, nego serije gotovih, zaokruženih i iscrpljivih monografija, dok će se pitanje glasila riješiti na drugi način.

Upravnik g. dr. Vlad. R. Petković izdao je među edicijama »Srpski Spomenici« kao prvu knjigu detaljniju jednu monografiju o manastiru Ravanici, metodom obradbe jednako vrsnu poput stručnjački fine opreme, kakovu je u nas dosad još uvijek teško naći. A i na našem jeziku takovih djela nije mnogo bilo. Valjalo je tragati za fragmentarnim opisima, putopisnim člancima i djelima tuđine, izuzevši nešto domaćih, koje auktor nastavlja. Gotovo u svim krajevima za premnoge partije stranci su nam bili ciceroni, govoreći:

Da vi znate vaše manastire,
Vaših slavnih cara zadužbine,
Kakovi su i koliki li su!

Tako je 1862. K a n i t z u Beču publikovao »Serbiens byzantinische Monumente« i posvetio ih Franz Josephu kao velikom vojvodi »der Serbischen Woiwodschaft«. Spiridion G o p č e v i ć u svim svojim spisima također je mnogo uvažavao povijesno-umjetničke ilustracije; M. Valtrović je pisao svoj Ὁ πρόδρομος (Wien 1878.), B. S. Nikolajević: Die kirchliche Architektur der Serben im Mittelalter (Belgrad 1902.), a Kondakov, Diehl, Balas i dr., pa i domaći tangirali su razbacano taj problem. Za vrijeme prošlog velikog rata u emigraciji je zatim interes za stare srpske umjetnine veoma porasao, te je došlo i do monumentalnijih izdanja (n. pr. Gabriel M i l l e t, La Serbie glorieuse. Paris 1917; Dragomir P e t r o n i e v i c h, Les Cathedrales de Serbie. Paris 1917; South Slav Monuments I. Serbian Orthodox Church (M. Pupin) London 1918. Gabriel M i l l e t, L'ancien art serbe (les églises). Paris 1919. i sl.).

Ali i sami Nijemci za svoje okupatorske invazije ostadoše preneraženi pred veličajnim zadužbinama, te se i prirodopisci kao Franz Dofflein (»Mazedonien«. Jena 1921.), pozabaviše kulturnim spomenicima Srbije, dok je za prve »naše potrebe« prve ruke sastavio album »Srpske Zadužbine« g. Kosta Strajnić (Beograd 1919.).

Usput, u najstarije doba naše epohe doticali su se ovih manastira u svojim spisima ali na svoj način i ljudi kao što su bili Karadžić, Pirch, Joakim Vujić, Šafařik, Miklošić i dr., opisujući i notirajući zadužbine, koje su zavještatelji »sebi za kaznu« po bizantinskoj šabloni dizali, ili napominjući lavre, špilje, gdje su u klancima bogougodni samotnici molili i gladovali.

Ravanica je napose ovjekovječena. Narodna pjesma zbori na usta cara Lazara spram carice Milice, koja ga je poticala da gradi zadužbinu i ne gomila blago:

Čujete li sva srpska gospodo
Što govori gospođa Milica,
Jer ne gradim nigdje zadužbine?
Hoću gradit crkvu Ravanicu
U Resavi kraj vode Ravana,
Imam blaga, koliko mi drago,
Udariću temelj od olova,
Pa ću crkvi sagraditi platna,
Sagradiću od srebra bijela,
Pokriću je žeženijem zlatom,
Podnizati drobnijem biserom,
Popunjati dragijem kamenjem.

I Miloš Obilića primjedba u pjesmi, vaticinium ex eventu, imađaše pravo. Od olova su Turci lijevali đule za topove, od pokrova kadunama gjerdane, kamen dragi sabljam u balčake i kadama u zlatno prstenje.

Ovo je manastir što su ga subvencionirali i Petar Veliki i Karlo VI. (»Kao rimski car«) i Katarina II., hospicij sa vrlo malo, malo zapadnjačke natruhe.

Radnja dr. Petkovića išla je stanovitom metodom. Kao pristup dana je »Historija« manastira i iscrpljivim kritičkim aparatom, a napose je pertraktirana »Hrisovulja kneza Lazara«, koje je tekst dodan na kraju knjige. Zatim slijedi poglavlje »arhitektura« (osnova i struktura, dekoracija), onda poglavlje »živopis« (ikonografija napose stručno, pa analiza stila i ornamentika), a tu je i partija restauracija ili »osvežavanja« od ne malena povijesno-umjetničkog interesa.

Zidan je manastir od ca. 1376.—1381. i prošao paralelno sa srpskom historijom sve njene peripetije. Mimo uobičajene bizantinske a u stvari vrlo raztezljive signature autor upućuje stilskom sadržinom ocrtanih umjetnina na prednjeazijski orijent, te m. o. ističe, da je »pre svega značajna okolnost, što u (doba osnivanja Ravanice) Carigrad ne stvori više ništa monumentalno. Snažni centri pravoslavnoag monaštva na Istoku (naročito u Palestini) i na Atosu bili su za srpske crkve, nesumnjivo, od mnogo većega značaja, nego li pritešnjeva Vizantija. Naročito je Atos sa Hilandarom veoma važna tačka... S druge strane pada u oči, da se dekoracija, koju sretamo s polja na zidnim platnima crkve u Ravanici, ne će naći u crkava, koje behu podignute na čisto vizantijskoj teritoriji. Nasuprot tome mnogobrojni motivi u vajanoj ornamentici crkve Ravaničke još su jedino zajednički crkvama srpskim i onima oko Kavkaza (naročito gruzijanskim)«. Ovo rasvijetljenje, na mnogo mjesta istaknuto, dobra je smjernica, kojom će trebati udariti i u drugim partijama povijesti kulture na dotičnim teritorijima. Auktor je svojim konciznim razlaganjem upopreko raščinio sva pitanje, kolikogod ih postavlja ovakav historijski arhitektonski spomenik.

Kao u Manasiji i ovdje je glavna lađa okružena s četiri manje kupole. Male kupole harmonično se grupišu oko velike, koja je kao i Panagia Nikod. u Ateni. Zapadni način strmijega krova učinjen je zbog klime. I u Ravanici je, kao u Kruševcu na timpanonu, ili u arhivoltama kao u Studenici, konvencijonalno obrađeno antikno lišće, stilizirano, a ljudi, ptice, zmajevi i druge fantastične figure povezane u ornamentalni splet. Kapitel je tipično kockast. Itd.

Što se tiče posljednjega dijela knjige, on će moći da zainteresuje izloženim obiljem ilustracija i dalje krugove. — U svemu je Petkovićevo djelo »Manastir Ravanica« odlična akvizicija jugoslavenske naučne književnosti.

M.

*

Љубомир Петровић, Град Смедерево у српској историји и књижевности I, Панчево 1922, стр. 65 и 13 слика у тексту.

U ovoj interesantnoj monografiji prikupljeni su podaci, koji rasvetljavaju historiju čuvene prestonice despota Đurđa. Iz njih se vidi, da je Smederevo od rimskoga doba pa sve do propasti stare države srpske, blagodareći svome položaju, bilo značajno mesto. Pisac se opsežnije zadržao u pomenima Smedereva u srpskoj književnosti kao i na njegovim starinama. Knjiga će korisno poslužiti svakome, koji se interesuje za ovaj stari grad, čija se tvrđava živopisno ocrtava na obali plavoga Dunava.

V. P.

*

Мирковић Л., Монахиња Јефимија. Одштампано из „Хришћанског Живота" год. 1922. Ср. Карловци 1922. 8⁰, str. 35. S dve fotografije.

Mirković je pokazao mnogo smisla i dobra ukusa u shvatanju i tumačenju lepote crkvene poezije. Nije, stoga, čudo, što je pokušao prikazati život despotice Jefimije, žene despota Uglješe,, brata kralja Vukašina, koja je, zadahnuta našom crkvenom poezijom i rastužena narodnom kosovskom nesrećom, izvezla dva dobro sačuvana duboko osećajna i odlično stilizovana natpisa, koji — bez sumnje — spadaju među najvrednije i najzanimljivije spomenike i duhovne poezije i umetničkoga veza. Jedan od tih natpisa je na pokrovu ćivota Kneza Lazara (slika, na str. 23.), a drugi je na vezenoj zavesi za carske dveri u Hilandaru (slika, na str. 27.). Mirkovićeva radnja je zamišljena kao komentar uz ova dva napisa, koji su često izdavani, i uz poznatu pesmu M. Rakića: Jefimija, iza koje je narastao interes za osećajnu, razboritu i obrazovanu despoticu i u širokim krugovima naših posvećenih čitalaca. Svrhe su Mirkovićeve radnje, dakle, skromne, ali solidno shvaćene, te su dale dobre rezultate. Literatura je sabrana veoma brižljivo i upotrebljena s razumevanjem. Katkad je pisac sišao i do izvora. Izvode Novakovićeve u Zakonskim spomenicima nije, međutim, upotrebio. Na to ga je upozorio St. Stanojević i dao mu još nekoliko dobrih uputa, koje je Mirković objavio kao: Допуне к расправи „Монахиња Јефимија" (Гласник прав. срп. патријаршије, IV. (1923), 27.-8.). Mirkovićevo razlaganje je, inače, ukusno i skladno složeno, no u ovoj je raspravi pretegnuto i malo razbijeno, jer je neke podatke dobio tek pri štampanju, pa ih je morao uklopiti, kada su stigli. Nije se čuditi, što su glavne ličnosti u radnji idealizirane. To je razumljivo zbog svrhe cele radnje i zbog poštovanja piščeva prema Jefimiji — koju je teško ne idealizirati — te se tim da razjasniti, što je to raspoloženje preneseno i na njezina muža Uglješu, koga je već S. Novaković idealizirao. — Opis umetničkog veza je savestan i potpun, a izdanje natpisa dosad najbolje. Mirkovićevi ispravci dosadašnjih izdanja natpisa su svi umesni, jer počivaju na njegovu tačnom poznavanju liturgičnih tekstova, odakle su delovi natpisa pozajmljeni.

N. Radojčić.

*

Милоје М. Васић, Архитектура и скулптура у Далмацији од почетка IX. до почетка XV. века. Цркве. — Београд 1922, стр. 336 са 225 слика у тексту.

Prikazano u listu Misao, 16. februara 1923., str. 288.—292. (Dr. Vlad. R. Petković, Povodom srednjevekovne umetnosti u Dalmaciji).

*

O poslednjem Nemanjiću. Svoja istraživanja o poslednjem Nemanjiću Jovanu Urošu, kao monahu Joasafu, sinu Siniše, brata Dušanova, ponavlja i dopunjuje N. A. Bees u svojim daljnjim studijama o meteorskim manastirima, kojima je već dosad bacio mnogo neslućene svetlosti na srpsku istoriju. Ova studija — koja nije poslednja — ima natpis: Geschichtliche Forschungsrezultate und Mönchs- und Volkssagen über die Gründer der Meteorn Klöster. (Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, III (1922.), 36.—403.).

N. R.

*

Др. Рад. М. Грујић, Скопље у прошлости (одштампано из „Јужне Србије" за 1922. год.), Скопље 1922. год., стр. 32.

Pisac prati historiju Skoplja od najstarijih vremena (prvi spomen početkom II veka posle Hrista), za vlade Vizantije, pod Srbima u Srednjem veku i pod Turcima. Najopsežniji je odeljak o Skoplju za vreme turske dominacije. Ovakve rasprave o značajnijim gradovima u našoj državi vrlo su korisne.

V. P.

*

Лапчевић Д., Наша стара пољска привреда (прилози за истраживања етнографска и културно-историска), Издања Министарства пољопривреде и вода, Књига бр. 5, Београд 1922. 8⁰, str. 115.

Lapčević, očevidno, ima naklonost da ne prizna stvari bez razmišljanja, onake kakve su, nego da im uvek i svagde traži razloge. Dalje, on je veliki »ljubitelj čtenija«, koji izvlači koristi iz svega što pročita i trudi se da nove plodove svoga znanja na pravo mesto uklopi. Naposletku on je svikao (zbog ideja, kojih je ostvarenju svoj život posvetio) da ekonomska pitanja smatra u svakom pravcu razvoja osnovnim, te im je stoga u svakom svom poslu prvenstvenu pažnju poklanjao. To je sve razumljivo, ali je neobično i veoma retko kod ljudi njegovih zvanja, što je on pored svog požrtvovnog kosmopolitizma ostao čvršće urastao u svoju zemlju i u svoj narod nego li mnogi nacionaliste na reči, i što on taki svoj položaj ne smatra nekom neoprostivom slabošću, nego ga otvoreno priznaje. Vrlo simpatičan primer pravoga narodnog čoveka, trudio se Lapčević, s lepim uspehom, da svoj narod i njegove potrebe i nazore što tačnije shvati i što razgovetnije prikaže. Najviše se, naravno, paštio da unese razgovetnosti u razvoj našeg današnjeg ekonomskog stanja. Zato je morao poći unatrag, u prošlost, i pokušati po ono malo sačuvanih i primećenih izvora rekonstruirati bar glavne razvojne linije pojedinih grana naše ekonomije. Znao je, da je ušao u taj posao kao nestručnjak, i to i priznaje, a isto tako je bio na čisto s time, da je njegovo celo posmatranje — pored svih korektura — ipak jako jednostavno i zavisno od ekonomskih teorija, kojih je pristalica. No njegovo novo, drukčije stajalište moglo je, svejedno, započetim istraživanjima dobro doći, i da se nije dosad kod nas oko te grane istorijskih studija uopšte veoma malo radilo. Razvoj celokupne naše ekonomije nije mogao, razume se, Lapčević prikazati, nego je samo mogao nagovestiti samo poneke pravce našeg ekonomskog razvoja, dati fragmente i priloščiće i — što ja veoma mnogo cenim — staviti razborita i usmena pitanja. On ne krije ni mrvu, s koje je pošao u proučavanju razvoja naše ekonomije: Po njegovu — uostalom sasvim tačnom — mišljenju bili su veliki naši manastiri ne samo crkvena i prosvetna središta, nego i rasadnici naprednih ekonomskih reformi. Lapčević je uveren, da su se krugovi tih naprednih ekonomija do danas sačuvali, naročito u najbližoj okolini manastira, pa je svojim ispitima iz izvora, etnografskim opisima i domišljanjem rad uputiti mlađe i veštije da pristupe utvrđivanju tih središta starog ekonomskog razvoja (naročito po vrstama voća, vinogradima, ribnjacima, ostacima udobravanja zemljišta vodom itd.), dok ih nije potpuno nestalo. Ja sam se obradovao tim Lapčevićevim predlozima, još kad sam ih čitao u njegovu članku: Naši manastiri i crkve (»Misao«, IV (1922.), 68.-76.).

Sada je Lapčević skupio svoje beleške i primedbe o pojedinim granama naše ekonomije u jednu knjigu, koju je ovako rasporedio: Uvod (9.—12.). I. Ratarstvo: Oruđa (13.—14.), ugar (14—7.), kukuruza (17.—8.), proso (18.—9.), pšenica (19.—21.), oriz (21.—2.), repa (22.—3.), bob (23.—4.), pasulji u Resavi (24.—5.), krompir (25.—6.), paprika (26.—7.), »žitotreblenije« (27.), strna ili strm-

na žita (27.), tegovište (27.—8.), težak ili ... (28.), vanica (28.—9.), piće od žitka (30.), vino delje (30.—1.), vinograd (31.), vino od loze (32.), rashlađivanje pića (32.), kupina (32.—3.), smokva (33.), maslina (33.), sušenje krušaka u Resavi (34.) i rakija (34.—6.). II. Šumarstvo: Šumarska politika (36.—51.), krčevina (51.—3.), utrina (53.—4.), podizanje šuma (54.) i »brstina« (54.—5.). III. Stočarstvo: Mangulica ili mongolica (56.), svinjarstvo (56.—7.), tri uslova za gajenje ovaca (57.), stočne zaraze (58.), šta je brav? (58.), jarina (59.) i pčelarstvo i pčelarski nazivi (59.—60.). IV. Ribarstvo: Raniji ribolov (61.—7.), i ribnjaci i rečna riba (67.). V. Lov: Lov u prošlosti (68.—70.). VI. Voda: Udobravanju vodom (71.), privredna upotreba vode (71.—9.) i ranija rečna plovidba (79.—82.). VIII. Razno: Poljski miševi (83.), skakavci (83.—4.), gladne godine (84.—5.) i »badaljka« (86.). Kakvo će biti vreme i godina: Uvod (89.—91.), meseci (92.—7.), druga verovanja (97.—8.), pokovice (98.—9.), predskazivanja vremena (99.—100.), vetar (101.—2.) i nepogode ranijeg doba (102.—4.). Naše stare mere (107.—15.). Vrednost pojedinih odeljaka je sasvim različita, zavisna od Lapčevićeva stepen interesovanja i od slučaja. Neki su članci prilično potpuni, dok su drugi samo nagoveštaji i usamljene balčike. Izvori, razume se, nisu potpuno iscrpljeni kao ni opisi. To je u ovakoj knjižici razumljivo, ali izvore je ipak trebalo tačno navesti, a ne — kao što je često činjeno — sasvim nepotpuno ili nikako, jer ona mesta iz izvora, uz koje ne stoji tačno odakle su uzeta, nisu nikom od koristi. Istraživanja, dakle, u ovom pravcu moraju se nastaviti onako smelo, radoznalo i oštroumno kako bi Lapčević hteo, a onako savesno i svestrano kako je Jireček započeo u: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Od svih odeljaka u knjizi meni su najprijatnije upali u oči: Šumarska politika, raniji ribolov i privredna upotreba vode. Lapčevićeve etimologije ne valjaju uvek.

N. Radojčić.

*

Др. Рад. Грујић, Носиоци и расадници прве српске цивилизације (одштампано из „Црква и Живот") Скопље 1922, стр. 21.

Pisac se zaustavlja na prvim misionarima u srpskim oblastima; zatim na crkvenom pojanju, koje je u XIV. i XV. veku već nosilo potpuno srpsko obeležje, (bilo od uticaja u Rumuniji i Galiciji), na crkvenoj umetnosti, koja je daleko raznela slavu srpskog imena. Najmoćniji rasadnik srpske civilizacije bila je crkva, pod čijim se okriljem njegovala i nauka i književnost; koja je doprinela podizanju morala narodnog i koja je moćno delovala na unapređenje stare kulture srpske. Vera i Crkva bili su prvi nosioci i njihovi predstavnici prvi rasadnici naše stare kulture.

* **V. P.**

O podrijetlu Gazi Husref-bega. Poznato je, da je dr. Bašagić prvi naglasio i dokazao domaće podrijetlo najznamenitijeg bosanskog namjesnika Gazi Husref-bega. Poslije je o Husref begu napisao dr. Ćiro Truhelka, odličnu monografiju u kojoj je domaće podrijetlo Husref-begovo dokumentarno dokazano. Međutim je davno prije Bašagića o. Martin Nedić u ovećoj raspravi, koja je izlazila dulje vremena u djakovačkom »Glasniku biskupija bosanske i sriemske« pod naslovom: »Stanje redovničke države bosanske poslije pada kraljevstva bosanskoga u četiri vieka«, držao, da je Husref-beg domaći sin. Nedić naime govori, da su kršćane progonili »ne pravi Turci, no baš poturčenici, naša krv, naše domovine sinci, Bošnjak i Hercegovac«. Zatim nastavlja: »I po svoj prilici isti onaj Chosrev, bio je jedan od onih poturčenjaka, koji su se poturčili za vrieme osvajanja Bosne. Iz onoga, što je sagradio glasovitu džamiju i seraj, od kojeg je mjesto Sarajevo dobilo novo ime zabaciv u zaborav staro ime »Vrhbosne«, čini se, kao da je Chosrev ljubio Bosnu kao svoju domovinu i htio, da mu domovina bude ugledna, al ne kao kršćanska, nego kao turska država. Pak radi toga baš izsieče u Bosni gospodu kršćansku i sve je silom nagonio da prigrle tursku vjeru«. (Vidi gl. bisk. b. i sriem. 1882. p. 137.). Nedić je ispravno slutio, da je Husref domaći sin, ali drugčiji njegovi izvodi ne odgovaraju historijskoj istini. Nema primjera, da bi u Bosni ovoga doba dolazilo do prisilnih konverzija.

Dr. M. Prelog.

*

Прота Ст. М. Димитријевић, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека (Споменик С. К. А. LIII) Београд 1922, стр. 329.

Revnosno pribran materijal, koji se najvećim delom dotiče srpskih manastira i pruža dragocene prinose za historiju starih crkava srpskih. Pisac je i inače poznat sa svojih studija, u kojima se tretiraju odnosi Srbije sa Rusijom.

V. P.

*

Пантелић Д., Аустријски покушаји за освојење Београда 1787. и 1788. године. Глас Срп. Краљ. Академије XCVIII., други разред 57. Б. 1922, str. 87, s kartom beogradske tvrđave iz 1787. god.

Među mnogobrojnim pokušajima Austrije da se dočepa Beograda bilo lukavim prepadom, bilo pristankom Turaka ili Srba, koji su bili u njemu, najzanimljiviji su ovi iz god. 1787. i 1788. Ti su bili dosad još najdetalnije prikazani u Pavlovićevoj knjizi »Srbija za vreme poslednjeg austrijsko-turskog rata (1788—1791 g.)«, koja je međutim, tako reći skupljena i užurbano izrađena, da se iz nje nije mogla dobiti jasna predstava o ovim znamenitim austrijskim planovima. Oni izgledaju, istina, po rezultatima neznatni, ali su veoma važni i poučni za upoznavanje austrijske orijentalne politike, oko koje, većom česti, zavisi i razvoj Srbije u XIX. veku. Iz ovih austrijskih planova o zauzimanju Beograda prepadom može se iščitati i veliki deo njezinih namera, uspeh o posedu Beograda, kao vrata Istoka i praga za osvajanja na Balkanskom Poluotoku, koja je Austrija zamišljala ili rasprostranjena preko najvećeg dela Balkana ili kao širok pojas s obe strane Dunava, koji je ona smatrala svojom glavnom arterijom još pre nego što je to Radecki u svom poznatom planu 1810. god. dokazao. Svoju ekspanziju na Istok opravdavali su Habsburgovci ili svojim istorijskim pravima, kao ugarsko-hrvatski kraljevi, na nekadašnje »zemlje krune svetoga Stefana«, ili razumljivom naknadom gubitaka na Zapadu ili, naposletku, oštetom za eventualna ruska osvajanja na donjem Dunavu, koja je Austrija držala opasnim za svoj opstanak. Svako proširenje prema Istoku nije se dalo zamisliti bez Beograda, koji je Austrija dotle u tri maha osvajala i gubila, zbog koga se mnogo sramotila i ponižavala, ali ga se nikako nije htela odreći.

Pošto se austrijski planovi o zauzimanju Beograda uvek javljaju u vezi s etapnim rešavanjem Istočnog Pitanja, to ih se mora obrađivati u prostranim vezama evropske istorije, s brižljivom pažnjom na naš razvoj. Ovo je Panteliću odlično uspelo. Savestan do pedantnosti, on je povezao austrijske pokušaje zauzimanja Beograda 1787. 1788. god. za celokupni tadašnji ausrijski i srpski tok razvoja i razjasnio ih uticajima evropskog razvitka, koji se na njima sasvim jasno opažaju. Nesolidnost ali frajkorske organizacije ispala bi u Pantelićevoj studiji još očevidnije, da se pisac još manje oslanjao na međusobna hvalisanja i često izmišljene usluge frajkorskih klika, jer su ove isto tako nepouzdane kao i izveštaji uhoda, koji zaslužuju da im se mnogo manje veruje nego li ostalim zvaničnim dokumentima.

Prilike za polemisanje imao je Pantelić u toku raspravljanja dovoljno. Ali on ih je izbegavao, osim što je radom ispravljao pogrešne tvrdnje Stanislava Tumarskoga; simpatičan je njegov takt spram Pavlovića, koga je — na mestima — mogao pocepati. Ugovor između Srba i austrijskih vlasti, o uzimanju Beograda, od 26. (15.) nov. 1787. pokušao je Pantelić tako izdati da bi potpuno mogao zameniti fotografiju, no nije odabrao dobar put za to, a nije imao za takovo izdavanje ni tehničkih sredstava.

U množini posebnih istorijskih publikacija, koje su — od velike česti — izrađene s neverojatno malo znanja, a mnogo aljkavosti i razmetljivosti, ova je solidna rasprava jedna od retkih utešnih pojava i jamac da savesnog, poštenog rada u našoj istorijografiji još ima i da će on pobediti i preturiti današnje vavilonsko zamešateljstvo, koji pritiskuje i istorijografiju kao i ostale naše nauke.

N. Radojčić.

*

Edouard Driault, La Question d'Orient depuis ses origines jusqu' á la paix de Sèvres (1920). Préface de Gabriel Monod, de l'Institut. Huitième édition. Paris 1921. — Već je odavna Edouard Driault na glasu kao najbolji francuski poznavalac zapletenih istoč. problema kao i njegova knjiga »La Question d'Orient«, koja je u prvom izdanju izašla g. 1898., kao najbolja uputa u te probleme. Ne bi se dalo pojmiti da ova lijepa knjiga poslije svih onih faza, kroz koje je istočno pitanje prošlo ovih zadnjih godina, ne bi izašla u novom popunjenom izdanju. Tako imamo sada pred sobom novo, osmo izdanje, koje seže do Sèvres-kog ugovora g. 1920. I auktor i Gabriel Monod idu u prvom redu za tijem, da omoguće čitatelju pravo poimanje istočnog pitanja, kako nam se pokazuje kao politički i kao kulturno-historički problem i da istaknu, da se okolo njega kreće dobar dio evropske politike poslije g. 1870. Ali gledajući na istočno pitanje sa veoma širokog stanovišta, on zahvaća daleko u prošlost a naročito potanko opisuje sve glavne momente od onog časa kad Islam počima da uzmiče u Evropi i Aziji. Od konca XVII. i početka XVIII. stoljeća zahvaća Istočno pitanje u mnogo poglavlje naše historije. Držanje Austrije i Rusije prema Istoku, njihova naprezanja da dođu do Crnoga i Sredozemnoga mora, Napoleonova istočna politika, ustanci u Srbiji i Grčkoj, pokušaji reforama u Turskoj, krimski rat, balkanska kriza g. 1877.—78, berlinski kongres, aneksija Bosne i Hercegovine, balkanski ratovi itd., sve to skupa čini balkanski problem sastavnim dijelom istočnog pitanja. Historiju južnih Slavena prati Driault od najstarijih vremena pa do dana današnjega pa opisuje politiku Stefana Dušana, bitku na Kosovu, Napoleonovu Iliriju, politiku Miloša Obrenovića, panslavističke pokrete u Rusiji, na Balkanu i u Austriji, ratovanje na Balkanu itd. U ovom osmom izdanju novo je XII. poglavlje, koje prati Istočno pitanje za svjetskoga rata. Ovo nas poglavlje ne može da zadovolji u onoj mjeri kao ostala. Na samih 20 stranica ocrtana je ne samo zadnja faza Istočnog pitanja nego i mnogi drugi događaji svjetskog rata. A ako se samih 7 stranica posvećuje raznim diplomatskim makinacijama, koje se kreću okolo ovog zamršenog pitanja, onda je to vrlo fragmentno.

J. Nagy.

*

Antonio Anzilotti, Italiani e Jugoslavi nel Risorgimento. Quaderni della Voce, serie terza. n. 42. Roma. 1920. Ovaj mali spis, o kome je ovdje riječ, tvori neku iznimku u broju onih mnogobrojnih spisa, koji su ugledali svijetlo ovih zadnjih godina a idu za tijem, da prikazuju odnošaje između Talijana i našeg naroda. To nije nikakva ratna ili propagandistička publikacija, već ozbiljno prikazivanje nekih važnih i znamenitih historičko-političkih pitanja. Kao prvi pokušaj da se pokaže život južnih Slavena, a naročito Hrvata i Srba u doba talijanskog risorđimenta ne može ova mala knjižica od samih 117 strana da bude nikakva iscrpljiva studija, ali može da bude prvi poticaj na svestrano proučavanje ovoga pitanja. Ona je nastala u bogatoj biblioteci talijanskog risorđimenta u Rimu, koja sadržava mnogo materijala, koji imade i za nas veliku cijenu. Pobliže će ispitivanje dokazati, da se mnoge tvrdnje piščeve mogu popuniti djelomično i ispraviti, ali za sada mi možemo da potpuno vjerujemo njegovim riječima, kad kaže: »Nessuna preoccupazione politica he guiudi inspirato e guidato le ricerche«.

Sasvijem je ispravna tvrdnja piščeva, da pisanje o jugoslavenskoj ideji i jugoslavenskom pokretu u doba talijanskog risorđimenta ne nosi na sebi nikakovu anahronističku oznaku. To nije jedno te isto kao kad bi netko govorio o parnom stroju u osamnaestom stoljeću. Za jugoslavensku ideju, ili čak za jugoslavensko pitanje, zna dobro oko-lo godine 1847 talijanski pisac Cesare Ballo, koji je g. 1812. bio francuskim komesarom za ilirske pokrajine. On je jedan od najuglednijih vođa umjerenih liberala, voli više Austriju nego Rusiju i vjeruje u austrijsku misiju na Istoku. Talijanskim bi interesima, po njegovom nazoru, najbolje odgovarala austrijsko-slavenska država na Jadranu. Sasvijem drugih nazora bijaše demokratska stranka, s kojom je Ballo g. 1848—49. došao u opreku. Demokratska stranka sa svojim vođom Giuseppe Mazzini polaže velike nade u pojedine narode i njihove nacionalne aspiracije. Austriju, radi njezine anacionalne politike, može samo oštro da osudi. Mazzini želi jednu talijansku-slavensku alijancu. U tome slučaju Istra treba da pripadne Hrvatima. Mazzini zna dobro za Gajev ilirizam pa u svojim dragocjenim »Lettere slave« misli da se okoristi njime. Događaji g. 1848. i 1849 potpuno potvrdiše njegove tvrdnje o nužnom raspadu Austrije.

Mazzinijev plan, a s njim i nazori demokratske stranke, nijesu mogli da brzo budu prihvaćeni po cijeloj Italiji. Njima se opirao tvrdi realist grof Cavour. Ali i Mazzini i Cavour bijahu sporazumni u jednom pitanju, u pitanju potrebe sporazuma između Talijana i Slavena okolo Jadrana. Ovo je i mnijenje državnika Cesare Correnti i političara Carlo Cattaneo. U tom smislu radi turinska »Socitá per l' alleanza italo-slava«, utemeljena g. 1849. Njezino nastojanje podupire na drugoj strani Jadrana sam Nikola Tommaseo, koji u Mlecima izdaje svoj list »La fratellanze dei popoli«. Uz Tommasea stoje i Medo Pucić i Antun Kaznačić te pišu, u duhu novih ideja, svoje članke za tršćansku »La Facilla« i za veliku reviju »Nuova Antologia«. U Trstu postoje tri organa, kojima je cilj da pobijaju talijansko-slavensko nastojanje i da podupiru austrijsku politiku; to su: »L' Osservatore Triestino«, »Il Messagiero del' Adria« i »Il Constituzionale«. Tu se rodi oštra borba »pro« i »contra«, tu se proganja talijansko-slavenski sporazum, ali tu se i pobija, i sve to traje do g. 1866, s kojom godinom Anzilotti završuje svoje ispitivanje.

Već ovo par riječi dokazuje, da nam je Anzilotti otvorio jedno važno pitanje, kome bi trebalo zaista posvetiti mnogo pažnje. Ja ću se u drugoj zgodi povratiti na ovu knjižicu i nastojati da istaknem glavne momente talijanskog risorđimenta, koji za nas imadu osobitu važnost pa u toj zgodi i nadodati koješta Anzilottijevoj studiji.

J. N.

*

»Die Kärntnischen Stationsnamen. Mit einer ausfürlichen Einleitung über die kärtnischen Ortsnamenbildung«. Pod ovim je naslovom dr. Primus Lessiak napisao u celovačkoj »Carinthia«* 1922 opsežnu studiju istorijsko-nazivoslovskog karaktera (124 stranice). U prvi bi tren čovjek mogao posumnjati o naučnoj važnosti spisa, kada vidi, da se piscu radi o imenima železničkih stanica, da je dakle svoju građu priudesio sasvim prema jednoj očito praktičnoj svrsi i prema jednome slučajnome, spoljnome momentu. Pisac je i svestan, da je u naučnoj raspravi zapravo neuputno odvajati imena koja znače stanice, od drugih, ali on opravdava svoj postupak time, što su stanična imena u vreme današnjeg prometa najzanimljivija, ali se ipak u njima ogledava sva šarena slika mesnih imena uopće. Ima nešto nehotične tragike u Lessiakovu izbiranju građe! Latio se on baš stanica! Hteo je da pokaže, kako je Koruška jedinstvena zemlja, zemlja nemačka; međutim građa mu se osvećuje, ona pokazuje doduše, da je ta zemlja jedinstvena, ali to jedinstvo je — slovensko.

* Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten, geleitet von dr. Martin Wutte.

Što se tiče porekla (korena) imena, o kojima Lessiak raspravlja (167 imena), samo je jedan mali deo iz predrimskog, dakle keltskog doba; ovamo idu n. pr. imena reka: Drava, Tilja, dalje imena varoši: Beljak, Vetrinj — Betrinj (Viktring), imena dolina: Rož, junska dolina i konačno ime cele zemlje: Koruška. Romansko nazivlje počinje u prvom kršćanskom stoleću, ali ga ima malo: Višarje (Luschari), Trbiž (Tarvis: Treviso). Slovensko nazivlje počinje sa 6. stolećem, a nemačko sa osmim. Od Turkotatara (Avara) izvodi Lessiak ime Kazaze (Edling).

Lessiak sam priznaje, da je broj imena sa slovenskim korenom velik, veći, kaže, nego bi se očekivalo, ali misli, da važi to samo za krajeve uz današnje železnice, jer su Sloveni naseljavali pre svega doline, dok u planine nisu išli. Slavenstvo u Koruškoj nije samo uzmicalo, već često — u talasanju elemenata — i napredovalo te ponovno utecalo na Nemce; na pr. iz Goričana uzeli su Nemci prvotno Görtschach, a kasnije su to ime pod slovenskim utecajem »modernizirali« u: Goritschach. Pod kraj srednjega i u početku novoga veka broj je Nemaca u slovenačkim krajevima pao te su glavni stupovi Nemstva, vitezovi i plemići iz sviju gradova ustupali u varoši. Slovenačkog viteštva Lessiak u Koruškoj ne priznaje.

Vrlo je mnogo nemačkih imena (obično na — asch), koja se svode na slovenski lokal plur.: Sallach u (Žaljah), Glantschach (u Klančak odnosno: Glombočah), Görtschach, Goritschach (u Goričah), Pflausach (u Plužak), Zeltschach (u Sedličah), Teinach (u Tinjah), Föderlach (u Podravljak), Ossiach (u Osojak), Ferlach (u Borovljak), Tröppolach (u Dobropoljah), Frallach (u Dobrovljak), Keutschach (u Kodošah). Nekakvom analogijom ili pučkom etimologijom meće Nemac dočetak —ach i za slovensko-a: Fellach (Bela); obrnuti je slučaj možda u Preblau (u Preljubljah). Nekadašnji danas već mrtvi Preljubi, Stojgoji, Žitogoje, Dobruni sahranjeni su u njemačkim imenima kao u svojim grobovima (Preblau, Stegsdorf, Siegelsdorf, Sitlich, Eberndorf - Dobrla ves). U drugim opet jesu: poljana, slatina, gorica, jezero, luka (Pölling, Pöllan, Zlatting, Göcz, Seizera - za jezerom; Lank, Lang, Langen).

Nije ovde mesto, da raspravljamo s pojedinostima Lessiakovih izvoda. Piscu, koji je, ne varam li se, potekao iz jedne ponemškutarene porodice, poznaje se, da se je upućivao i u slavistiku. Mi se ovde osvrćemo na neke općenitije činjenice, koje se razabiru iz njegove rasprave. Takva je činjenica na pr. ova: stari se slovenski dočetak -ište (danas slovenački: -išče) u istočnim koruškim imenima reflektira sa: ist, tako: Gassárast (kazarište), Meirist (miriše), Garsten (gorština), Grades (gradište), Pulst. Taj nemački refleks dokazuje, da su u staro doba i neki slovenački dialekti imali št mesto šč te bi time opet nastao jedan navod za jezično pregrađivanje južnoslovenskih govora u slovenačke i hrvatsko-srpske.

U naseljavanju Koruške učestvovalo je, kaže Lessiak, više slavenskih plemena te kod toga spominje, da imadu u Koruškoj 4 mesta ime od Hrvata (tri Krabathen, jedan Kraut i Krautenkogel), kaošto imamo i u Gornjoj Štajerskoj: Krovot, Krabaten, Kraubat). Poznato je, da je jedna čitava župa u Koruškoj bila »hrvatska«.

Sve ovo naravno nije ugodno onima, koji i u našoj prošlosti (čak u najdaljoj, gde se već traži izvor plemenske »krvi«) traže osnovice za svoje današnje nacionalno-političko mišljenje i koji vide na pr. u Slovencima nešto, što od vajkada bejaše jedna posebna jedinica, toliko odvojena od ostalih Jugoslovena, koliko homogena u sebi.

Što se tiče potonje tačke, vidi se iz Lessiakove rasprave — nu to nije novo —, da su Slovenci crkveno - kulturno tvorili dve jedinice, jednu južnu, koja je pripadala oglejskoj crkvi, i jednu severnu (severno od Drave), koja bejaše pod Salzburgom. U severnim krajevima slave se vrlo često drugi sveci za crkvene patrone nego u južnim (sv. Juraj 23. aprila kaošto u pravoslavnoj crkvi —, u Ogleju 24. aprila).

O imenu »Celovec« mnogo se već debatiralo. Lessiak izvodi ime »Klagenfurt« od »Klage« (Klagegespenster!), a »Celovec« je »Cviljovec« (cviliti). Velikovec (Völkermarkt), zapravo Blekovec odnosno Bolkovec, izveden je od Bolka (Boleslav).

Dr. Fran Ilešić.

*

L' Europa Orientale. Rivista mensile publicata dell' Istituto per l' Europa Orientale. God. I. i II. Rim 1921.—1922. God. 1921. osnovan je u Rimu Institut za Istočnu Evropu — Istituto per l' Europa Orientale — koji ide za tijem da podupire sve one nauke, koje su namijenjene Istočnoj Evropi a naročito da u Italiji udari temelj ovim naukama. On želi da uspostavi uske veze između talijanskih naučenjaka, koji se zanimaju za istočna politička, kulturna, ekonomska itd. pitanja, iz ozbiljnih radenika na istom polju u ostalim krajevima. Njegovo djelovanje započima u Italiji, širi se preko Evrope i Istoka pa dopire čak do Amerike. (O organizaciji ovog instituta vidi moj članak »Italija i Istok« u »Jugoslavenskoj Njivi« god. VI. br. 1. januar 1922.).

Rad se ovog instituta odrazuje u prvom redu u njegovom časopisu »L' Europa Orientale«, od kojega je god 1921. izšlo 6 brojeva, a g. 1922., 12 u osam svezaka. Već se iz ovih svezaka vidi, da je institut ispunio dobar dio svoje prve zadaće, da naročitu

pažnju posveti literarnim, političkim, kulturnim, ekonomskim i umjetničkim vezama, koje su postojale u prošlosti između Italije i istočnih krajeva a koje postoje i dan danas. Već u prvom godištu ovog časopisa nalazimo nekoliko zanimljivih članaka s ovom tendencom. Takav je članak »Dante nella letteratura croato-serba« od Arturo Cronia, koji je u 1. broju g. 1922. prikazao Prohaskin »Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti«. Ovamo spadaju i članci »La fortuna di Dante in Polonia« od Julije Dicksteinove te »La leteratura italiana in Cecoslovachia« od Giani Stuparich-a. Vrlo su zanimivi članci »Gli studi bizantini in Italia« od G. Cammelli, »La lotta fra la campagna a la città nell' Europa Orientale« od Ivana Grinenka te »L' ortodossia orientale nell' altra sponda dell' Adriatico« od Aurelia Palmieri.

U drugom se broju odrazuju mnogi zanimljivi istočni problemi, koji su baš sada na dnevnom redu. Ammadeo Giannini, koji je pratio sve faze mirovnih konferencija i međunarodnih ugovora zadnjih godina napisao je dva zanimljiva članka iz područja svojih promatranja. Prvi je »La questione albanese alla Conferenza della pace« a drugi »La ricostituzione della Cecoslovachia alla Conferenze della pace«. U drugom godištu nema članaka o jugoslavenskim pitanjima, ali ima o ruskim, čehoslovačkim, poljskim, rumunjskim, madžarskm itd.

U svakom broju imade bogat pregled novijih publikacija, u koliko je institut mogao do njih da dođe, izvadaka iz časopisa, novina itd. Meni je s privatne strane poznato da redakcija časopisa želi da prati u što većoj mjeri naš naučni rad, u prvom redu onaj, koji se odražava u publikacijama naših akademija, i koji se vrši na našim naučnim zavodima. Zanimljiv je konačno pregled političke situacije u Istočnoj Evropi, koji se u časopisu registruje prvog svakog mjeseca.

J. Nagy.

*

Osječki kalendar »Jeka od Osijeka« za godinu 1923. donosi nekoliko članaka, koji zasijecaju u našu kulturnu historiju. U članku »Škole u Iloku« daje o. Mladen Barbarić letimičan pregled o stanju školstva u tome mjestu, dok su se franjevci bavili oko odgoja mladeži. Prvi spomen iločke škole potječe iz godine 1460. Vjerojatno je, da je škola bila u franjevačkom manastiru, a učitelji da su bili franjevci. U popisu đaka, koji su učili filozofiju u bečkom sveučilištu, spominje se po jedan Iločanin god. 1455., god. 1468. i 1492., pa bi se moglo uzeti, da su ti iločki filozofi početne nauke svršili u rodnom mjestu. Za iduća dva stoljeća (XVI. i XVII.) nema autentičnih podataka o iločkoj školi, ali je vjerojatno, da je tamo postojala početna i gramatička škola kao u drugim mjestima, gdje su boravili franjevci. Kad je god. 1708. red sve gramatičke škole ukinuo te u Našicama osnovao zajedničku gramatičku školu, uređen je u Iloku «novicijat», kamo su mladi franjevci, pošto su svršili školu u Našicama, dolazili na daljnju naobrazbu. Kasnije bi novicijatu još dodan »studium philosophiae« (VII. i VIII. razred gimnazije), a god. 1741. »studium morale« (neke vrste teološki fakultet). Ali sve te škole nisu trajno postojale, već su po više puta bile ukinute i djelimice opet uspostavljene. Najdulje je ostao u Iloku »studium philosophiae«, u kojem je još bio lektorom i o. Euzebije Fermendžin. Početna je škola postojala kroz sve vrijeme i sve se više širila. U XVIII. je vijeku prozvana »narodna škola«, kasnije »glavna« i »normalna škola«. Za vladanja cara Josipa II. više je puta pohodio iločku školu zagrebački kanonik F. Wohlgemuth, koji je bio nadzornik narodnih škola. Godine 1797. — 1807. pohađalo je školu 109 muške i 90 ženske djece. Učitelji su bili franjevci sve do u novije doba. — Julije Kempf prikazuje »Osnutak prve tiskare i knjižare u Požegi« prigodom njene 60. obljetnice. Tiskara je osnovana god. 1862., a osnivač je bio Miroslav Kraljević, pisac prvog hrvatskog romana (»Požeški đak«) i izdavač beletrističkog časopisa »Slavonac« (1863.—1865.). Kraljević je tiskaru držao do svoje smrti (1877.), a desetak godina kasnije prekupio ju je od njegova sina Ladislava sadašnji vlasnik njen Lavoslav Klein. Prvu je knjižaru otvorio Josip Senečić, poslovođa Kraljevićeve tiskare, god. 1863.

Vl. D.

*

R. W. Seton - Watson, The historian as a political force in Central Europe. London 1922. Londonski King's College ima, kako je poznato, svoju »The shool of slavonic studies« i njoj posvećuje mnogo pažnje i brige. Ova je škola u zadnje doba dobila i svoju katedru za srednjoevropsku povijest, koja je povjerena g. Seton-Watsonu. Dr. Seton-Watson poznaje Srednju Evropu, njezinu historiju i njezino sadanje stanje tako dobro kao malo tko. On može dobro da prosudi političku ulogu Slavena na ovom području i u sadašnjosti kao i u prošlosti. Kad je 22. novembra 1922. držao svoje inauguralno predavanje on je kao predmet izabrao da ukaže na neke momente iz prošlosti i sadašnjosti, kada politička snaga slavenskih naroda i sjevernih i južnih, dospijeva do svog najvišeg stepena. Strani svijet, kad je mislio na politički pokretne sile u Centralnoj Europi, obično je u prvom redu mislio na njemačke. Rimsko carstvo njemačke narodnosti nije bilo toliko »njemačko«, koliko je obično poimano. Austrijsko - češki

odnošaji, husitski pokret, zajednički život Austrije i Ugarske, osnovan više na boli nego na prijateljstvu, nacionalističke tendence, živo sjećanje Čeha na negdašnju slobodu, nastavak Husovog pokreta u češkoj renesansi itd., sve su to momenti, koji odavaju veliku političku snagu, koja ne ide u sklad s duhom t. zv. rimskog carstva njemačke narodnosti.

Ovakovih pokretnih sila imade ne samo na sjeveru nego i na jugu, samo ih je ovdje teže pronaći i dokučiti njihovu pravu bit. Na sjeveru više intenzivnosti, na jugu više ekstenzivnosti; borba između katolicizma i protestantizma na sjeveru, borba između Rima i Bizanta na jugu. To su doista slične pojave, ali ne identične. Na jugu ima nešto, čega na sjeveru nema; to je granica između istoka i zapada, koja tako duboko prodire u čitav život i prošlosti i sadašnjosti, i kulturni, i politički, i nacionalni, i vjerski. Nacionalizam XIX. stoljeća nije mogao ovdje da zahvati za jednu tačku, vezu između sadašnjosti i prošlosti nije se ovdje moglo tako lako uspostaviti kao na sjeveru. Seton Watson nalazi i na sjeveru i na jugu probleme od velike važnosti, probleme kojima mogu da posvećuju svoju pažnju Slaveni kao i drugi narodi. On vidi, da se ovim pitanjima danas daje mnogo više važnosti nego prije, i to u prvom redu u Njemačkoj. Njemačka je prije rata htjela da u Berlinu osnuje svoju »Auslandshochschule«, ali kad nije mogla da to učini, nadoknadila je na drugi način. Predavanja o slavenskim, naročito ruskim pitanjima, održano je u Njemačkoj u ljetnom semestru ništa manje nego na osamdeset visokih i stručnih škola. Ako ne u ekstenzivnom a to u intenzivnom smislu veoma mnogo radi na ovom polju i Čehoslovačka Republika, koja dolazi na red odmah poslije Njemačke. Engleska, kao i druge države n. pr. Italija, hoće da nadoknadi ono, što su propustili do sada i da ni u ovom pitanju ne dospiju u pozadinu. Slavenske nauke u Engleskoj koracaju napred velikim koracima a slavenska je škola već potpuno izgrađena individualnost.

Mislimo li mi na ovakova pitanja? Koliko bi kod nas trebalo nadoknaditi i koliko novoga započeti!

J. N.

*

Urednik ovoga časopisa publicirao je jednu razrađenu studiju »Životopis Mije Brašnića« (Prilog povijesti hrvatske historiografije, Zagreb, 1922. Naklada »Narodne Starine«.) B. je porijetlom iz Vinkovaca, gde je bio i profesor gimnazije sve do svoje smrti 1883. B. je napisao oko 12 različnih naučnih radova, osobito iz oblasti istorije. Ovde želimo učiniti neke primedbe na rad iz mitologije: »Rodbinski i obiteljski odnošaji sunca«, i ma da je to bio samo fragmentaran pokušaj jednoga mladoga čoveka, potrebno je reći nešto o metodu u ovoj oblasti nauke, napose za buduće radove te vrste.

Brašnić je »pokušao iz tradicijonalne, žive pučke literature fiksirati preostatke slovenskog mitosa«. Na str. 22. pak se veli: »Car nebeski (Nebo, Nabû)« .... Ako smo dobro razumeli, to bi »car nebeski bio identičan sa Nebo, Nabu (babilonskim božanstvom). No Nebo (božanstvo) i nebo (Himmel) jesu samo fonetično istovetni. Da li naše nebo stoji u vezi, i u kakvoj; dalje, da li ono potječe upravo od božanstva Nebo, na to se pitanje ne može tako lako odgovoriti.

U Babilonu božanstvo Nebo, u astralnom sistemu i u periodu vodnjaka Bika, predstavljalo je zapadnu, zimsku polovinu godine. Božanstvo Nebo jeste identično i sa Zormačom zvezdom. On je izvor mudrosti, te je kao takav naučio ljude pismenosti. On je božanstvo dolnjega sveta, te pratilac čas umrlih. On je babilonski Hermes. Dalje on predstavlja i vagu smrti, kao sudija umrlih.[1]

Njegovo je ime istovetno sa jevrejskim »nabi» = prorok, t. j. govornik, izvestitelj. On se u tekstovima dakako često naziva i »car bogova nebeskih i zemaljskih«.[2] Da je pak on istovetan sa nebom, to nam nije poznato, ma da su pojmovi vrlo blizi i ma da je to posve moguće.

Tako je isto teško, a i nemoguće uz stanje današnjeg mitološkog znanja, hteti iz narodnih pesama, običaja, itd, rekonstruisati celu jugoslovensku mitologiju, ili bar jedan deo njezin. To je jedan posve bezuspešan posao. Vekovima, hiljadama godina, i preko hiljadu pokolenja prelazila su stara verovanja i stari mitosi, te je svako vreme, svaka generacija na njemu otisnula, pa i ostavila svoj trag, koji se danas ne može više utvrditi. Mitos je jedna živa reka, u večitom toku, te se i o njemu s pravom može reći, da se u istoj vodi niko ne može dvaput okupati, niti je moguće iz iste reke istu vodu dvaput zagrabiti ili piti. I kao što se slažu geološki slojevi, te se na njima vide tragovi svakog perioda, tako je u mitu svako pokolenje ostavilo svog traga, ali pošto je sve u toku, teško je to obeležiti, i te granice tačno označiti. Zato se danas niko ozbiljno i ne može privatiti tako uzaludnog posla oko rekonstrukcije slovenske mitologije na osnovu današnjih narodnih pesama itd., kao što se ranije pokušavalo. A osobito je to teško, pa upravo i nemoguće, jer smo potpuno podložni tračko-dačkom, te orijental-

[1] »Das Alte Testament im Lichte des alten Orients« v. Dr. Alfred Jeremias, Leipzig 1906. II. 124—126.

[2] »Die Religion in Geschichte und Gegenwart« v. F. M. Schiele. Tübingen. I. sv. 1909. str. 870.

nom uplivu, i stojeći na kapiji istoka, ušla su u jugoslovenski narod i njegovo verovanje svi bogovi, svo verovanje, ceo mitos i panteon istočnog sveta i time smo izgubili skoro svaku vezu sa slovenskom mitologijom. Zato ima više izgleda na uspešan rad — po mom mišljenju — ako se otkriju i pokažu one mitske i astralne veze, koje nas vezuju sa prastarom religijom, sa osnovom naše narodne vere, sa babilonskom kosmo- i teologijom.

Da M. Brašniću sve ovo nije bilo poznato, ne možemo se čuditi jer to nije ni mogao znati. Tako se postupalo i posle njega. Ali danas, posle radova jednog Schrader-a, Hugo Winckler-a, Heinrich Zimmern-a, Friedrich Delitzsch-a, Alfred Jeremias-a i dr., na polju asirologije, nemože se više ni pomišljati na nekakvu rekonstrukciju, već samo na pokazivanje spomenutih veza.

Dr. Vladimir Margan.

*

Др. Сима Тројановић, Један обичај трагом до Индије (у „Споменици педесетогодишњег професорског рада Симе М. Лозанића, стр. 164—166).

Ciklus od dvanest dana od Božića do sv. Jovana (ili do Kristova dana), poznat pod imenom »nekršteni dani«, »gluvi dani«, »nijetka«, »brojenice«, »karakoncule«, koji se u Nemačkoj praznovao u čast bogu Vodanu pod imenom »Zwölften«, »Zwölf Nächte«, praznovao se i u Indiji pod imenom »dvadasaha«, »dvadasatra«. **V. P.**

*

Др. Сима Тројановић, Јединство народног духа (Прештампано из „Јужне Србије") Скопље 1922, стр. 7.

Na priličnom broju primera, koji pokazuju iste radnje, kod najdisparatnijih naroda na zemaljskoj kugli, pisac konstatuje jedinstvo duha kod svih rasa celog sveta. Grebanje lica i udaranje šakama po glavi, uobičajeno kod Crnogoraca, kad sahranjuju umrlog, nalazi se i kod Kafira u Centralnoj Africi, kao što se sečenje kose kod Crnogoraca nalazi i kod crvenokožnih Karaiba u Americi. Sova je tica zlogutica i kod Srba kao i kod Malajaca i t. d. **V. P.**

*

Др. Сима Тројановић, Шарoњање код Срба (одштампано из „Јужне Србије") Скопље 1922, стр. 7.

Operacija kružnog isecanja parčeta lubanje na živu čoveku zove se u Crnoj Gori »šaronjanje«. Pisac misli, da je trepanacija lubanje, koju je već Hipokrat praktikovao, od Grka preko Arnauta prodrla u srpski narod, koji se jedini od svih slovenskih naroda služi ovom operacijom. U Resavi je pisac naišao i na neku vrstu šaronjanja i kod stoke. **V. P.**

*

»Godišnjica Nikole Čupića«, pokrenuta nanovo i poslije rata, donosi u obje svoje dosada štampane knjige (34. i 35.) i radova iz područja folkloristike. Među te pripadaju i dvije radnje Veselina Čajkanovića: Nekolike primedbe uz srpski badnji dan i Božić (34) i: Imena od uroka (35.). Ako su i namijenjene obje pouci čitatelja »Godišnjice«, pisane s naučnom tendencijom, naročito prva, koja je znatan prilog poznavanja narodnih običaja južnih Slavena, unatoč prigovorima, koji mogu da joj gdješto zabave.

»Primjedbama« je zadatak, da prikažu četiri važna momenta iz spomenutih običaja: značenje pečenice i polaženika, povod gatanjima i vračanjima božićnih dana te obilježja kulta pokojnika u običajima badnje večeri — pa da otkrivši njihovo iskonsko značenje i bitnost rekonstruiraju ono, što je danas iz svijesti naroda gotovo posve istrto pa tek gdjekada nejasno dolazi do izražaja. No već u formuliranju zadatka rasprave u natpisu i uvodu njezinu očitovao se naučno ne posve ispravan, preuzak pogled na obrađene običaje, dok se govori samo o srpskim običajima, a da nije nigdje bar generalno izrečeno, da se u isti mah radi najvećim dijelom i o istovetnim običajima u Hrvata, Slovenaca i Bugara. Jer pečenicu poznaju na pr. svi Hrvati, pa dijelom i Slovenci i Bugari, polaženika (»položajnika«) također Hrvati, da se i ne spominju sva istovjetna gatanja i vračanja i zadušna obilježja već spomenutih običaja. Ne može prema tome ni da se odobri tvrdnja, da su ovdje obrađeni običaji srpske osebine, a ni da su u Srba bilo potpuniji, bilo značenjem jasniji nego u drugih naroda. Jer dok se s tim u svezi izriče u uvodnim riječima misao, da je na pr. slama u božićnjim običajima u Srba neki osobit prežitak ili možda pače specijalitet, nahodi se jednakih običaja — mimo ostale južne Slavene — i u Nijemaca i Skandinavaca, Čeha, Slovaka, Rusa (naročito Malorusa) itd. A da ima u drugih naroda i jasnije izražena značenja ovih običaja (na pr. obilježja kulta pokojnika na badnje veče), ne bih znao klasičnijega primjera nego se to nahodi u Hucula (ispor. Šuhević: Huculščina, Materijali do ukrajinsko-ruskoj etnologiji (VII. knji.), gdje se gotovo sve ovdje prikazane pojedinosti očituju u svojoj izvornoj starini i značenju još mnogo jasnije.

Jednim je dijelom ovo u svezi s metodikom auktorovom, koja ne će moći da ostane bez prigovora. Mjesto sudova i zaključaka, izvedenih iz obilna prikupljena i obrazložena istovrsna materijala sa čitava područja kome su običaji obrađeni, počesto se nailazi na izvode, kojima tvori temelj tek koja osamljena potvrda sa uska područja. Tako se na pr. za potvrdu »jasnih tragova u običajima našeg naroda« o ubijanju krmka za pečenicu sa strahopočitanjem kao prema totemu navodi tek jedan slučaj iz Miličevića (život Srba seljaka); jednako se za svjedočanstvo o shvaćanju svinje kao svete životinje u starini navodi samo vjerovanje u legendi iz Kola u Bosni, što dakako i nije moralo da bude tamošnji izvorni narodni prežitak, već je moglo i migracijom legende biti onamo uneseno i u mlađe vrijeme; i takovih više slučajeva, bez obzira na to, što je i širi komparativni materijal gdješto oskudan. Kritičniji čitač, koji nije u predmet točno upućen, ne vidi jasno opravdanja za generalizaciju prema tim osamljenim potvrdama i po tome za izvedene zaključke na tome temelju, dok stručnjaku folkloristu često same od sebe asocijacijom naviru dalje analogne potvrde, koje su potrebne, da ga dovedu do spoznaje, kako su unatoč ovom nedostajanju ipak same dedukcije dobrim dijelom ispravne. Ove kritičke primjedbe, kako se razabira, ne mogu i nemaju svrhe da obaraju i tolike valjane sudove u radnji, već da upozore na njihovu jednu aljkavost.

U tom smislu neka ovdje nađe mjesto i primjedba o interpretaciji rečenice »Božić je Božić, a pecivo mu je brat«, gdje će trebati još s rezervom primiti sud, da je tu riječ »brat« izvorno u svom pravom značenju t. j. da je božićnja pečenica, shvaćena kao totem, bratsko biće prema nekom božanstvu, jer je ta rečenica mogla nastati i u novije doba posve spontano kao slikovit izražaj obligatnoga običaja pečenja pečenice o Božiću. Ne će se moći odobriti u dokazivanju o božanskom obilježju prosjaka, pohodnika, upotreba riječi ubog zbog sveze s »bog«, jer ne može da dovede do željena rezultata zbog toga, što je u-bog, isto što ne-bog (siromah siromašan u nekim hrvatskim krajevima), dakle baš protivno onome, čemu treba da posluži.

Druga radnja o »Imenima od uroka« prikazuje, počevši od ishodišta Vukova rječnika i nanizavši obilno druge građe naše i strane, ulogu, što je narod daje imenu u životu čovjeka, koji ga nosi. Ono je upravo sastavni dio čovjeka ponarodnom shvaćanju, pa tako ono može da bude odlučan faktor u životu njegovu, sad navraćajući preko sebe demonske sile (uroke) na svoga nosioca, sad — što je ovdje važnije — odbijajući ih od njega. Prvoj kategoriji pripadaju različna naša obična narodna imena — najviše je govor o muškima, jer uročne sile imade na oku u prvom redu muško, sinove — a drugoj neka posebna imena, profilaktični nadimci od uroka, od kojih neka već u svom značenju samu imadu bjelodano izražen svoj odbojni karakter (na pr. Mrkša, Golozlo, Grdan). Kratka ova raspravica, pocrpavši sve najmarkantnije o ovom predmetu u nas i u najvažnije analogije u stranih naroda daje čitavoj ovoj partji folklora doovljno naglašenu jedinstvenu interpretaciju. Ona je lijep prikaz, prva i stručno pisana sintetična slika o ovoj ulozi imenâ u južnih Slavena, ako možda i ne će imati u nauci onoga značenja kao »Primedbe«, koje unatoč iznesenim prigovorima donose gotovo mala otkrića nekih strana narodnih običaja i za širu publiku a bez sumnje u gdječemu i za folkloriste. **M. G.**

BILJEŠKE.

* G. Juraj Demetrović, pokrajinski namjesnik u Hrvatskoj i Slavoniji, dao je doznačiti »Narodnoj Starini« novčanu potporu za izdanje I. knjige ovoga časopisa i tim je s državne strane doprinio svoj prilog u razumijevanju prirodnoga poziva što ga ima ovaj časopis među južnim Slovjenima.

* Naslovnu ukrasnu vignettu na početku ovoga sveska izradio je g. Vladimir Kirin iz elemenata hetitskih spomenika (»Syria«).

* »Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu« pod predsjedništvom najznamenitijeg arheologa hrvatskih starina g. L. Maruna započeće u najskorije vrijeme obnovljenim životom nastavljati svoj danas upravo neprocjenjivi rad oko iskopina hrvatske prošlosti, pak se punim pravom očekuje, da će tu obnovu simpatično pomoći sva naša javnost. I »Narodna Starina« uvrstila je u svoj program publiciranje starohrvatskih spomenika iz današnje sjeverne Dalmacije.

* U splitskom pokrajinskom muzeju pored obilja staroklasičnih starina i nešto starohrvatskih spomenika nema posabranoga materijala kasnijih epoha n. pr. uređenih interieura iz mletačkoga razdoblja, pa iz kasnijih epoha. No taj propust nadoknađivan je od tamošnjih stručnjaka velikom dojakošnjom brigom za čuvanje spomenika na licu mjesta. Tako je i ove godine pokrajinski Konservatorski Ured u Splitu izdao okruž-

nicu za zaštitu i njegu spomenika u Dalmaciji, a popraćena je i naredbom pokrajinske uprave za Dalmaciju. Među inim se kaže: »Mnogi naime dalmatinski spomenik velike umjetničke ili historijske vrijednosti resi već dugo vremena razne tuđe muzeje i privatne zbirke stranih zemalja i teško će ikada biti vraćen našoj zemlji i narodu: bolno je i ponizujuće za nas, da ninsku krstionicu, spomenik prvog narodnog kneza Višeslava (oko 800.) čuva Muzej Correr u Veneciji ili da je dragocjeni rukopis prvaka dalmatinskih historičara Tome Arcidakona splitskog prešao iz Fanfonjine biblioteke u Trogiru, tako reći, u arhiv naučnog društva Sz. Istvan u Budimpešti. Nego i onda, kada se ne radi o spomenicima prvog reda nego o osrednjim umjetninama (trošno crkveno pokućstvo, izlinjalo crkveno ruho, obična oltarska ikona) može gubitak ovih predmeta biti od velike štete za naučno istraživanje prošlosti nekoga kraja. Baš ovaki su spomenici obljubljeni kod trgovačke spekulacije s umjetninama, te se redovito gube podaci i vijesti o njihovu porijetlu. Na takav način — veli se ovdje dalje, a s muzejskog stanovišta je to ponešto i pretjerano — ako n. pr. sv. slika dignuta iz crkve stanovitog kraja ili strani starinski novac nađen u nekom kraju naše domovine, iza dugog lutanja u rukama umjetnosne trgovine i nađu put u kakav muzej naše kraljevine, gdje su pomno čuvani, svejedno je njihova vrijednost kao povjesnih dokumenata naše prošlosti — po navodu ove okružnice — za uvijek izgubljena. S onom ikonom, naime, izgubljeno nam je svjedočanstvo o štovanog sveca u onom kraju, a s novcem je opet nestalo dokaza o trgovačkom saobraćaju između one vanjske zemlje iz koje novac potječe i onog našeg kraja u dotično doba itd«. Ako i ne stoji ovaj navod, ipak je naredni stavak ove okružnice prekrasan argumenat, da se pristupi stvaranju muzejskog zakona. Stanoviti oblici prošlosti mora da budu silom prilika savremenoga života maknuti; vlasnici historijskih predmeta otuđuju ih ili nevoljom ili nerazumijevanjem, i s tim valja računati, premda se u ideji može složiti s izlaganjem okružnice, kada kaže: »Bezobzirnim i besavjesnim trganjem umjetničkih predmeta, pogotovo onih čednijih i neznatnijih, iz njihova milieu-a trpi napokon i sama njihova estetska vrijednost. Poznato je, da ovakovi predmeti dobrim dijelom zahvaljuju svoje značenje i djelovanje tijesnoj vezi s kojom palačom ili crkvom, čiji su tradicijonalni ures ili pripadnosti nekoj zbirci kojoj su običajem i vremenom postali posvećeni sastavni dio. A gube naprotiv mnogo od svoje vrijednosti, svog smisla i atrakcije, ako ih maknemo iz milieu-a (to jest iz kraja, podneblja, običaja lokalnih historijskih tradicija itd.), koji ih je stvorio i bitno uplivisao na njihovu formu. Jer što ima n. pr. da znači kruna dvorišnog bunara iz plemićke palače ili samostanskog klaušta prenešena u vrt moderne restauracije? Što može da našoj mašti priča starinski, patinom prevučeni grb patricijske obitelji ili grb crkvenog dostojanstvenika istrgnut sa kakove palače ili kakve crkve pa uzidan u novu kuću ratom obogatjelog trgovca? Ili kakav da bude smisao i kako da se estetski snađe obična ikona malene dalmatinske crkvice, koja dospije u sjajan salon kojega od bogataša?«

* »B i h a ć« hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu, utemeljeno 1894., kani razviti opet nešto življe rad oko hrvatskih iskopina. Godišnja članarina 5 dinara, za utemeljitelje 50 dinara.

Naputak za povjerenike Etnografskog Muzeja u Zagrebu.

I. Zadaća muzeja i muzejskih povjerenika.

Zadaća je Etnografskog odjela Hrvatskoga narodnog muzeja da prikaže sav život i kulturu našega naroda, u prvom redu seljaka, koji je najviše dodanas sačuvao u sebi naše narodne značajke. Mimo te svoje glavne zadaće ima muzej da dade sliku života i kulture, naročito seljačke, svih drugih kulturnih naroda — napose slavenskih — te život i kulturu t. zv. polukulturnih i divljih naroda.

Svoju zadaću vrši ovaj muzej s namjerom, da posluži naučnom proučavanju osobina našega naroda te čovjeka uopće. Uza to da unaprijedi svu školsku obuku i širenje prosvjete uopće; da bude izvor pobuda za umjetnost i obrt te napokon da kao visoko kulturna institucija reprezentira dio naše čitave kulture. Kod posljednjega ima naročito na umu inostranstvo te one dijelove našega naroda, koji stoljetnim zaprekama sprečavani nisu imali zgode, da se međusobno upoznadu.

Poput svakog drugog muzeja ostvarujući taj svoj zadatak predočuje z o r n i m načinom ono, što hoće da prikaže. Zbog toga on sakuplja sve ono, što je u svezi s materijalnom i duševnom narodnom kulturom i životom pa to izlaže u svojoj zbirci, da ih trajno, vidljivo i rječito reprezentira. Takove stvari, većinom seljačke kućne rukotvorine od dana u dan sve više nestaju, jer ih zamjenjuje tvornička roba ili im uopće prestaje upotreba zbog novih životnih oblika modernoga vremena.

S ciljem, da se što intenzivnije i brže priberu takove stvari kao i uopće da se stalno unapređuje i potpomaže sav njezin rad, osnovala je uprava muzeja instituciju svojih povjerenika videći, da ona sama s raspoloživim silama i sredstvima nije vrsna da izvrši golemu zadaću, koja je tome muzeju namijenjena.

Ova je institucija muzejskih povjerenika odobrena ovom vladinom naredbom:

NAREDBA

Povjereništva za prosvjetu i vjere od 30. kolovoza g. 1921. br. 34.349 o povjerenicima Etnografskog odjela hrv. nar. muzeja u Zagrebu.

I.

U svrhu unapređivanja interesa etnografskog odjela hrv. narodnoga muzeja u Zagrebu ovlašćuje se ravnateljstvo toga odjela, da u svom djelokrugu imenuje povjerenike za pojedina mjesta ili oblasti u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ili u inostranstvu.

II.

Služba se povjerenika sastoji u tome, da on svagdje, gdje mu se za to pruži zgoda, zastupa interese etnografskog odjela hrv. narodnog muzeja; napose da pribire građu za njegovu zbirku i za njegov arkiv.

III.

Svoju službu vrši povjerenik uvijek prema naputku sa strane ravnateljstva etnografskog odjela hrv. narodnoga muzeja. Od vremena do vremena ima on o svom radu podastrijeti izvještaj tomu ravnateljstvu bilo pismeno bilo usmeno.

IV.

Povjerenička je služba počasna ili se vrši uz nagradu, koju ustanovljuje ravnateljstvo etnografskog odjela hrv. narodnoga muzeja sporazumno s dotičnim povjerenikom.

Nagrada se podmiruje ili iz redovitih ili iz vanrednih sredstava toga muzejskoga odjela.

V.

Eventualni troškovi, nastali kod vršenja povjereničke službe, napose izdaci za nabavljenu etnografsku građu bilo koje vrste, padaju na teret muzeja.

VI.

Sve ustanove i pogodnosti s obzirom na službena putovanja muzejskih izaslanika uopće važe i za muzejske povjerenike.

VII.

Povjerenikom može biti imenovan svatko, koji želi i može, da bilo na koji način unaprijedi interese etnografskoga odjela hrv. narodnoga muzeja.

Svakom povjereniku izdaje ravnateljstvo toga muzejskoga odjela ispravu o imenovanju. Ta je isprava snabdjevena žigom i potpisom ravnateljstva, a glasi ovako:

Ravnateljstvo etnografskog odjela hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu potvrđuje ovime, da je na osnovi naredbe Povjereništva za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji od 30. kolovoza g. 1921. br. 34.349 imenovalo gospodina (gospođu) N. N. svojim (svojom) povjerenikom (povjerenicom).

U Zagrebu, dne . . . . . .

VIII.

Povjerenička je služba doživotna, a može prestati ili odreknućem sa strane njezina vršioca ili dokinućem sa strane ravnateljstva etnografskoga odjela hrv. narodnoga muzeja. Ovo posljednje može uslijediti samo u slučaju, ako se povjerenik pokaže nehajnim u vršenju povjerene mu službe.

IX.

Ova naredba stupa na snagu danom njezinoga proglašenja.

U Zagrebu, dne 30. kolovoza 1921.

Za pokrajinskog namjesnika:
Dr. **Alaupović** v. r.

Iz ove se naredbe uglavnom razabiraju osnovne smjernice djelovanja muzejskih povjerenika. Djelovanje je to mnogostrano kaogod što je veliko područje etnografskog istraživanja te najrazličitijih načina za promicanje muzejskog rada. Stoga naravno nije ni moguće pobrojati i napose odrediti sve načine i slučajeve, kako i kada mogu povjerenici da pomažu muzej u njegovu nastojanju. Ali se ipak u idućim točkama daje nešto potanji naputak o tom, kako i u čemu oni mogu promicati taj rad.

II. Djelovanje povjerenika.

Muzejski povjerenici kao suradnici muzejske uprave pomažu muzej u njegovu radu:

1. pribiranjem predmeta iz područja narodnoga života za muzejsku zbirku, u kojoj će biti izloženi. To su na pr. predmeti svakidašnjega života kao: gospodarsko oruđe svih vrsta, lovske sprave i oruđe; svi kućanstveni predmeti kao: namještaj soba i drugih prostorija, kuhinjsko posuđe, alat za sve vrste kućnog rukotvorstva te seljačkog obrta zajedno s proizvodima; odjeća svakidašnja i svečana i svi njezini dijelovi za muško i žensko, za staro i mlado; svakovrsni nakit muški i ženski; igračke za djecu i predmeti za igre odraslih; sve vrste narodnih mjera: utezi, dužinske, šuplje mjere, rovaši i slično; oružje za boj, za lov i za ures; sve vrste jela običajnih i svetačnih, koliko se dadu trajno sačuvati. Dalje predmeti, koji naročito osvjetljuju duševnu stranu narodnoga života — a to su predmeti religioznoga, obrednoga i t. zv. praznovjernoga značaja kao na pr. pisanice (uskrsna šarena jaja), zavjetni predmeti (votivi), jaslice (betlehemi), zvijezde sv. triju kraljeva, krstovi nadgrobni i za procesije, vijenci i krune za mladence, vijenci spleteni prigodom žetve; predmeti za obrede i igre starih običajnih svečanosti i drugih važnih životnih zgoda; zapisi (amuleti, amajlije) i t. d.; rukotvorine slikarske i kiparske, rezbarske. Zatim sve vrste muzičkih instrumenata (glazbala),

kojima se narod služi bilo u kojoj zgodi kao i uopće sve naprave, kojima se proizvodi kakav zvuk na pr. zvona za blago i ovce, čegrtaljke, brunde i t. d. Pored toga predmeti upotrebljavani u narodnoj medicini i veterinarstvu kao: sve vrste lijekova, sve kirurške sprave i t. d.; napose svi predmeti za njegu dojenčadi i male djece pa nemoćnika i slično.

O drugim predmetima, koji također pripadaju u područje pribiranja, a ne mogu se nikako ili tek veoma teško nabaviti za muzej vidi niže točku 2 C.

Za antropološki odsjek muzeja, kojemu je zadaća, da predoči fizičke (tjelesne) osobine naroda bilo bi vrlo potrebno skupljati — koliko je to uopće moguće prema utvrđenim odredbama građanskih i crkvenih zakona — lubanje kao i čitave ljudske kosture, tipične za rasu pojedinih naroda i plemena, kosu tipičnih individua pa i ostale tjelesne značajke, koje se kao preparati mogu sačuvati.

Za odsjek primijenjenoga narodnog umijeća valja pribavljati predmete bilo koje vrste, u kojima se očituje namjera tvorčeva, da se posluži oblicima iz blaga narodnoga umijeća u svrhu njihove primjene potrebama više (»gospodske«) kulture.

2. sakupljanjem građe za umnažanje i usavršavanje stručnih pomagala muzeja. Ova pomagala služe djelomice kao tumač materijalu muzejske zbirke a zbog što zornijega predočivanja kao i napose naučnom radu u muzeju. Tu se misli na svu onu građu, koja se pohranjuje:

A) u muzejskom arhivu kao:

a. opisi narodnoga života, napose opisi one duševne strane toga života, koja je u izravnoj vezi s bilo kojim predmetom iz točke 1., a bez njezina poznavanja ne bi ti predmeti bili posve razumljivi. Na pr. opisi obreda i običaja uz gradnju kuća, kod liječenja ljudi i životinja, kod vjenčanja, kod smrti i pogreba, kod tetoviranja, kod davanja zapisa i votiva, kod igara i t. d., i t. d. Zatim sva ostala građa o narodnom životu i običajima, koja se može sačuvati jedino zapisivanjem. Za skupljanje te građe upućuje se zbog potanjih i daljih uputa na osnovu dra Ante Radića pod natpisom: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1897. Ta se knjižica može besplatno dobiti od uprave muzeja ili izravno od Jugoslavenske akademije u Zagrebu, Zrinjski trg 11. Zatim se upućuje na ove naputke za sabiranje: Osnova za sabiranje građe o pravu, koje u narodu živi. Napisao dr. Ivan Strohal. Izdala Jugoslavenska akademija u Zagrebu 1909. (Dobiva se besplatno kao i prije spomenuta osnova).

Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja. Napisao dr. Stjepan Ivšić. Izdala Jugoslavenska akademija u Zagrebu 1914. (Dobiva se besplatno isto tako kao i gornje knjižice).

Upustva za skupljanje srpskih narodnih običaja. Napisao dr. Tihomir R. Đorđević (Srpski etnografski zbornik, knj. 14.) Beograd 1909.

Srpske narodne igre, knj. I. Napisao dr. Tihomir R. Đorđević. (Srpski etnografski zbornik knj. 10.) Beograd, 1907.

Bilješka. Tko se za djela i naputke ove vrste, kojih u našoj i stranoj literaturi još ima, potanje zanima, neka se obrati upravi muzeja.

b. po mogućstvu što detaljniji i kritičniji izvještaj o djelovanju a napose o putovanjima muzejskih povjerenika i službenika u naučne svrhe, kad poduzmu koji rad na izričitu pobudu (dotično nalog) ravnateljstva.

c. sve vrste ilustracija u svezi s duševnom i materijalnom građom narodne kulture i života izvedenih bilo rukom bilo mehaničkim putem kao: slikarije, crteži, bakrorezi, drvorezi i slično; kiparski i rezbarski radovi u svakom materijalu; obične fotografske snimke, kinematografske snimke, dijapozitivi; fonografske snimke muzičke i jezične građe (napjevi, sviranje na glazbalima, različne vrste govora i narječja).

B.) u posebnoj zbirci navlastito umjetničkih slikarskih i kiparskih radova, koji crpu svoju sadržinu iz narodnoga života te su kao takovi dragocjeni njegovi tumači, jer su umjetničkim gledanjem proćućeni odraz toga života. Oni veoma mnogo pridonose istinskom njegovu prikazu u muzeju a ujedno djeluju estetski odgojno te reprezentativno.

C.) u zbirci modela i kopija ili odljeva originalnih predmeta, koji se ne dadu uopće nikako ili tek veoma teško prenijeti ili za muzej pribaviti To vrijedi napose na pr.: za kuće i kućišta i njihov uređaj (vidi točku 1.); za čitava naselišta, kojima treba plastički prikazati geografski smještaj i tako zorno istaknuti antropo-

geografske faktore njihova postanja; za raznovrsni alat i druge tehničke naprave velikih dimenzija, koje bi u muzeju zauzele odviše prostora; za tipove čitavoga tijela, kostura i lubanja pojedinih plemena, naroda i rasa; za oblike češljanja kose (frizura) i tetoviranja (šaranja čovječje kože). Sve to bit će tek u izuzetnim slučajevima moguće nabaviti za muzej.

D.) u muzejskoj knjižnici:

a) literatura sadržine etnografske, folklorističke, etnološke.
b) „ geografska.
c) „ antropološka.
d) „ muzikološka, napose zbirke muzičke građe.
e) „ lingvistična (jezikoslovna), naročito za komparativnu filologiju te rječnici svih jezika.
f) literatura, koja zalazi u područje prehistorije, klasične i sredovječne arheologije te povijesti umjetnosti a napose umjetnosti pučke.
g) literatura kulturno-historijska i historijska, opća i specijalno naša.
h) literatura tehnološka, naročito koja obrađuje historijsku stranu tehničkih vještina.
i) literatura beletristička, koja ima za predmet narodni život.
k) sve vrste geografskih karata cijeloga svijeta uopće a naročito one etnografskoga sadržaja.

3. pribavljanjem novih prijatelja muzeju te zagovaranjem muzejskih nastojanja napose u svrhu pribave novčanih sredstava za muzejsku zakladu. To mogu povjerenici uz ostale načine činiti upozoravanjem javnosti na svrhu i značenje muzeja javnim predavanjima ili člancima u časopisima i novinama.

4. priređivanjem skupnih pohoda u muzej sa strane pojedinih društava, korporacija i škola, vojnika, stranih i domaćih posjetilaca.

5. surađivanjem u muzejskom glasniku, koji uz naučne članke i bilješke donosi saopćenja o radu muzeja te o načinu, kojim ga njegovi promicatelji i povjerenici unapređuju.

III. Postupak kod skupljanja predmeta.

1. Prije svega treba paziti na kakvoću predmeta s obzirom na njegovu sadržajnu vrijednost i značenje, što ga ima u narodnom životu kao i s obzirom na vrijednost njegove izvedbe. Kod toga valja imati svakako na umu, da su predmeti, izrađeni u ranije vrijeme (a bar prije svjetskoga rata) često sa svakoga gledišta boljega kvaliteta nego su proizvodi današnji. Isto tako nailazimo na bolje i za muzejske svrhe interesantnije predmete u mjestima i krajevima, koji su podalje od glavnih a naročito modernih prometnih žila. Osamljena sela, što dalje od državnih cesta i željeznica kriju obično u sebi najdragocjenije etnografsko blago.

2. Predmete je najbolje pribavljati neposredno od njihova vlasnika. To je potrebno zbog vjerodostojnosti provenijencije (podrijetla) predmeta kao i zbog ostalih podataka, koje treba dati o svakom predmetu, a bez kojih oni ne bi mogli imati potpune muzejske i naučne vrijednosti. Tek onda, kada je pouzdanost posrednikova potpuno zajamčena, nije dakako potrebno sakupljati predmete lično od vlasnika.

3. Da li će predmeti biti pribavljeni za muzej kao dar ili kupnjom, to naravno sve stoji do imućstvenih prilika i shvaćanja muzejskih ciljeva pojedinih njihovih vlasnika kao i o samim povjerenicima. Nema sumnje, da je kod nabave predmeta veoma važan način postupka s ljudima, od kojih se što hoće. Tu treba uvijek zgodna takta i potrebna obzira, da se na pr. kod nepoznatih ljudi ne pobudi nepovjerenje. U takim se slučajevima osobito preporučuje, da se zađe u narod u pratnji njemu poznatih lica, koja uživaju njegovo povjerenje i imaju autoritet, pa da mu se razjasne zadaće i opći narodni ciljevi muzeja.

Zališno je naglašavati, da povjerenici nastoje, kako bi se muzeju što više darivalo. Muzejska su sredstva veoma skučena, pa stoga treba svi da zajednički nastojimo, da naš muzej kao nadasve narodna institucija, koja ima da služi na čast našoj kulturi, bude što ljepše i brže izgrađen nesamo spomoću sredstava, što ih država daje, nego i prinosima svakoga pojedinca. Time se dakako nipošto ne misli, da muzej očekuje samo darove i to od svakoga, bio on imućan ili ne. Nastojanje povjerenika neka ide za tim, da skupi što je više moguće darovima, gdje se to ikako može; no ako to nije moguće, neka predmete pribavi kupnjom, ali naravno što jeftinije. Kod većih se svota treba svakako prije nabave sporazumjeti s muzejskom upravom.

4. Uza svaki nabavljeni predmet treba dati o njemu nužne podatke. Svi najvažniji takovi podaci, koje treba saopćiti — dakako, koliko ih uopće ima — svrstani su u ova pitanja, od kojih na debelo štampana **svakako treba odgovoriti:**

a) **Odakle je? (Ime mjesta i kuće ili obitelji).**
b) **Točni nazivi čitava predmeta i svih njegovih sastavnih dijelova.**
c) **Čemu služi? Kada se upotrebljava?** (Svaki dan ili u svečanim zgodama?) **Tko ga upotrebljava?** (Da li muško ili žensko, odrasli ili djeca i t. d.?)
d) Je li običan (tipičan) ili neobičan (atipičan)?
e) **Tvar (materijal), od koje je načinjen?** Je li dotična tvar domaća ili unesena u surovu ili prerađenu stanju? **Tehnika (način) izradbe** t. j. kako je izrađen? Naziv tehnike i vještine, kojom je izrađen. Na pr. koji od različnih načina drvorezbarske vještine koji od tkalačke, vezilačke? Koji od načina šaranja, bojenja i t. d.?
f) Kakvoća izradbe? Ima li većinom bolje izrađenih ili gore od nabavljena predmeta?
g) Alat, kojim je izrađen i ostale naprave za izradbu. Tvar, od koje su ovi izrađeni. Nazivi njihove cjeline kao i nazivi glavnih i sporednih njihovih dijelova.
h) **Ukras predmeta.** Tehnička njegova izradba. Tvar ukrasa (na pr. kod inkrustacije, tauširanja, veziva i tkiva i t. d.). Nazivi tehnike i ukrasnih (ornamentalnih) oblika. Imadu li ukrasi (šare, ornamenti i t. d.), kakovo posebno značenje u svezi s vjerom ili praznovjerjem?
i) **Kada je izrađen (godina izradbe i godišnje doba)? Tko ga je izradio?** Da li samo jedno ili više lica (na pr. kod predmeta od kože treba navesti, da li je kožu ustrojio onaj isti, koji je od nje izradio dotični predmet). Ime lica, spol, narodnost, starost, zanimanje. Kakvi su mu roditelji i ostali srodnici s obzirom na vještinu izrađivanja dotičnih predmeta? Ako je lice doseljenik bilo tuđe narodnosti ili samo iz drugoga kraja, je li odskora ili već odavno?
k) Je li predmet proizvod domaćeg obrta, pravljen samo za kućnu upotrebu ili ga je pravio obrtnik po zanimanju za prodaju? Je li taj izučen na selu ili u gradu?
l) Dimenzije t. j. mjere predmeta, u prvom redu onih, koji su navedeni u točki 2 C), (naznaka eventualne dužine, visine, širine, dubljine, debljine, težine i t. d.)
m) **Od koga je nabavljen?**
n) **Nabavna cijena** (za one predmete, koji su kupljeni).

Sve što treba o pojedinom predmetu saopćiti, naravno da nije moguće da bude u tim pitanjima iscrpeno, no uglavnom sadrže ona najvažnije podatke, koji mogu poslužiti za valjano popisivanje predmeta u muzejskim inventarima (našastarima). Tko bi naišao još na točnije podatke, neka ih svakako priopći.

5. Za one predmete i objekte uopće, koje bilo ma s kojega razloga nije moguće nabaviti za muzej, treba također dati točan opis i sve podatke prema pitanjima navedenima u točki 4. — Napose ih još treba — ako je ikako moguće, i to makar posve nedotjeranim sredstvima i načinom — nacrtati, naslikati a naročito fotografirati, kako bi se bar tako sačuvali u muzeju.

IV. Otprema predmeta u muzej.

Listovne pošiljke i zamotke (pakete) do 20 kg. težine dužna je pošta otpremati besplatno, ako se uz adresu:

HRV. NARODNI MUZEJ
ETNOGRAFSKI ODIO

ZAGREB.
Trg Ivana Mažuranića br. 27.

stavi oznaka:

SLUŽBENO!

U poslu narodnoga muzeja prosto od poštarine.

Sve ostale pošiljke, koje se zbog svoje težine ili veličine ne mogu poslati poštom, otpremaju se uz naplatu vozne tarife željeznicom i to kao tovarna roba; tek u izuzetnim slučajevima kao brzovozna roba.

Za poštanske pošiljke uvijek je najbolje, ako se šalju putem bilo koje oblasti: županijske (oblasne), kotarske (okružne, sreske), općinske; župnoga ureda, parohijalnoga zvanja, oružničke postaje, škola i ostalih javnih nastavnih zavoda i oblasti.

Razumije se samo po sebi, da se predmeti moraju dobro zapakovati, kako se ne bi oštetili ni pogubili putem. Dobro je, da se na pošiljke, koje sadrže lomljive stvari, stavi oznaka: — Pazi! Ne bacaj! —

V. Troškovi.

Sve izdatke, koji nastaju u izvršivanju povjereničkih poslova, namiruje uprava muzeja. U te izdatke pripadaju naročito putni troškovi te izdaci za nabavljene predmete. O svim izdacima, učinjenima na račun muzeja, podnose povjerenici točan obračun muzejskoj upravi.

Ako koji povjerenik hoće i može, da sam snosi trošak, tad je to za muzej svakako bolje. No to se nipošto ni od koga ne traži, niti je to možda vezano s radom povjerenika. Naprotiv, ako bi ustrebalo, muzejska je uprava pripravna, da po mogućstvu predujmi svote za potrebne troškove.

U svakom slučaju, kad se radi o većim pothvatima i izdacima, treba da se povjerenici, prije nego što poduzmu, sporazumiju s upravom muzeja.

PRIVATNI PROMICATELJI ETNOGRRAFSKOGA MUZEJA U ZAGREBU.

Mijo Zozolly, medičar u Marija Bistrici: veći broj starinskih drvenih kalupa za licitarske kolače.

Josip Sulejmanović, medičar u Koprivnici: veći broj starinskih drvenih kalupa za licitarske kolače.

dr. Sigismund Čajkovac, kr. škol. nadzornik Zagreb: 2 tkanice iz okolice Vinkovaca.

Hunjet, medičar, Varaždin: kalup za lijevanje votiva od voska.

August Plesche, činovnik Hrv. Eskomptne Banke u Zagrebu: fotografija seljačke svadbene povorke u Šestinama iz g. 1900.

Kuća Franje Vrbanića, Kupinec (kot. Pisarovina-Zgb.): stari drveni plug i stara preslica.

Josip Topolko, Kupinec (kot. Pisarovina-Zgb.): »Vejača« za čišćenje žita od pljeve.

O. Luigi Marun, »grlići« od muških čarapa iz okolice Knina.

Srećko Sabljak, akad. slikar, Lepoglava: držak, ukrašen jednostavnom rezbarijom.

Katica Vlahović, Šemovci (opć. Virje, kot. Đurđevac): 8 pisanica.

Ruža Živković-Kralj, Šibenik: više komada šarenih uskrsnih jaja.

Prof. dr. Milan Šenoa, Zagreb: »kepčija« iz Podotočja; (Turopoljski Lug, kot. Vel. Gorica).

Vera Czekuš, Petrinja: sviralica od bazgovine.

Prof. Ć. M. Iveković, Zagreb: Kapica ženska sa otoka Mljeta (luka Polača, selo Govedjari).

Divka Calvi rod. Iveković, Zagreb: vezene prsi i ašvice sa rukava ženske košulje iz Konavlja.

Lovro Gašparović, Tribalj, (opć. Grižane, kot. Crikvenica): dvije preslice ukrašene rezbarijom.

Antun Matasović, bankovni ravnatelj Djakovo: »Krijesove« knjižice o hrvat. narodnim ručnim vještinama. 6 kom.

Ivan Gundrum, slikar Zagreb: »čunak« za tkalački stan iz Sibinja (kot. Brod-Požega).

Stjepan Brdarić, trgovac, Brod na Savi: »trojnice«-svirala.

Dragan Kostanjski, brijački majstor. Zagreb, Prilaz 18. Veći broj razglednica etnografskoga sadržaja iz naše domovine.

Josip Bašić, stud. jur. Bistranski Novaki (opć. Bistra kot. Stubica): dva rovaša.

Katarina Šarinić, učiteljica, Gospić: 1 pregaču tkanu od dom. raznobojne vune, urešenu rizom i širintom

Albin Bauer, ravnatelj zemaljske banke za osiguranje radnika u Zgbu.: 1 željezna kliješta iz prve polovine XIX. stoljeća za pravljenje hostija za kolače.

Ante Šimčik, stud. iuris, Zagreb: slika na staklu sa slikom Isusa u okovima, izložena ruglu; s okvirom.

Zora pl. Burgstaller, supruga † dra. F. pl. Burgstallera, potpredsjednika stola sedmorice u Zagrebu: surku, koju je nosila njezina majka Dragojla Melinčević kod svečanosti prigodom instalacije bana Jelačića g. 1848.

Stjepan Hrčić, bank. činovnik, Zagreb: pisanice urešene »žukvom«, iz okolice Pakraca.

Antun Matasović, bankovni ravnatelj, Djakovo: soljenica, kepčija, dvije kutije za žigice — sve ukrašeno rezbarijama; tikvicu, dva noža, »divit« (tintarnica) i kutijica za parfimirani pamuk.

Ivan Gundrum, slikar, Zagreb: 1 preslica, 3 vretenca, kalup za paprenjake i dva glinena otiska kalupa za paprenjake. Sve iz Sibinja (kot. Brod-Požega).

Jela Čavrak, Letovanić (kot. Sisak): »škrabula« (= kutija) za pohranjivanje »kraluša«, vrpca i sl.

Franjica pl. Tomić, muzejska povjerenica, Zagreb: 1 zvijezdu sv. triju Kralja iz Pušće gornje.

Milutin Šafranek, mag. pharm. Zagreb: Kašika drvena iz Zamošća, (gubern. Lublin).

Dr. Dušan Troboz, profesor u Zagrebu: 2 drvene igračke iz Vidovca (opć. Markuševac).

Josip Fugašić-Grbanić pokoj. Josipa, Vrbnik (posredovanjem povjerenika dra. M. Dvorničića). Djevojačka starinska haljina zvana »tesnek«.

Dragutin Miffek, fotograf, Petrinja: Više fotografije seljačkog svijeta iz okolice Petrinje.

Janko pl. Burgstaller-Remetski, vijećnik sudb. stola, u Zagrebu: Veliki broj knjiga različitoga sadržaja, koji se tiče ponajviše Hrvatske i Slavonije iz knjižnice † Nikole pl. Melinčevića uredskog šefa u nekadašnjoj c. i kr. namjesničkoj vladi u Zagrebu.

Emerik Rožić, činovnik plinare, Zagreb: Staro vezivo, sa ženskog odijela iz Macedonije.

Marija Trinajstić, Vrbnik (posredovanjem muz. povjerenika dr. Dvorničića), više vezenih okrajaka sa marama (ručnika).

Matija Filjak, učitelj, Lepoglava: Hasura od rogoza pletena poput rogožara. (Rad dječje osnovne škole u Lepoglavi).

Josip Mihalić pokoj. Mata, Vrbnik, (posredovanjem povjerenika dra. M. Dvorničića): »Kušača« — pastirska kašika.

Osip Mihalić-Bilčić, sopac, Vrbnik, (posredovanjem povjerenika dra. M. Dvorničića): »Sopela« (narodno glazbalo), »Puta« za mulu i osla.

Osip Matanić-Ivić, iz Vrbnika na otoku Krku: (posredovanjem povjerenika dra. Mate Dvorničića): »Konablja« za ovcu.

Andrija Širola, ravn. učitelj, Markuševec: 2 željezna starinska kresala nađena u Markuševcu.

Jela Čavrak, Letovanić (kot. Sisak): poculica vezena raznobojnom svilom.

Aleksander Ehrmann, glavni ravnatelj »Slavonije d. d.« Zagreb: Veći broj predmeta etnografskoga i arheološkoga značaja: enam, (kutija za koran), boca iz kositra iz god. 1844. iz Rudnika, ikona — triptikon od drva, broncani ruski kotlić iz XVIII st.; 3 kelta i 3 narukvice iz broncanoga doba; zdjelica i posudica.

Artur Herzl, bankovni ravnatelj, Zagreb. 1 diljka (albansko-crnogorska) urešena okovima s iskucanim ornamentima.

Edo Marković, ravnatelj Jugoslavenske banke d. d. Zagreb: pisanice iz okolice Karlovca (Novigrad) i Velike (kod Požege), te nož (britva) sa Korduna.

Zofka Kveder Demetrović književnica, Zagreb: zrcalce u drvenom, kutiji sličnom, rezbarenim šarama urešenom okviru. Seljački posao. Iz Dalmacije.

Velimir Deželić dr. ml.: šarana tikvica, nekada Strossmayerova: 4 pisanice, 11. brojeva »Krijesa«. 6 fotografija.

Ivka Aleksander, supruga drž. nadodvjetnika, Zagreb: 1 par vezenih starinskih rukava od košulje iz Stare Srbije; pribor za kavu od mjedi.

Milutin Popović, Anton Miloš, profesori učiteljske škole u Derventi: Britva (nož) iz Užica (Srbija).

Biserka Troboz, Zagreb: 1 štucicu, 1 zdjelicu i 1 lončić od pečene gline. Seljački lončarski posao; dječje igračke.

Večeslav Heneberg, Zagreb: 2 stara voštana zavjetna kipića iz crkve sv. triju Kralja u Kominu (župa Veliki Bisag, kot. Sv. Ivan Zelina).

Edo Marković, ravnatelj banke Zagreb: više pisanica iz Bošnjaka.

Dr. Adolfo Mihalić, kr. odsječni savjetnik, Zagreb. »Listovi iz Slavonije« od dra. Izidora Kršnjavoga; otisak predavanja »Die slavische Hausindustrie« dra. I Kršnjavoga.

Edo Marković, ravnatelj banke Zagreb: 7 pisanica.

Marija Pucek, Zagreb: Preslica iz okolice Čačka (Srbija).

Dr. Gjuro Medaković, veleposjednik Zagreb: 700 D. kao dar za nabavu etnografskih predmeta.

Ivka Aleksander, supruga drž. nadodvjetnika, Zagreb: Madona od drva iz jedne crkve iz okoline Zagreba.

Anica Nikolić-Rajtić, učiteljica, Osijek: Ženska rubina iz Ivankova: »vezenka«, za mlađe žene, za korizmu.

Julije Kempf, žup. školski nadzornik, Požega. Novi listovi iz Afrike od D. Lermana; burence iz okoline Požege; »krcalo« za tucanje oraha.

Aleks Tkalčić, remenarski majstor, Samobor. 1 torba, kakovu nose seljaci u Podokiću i Prigorju, od kože bogato urešenu. 1 lisnicu za novac, od kože.

Ivan Wagner, posjednik, Sibinj: 1 čuturu, dva drvena i jedan zemljani kalup za kolače, dvije kepčije ukrašene rezbarijom jedne male dvojnice te jednu kutiju britvenicu za dvije britve s malim zrcalom.

Vladimir Fogadić, učitelj puč. škole u Koritni (kot. Djakovo): šarena tikvica.

Srećko Sabljak profesor, Lepoglava: tanjur, zdjelica, solenka, sve od bukovine; zviždaljke glinene u obliku ptice, psa i zeca; 2 peharčića, 2 stucke od gline.

Marijan Markovac, učitelj, Zagreb: Britvenica ukrašena bojadisanim šarama.

Ivan Szüts, fotograf, Zagreb: Više veziva sa muških seljačkih košulja iz okolice Zagreba.

U ZAGREBU, 31. XII. 1922.
VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Dr. JOSIP MATASOVIĆ.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB.

SPECIJALNA TRGOVINA
ANTIKVITETI
BOGATO SKLADIŠTE
S. TAUBER
ZAGREB, Marovska ul. 19
Telefon 26-37.
Kupuje i prodaje
antikvitete, zlato, srebro i dragulje.
1

I. NEUMANN
ZAGREB, Ilica 70.
TRGOVINA ANTIKVITETA:
pokućtvo, porculan, staklo, slike itd.
2

JUGOSLAVENSKA NJIVA
Časopis za umjetnost, nauku, narodnu prosvjetu, politiku, socijalna pitanja i privredu.
Izlazi dva puta mjesečno.
Pretplata za cijelu godinu Dinara 120·—, a pojedini broj stoji samo 6 Dinara.
Adresa uprave lista:
ZAGREB, Marovska ulica br. 30.
3

Naklada i trgovina umjetničkih slika
Petar Nikolić, Zagreb
Ilica 36, I. kat.
Bogato skladište narodnih historičkih slika od naših prvih umjetnika. — Prekrasni i ukusni okviri četverouglasti, okrugli i ovalni sviju veličina. — Veliki izbor madona i ikona na skladištu. — Prikladni darovi za svaku priliku. —
Preporučamo naročito:
„Smrt Petra Svačića"
„Smrt Matije Gupca"
Tražite prospekte!
4

FRANJO RUDOLF
BROD n/S
TRGOVINA TEKSTILNE ROBE, PAMUKA I GOTOVIH ODIJELA
5

OPUNOMOĆENA KNJIŽARA „MATICE HRVATSKE" I „HRVATSKOG PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA"
ĆIRILO-METODSKA KNJIŽARA D. D.
ZAGREB, Preradovićev trg 4.
Preporuča svoje bogato skladište knjiga (u svim jezicima) kao i svih pisaćih potrepština.
6

FINI SAPUNI
za njegu lica, što se pjene i miriše do zadnjeg listića
PRODAJE NA MALO I VELIKO
NOBILIOR
ZAGREB, Ilica 34.
7

PRIRODA
popularni časopis Hrvatskoga Prirodoslovnoga Društva.
Izlazi svaki mjesec osim srpnja i kolovoza. — Pretplata 15 dinara godišnje.
9
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Demetrova ul. br. 1.

SAVREMENIK

mjesečnik Društva Hrvatskih Književnika u Zagrebu.
Godišnja pretplata 150 Din.
Novac i narudžbe šalju se upravi „Savremenika", Zagreb, Gundulićeva 7, I.
Urednik: **Milan Begović,** Zagreb, Jurjevska ul. 63a.
15

Nove knjige

Naklade Stj. Kugli - Zagreb

Dr. M. Maurović, Opća pravna povijest, dio I. (Predavanja), broširano . . D 60·—
Prof. M. Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest i Zakonik cara Stefana Dušana (Predavanja) . . D 90·—
R. Strohal, Narodne pripovijetke iz sela Stativa, IV. izdanje. Svezak I., knjiga I., vezano . . . . . D 20·—
S. Orešković, Kajkavski filigrani (Pjesme). Ukusno vez. D 8.—
Maeterlinck, Tamo unutri (Interieur), Drama u jednom činu. Preveo Tomislav Prpić. Karton . . . . . D 5·—

Cijenici na zahtjev badava.
10

UMJETNOST

Izdaje Kolegij jugoslavenskih grafičara — uređuje Odbor. Peto godište ove poznate revije (koja izlazi periodično) — za likovnu umjetnost — donašat će fragmente i studije iz našeg slikarstva od XVI. do XIX. stoljeća. Svaka sveska ima oko 30 reprodukcija do sada nepoznatih i zanimivih dela. Cijena je pojedinoj svesci 20 D.

Naručuje se na Administraciju (knjižara Ćelap) Zagreb, Medvešćak 17.
14

Dr. Josip Matasović:

Životopis Mije Brašnića

(1849.—1883.)

Prilog povijesti hrvatske historiografije
sa slikom Brašnićevom
42 strane 8⁰

Naručuje se kod uprave ovoga časopisa:
„Narodna Starina"
Zagreb
Wilsonov trg broj 8.
Cijena 8 din. bez poštarine
11

VLADIMIR KIRIN

ŠIBENIK

12 litografija

Predgovor napisao
prof. arch. Ć. M. Iveković.

Od 100 ukupno tiskanih mapa, daje se u promet pedeset komada uz cijenu od 600 din. po mapi. Narudžbe u predbrojci po 500 din. prima uprava
„Narodne Starine"
Zagreb, Wilsonov trg 8.
13

PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA U ZAGREBU

Osnovana godine 1846.

DIONIČKA GLAVNICA . . .	**K**	**200,000.000·—**
PRIČUVE	**„**	**135,000.000·—**
ULOŠCI preko	**„**	**1.900,000.000·—**

MJENJAČNICA: u Zagrebu.

PODRUŽNICE: Beograd, Bjelovar, Brod na Savi, Celje, Crikvenica, Čakovec, Daruvar, Delnice, Djakovo, Gjurdjevac, Ilok, Karlovac, Kraljevica, Križevci, Ljubljana, Maribor, Mitrovica, Nova Gradiška, Novi Sad, Ogulin, Osijek gornji grad, Požega, Rijeka, Senj, Sisak, Skoplje, Subotica, Sušak, Sv. Ivan Zelina, Varaždin, Velika Gorica, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Zagreb gornja Ilica, Zemun.

ISPOSTAVE: Osijek donji grad, Vinica.

PRIMA uloške na uložne knjižice i na tekući račun
ESKOMPTIRA mjenice i devize
OBAVLJA sve burzovne naloge te isplate na sva tu- i inozemna mjesta
IZDAJE čekove i kreditna pisma
IZDAJE 6%, 4½% i 4% založnice te 6% i 4½% komunalne zadužnice
FINANSIRA trgovačka, obrtnička i industrijalna poduzeća
OBAVLJA sve štedioničke i bankovne poslove najkulantnije.

12 **Brzojavni naslov: PRAŠTEDIONA.**

TISAK „TIPOGRAFIJE" GRAFIČKO-NAKLADNI ZAVOD D. D. ZAGREB